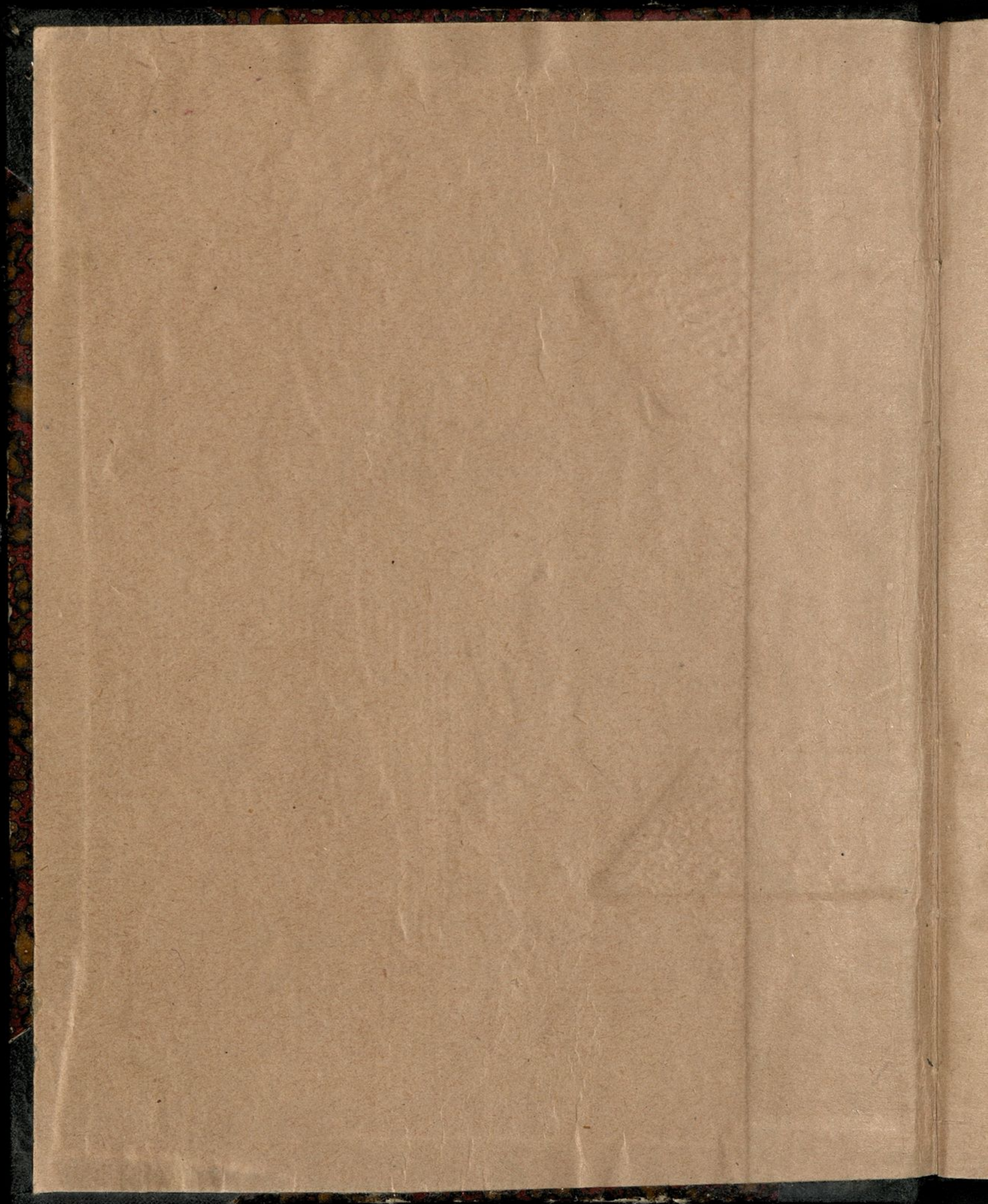

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

108540

52✓

✓ ~~156~~

156

Alojzij Remec:

VELIKI PUNT

Kmečka zgodba iz 18. stoletja.

(Drugi natis.)

Založila „Narodna Žiskarna“.

GORICA 1910.

108540

108540

9 FEB 653/1951

Natisnila „Narodna Tiskarna“ v Gorici.

Predgovor.

Tebi, moje ljudstvo, je namenjena ta knjiga! Naj roma ven v naše vasi, naj pozdravi domače kraje, naj gre pripovedovat potomcem o junaštvu pradedov v davnih dneh in obujat v srcih spomine na pretekle čase, ki so se začeli že izgubljati!

Tebi, sivi starček, ki se greješ po zimi ob peči in spomladi na solncu pred hišo, prikliče morda ta povest v srce polupozabljena izporočila in spomine, ki si jih slišal v mladosti o svojih prednikih. Ti, krepki mož, ki se med tednom potiš in trudiš, vzameš to knjigo ob nedeljskih popoldnevih v roke, ko mirujejo zuraj polja v solnčnem svitu, ko šepeče in valovi po njivah rumeno, težko klasje in ti šumi v spremljevanju daljnega zvonjenja prelepo pesem tvojega dela in truda. Bral jo boš tudi ti, kmečki fant, ležeč na praznični dan v senci v sočni, mehki travi, in s ponosom boš gledal nazaj v preteklost, o kateri ti bodo pripovedovali ti listi. In ti, mladenka, ki sediš za oknom, na katerem diši rožmarin in se zibljejo razcveteli nageljni, boš sledila s trepetajočim srcem tej zgodbi, stran za stranjo ti bo govorila o veselju

in o žalosti slovenskega dekleta, ki je imelo isto srce in iste občutke kakor ti!

Našo zgodovino, naše ljudi, našo zemljo ljubim kakor otrok mater. Rad preiskujem našo preteklost in berem knjige, ki mi govorijo o njej.*) Z veseljem se vračam naza; v solnčne čase našega naroda, z žalostjo me navdajajo strani, popisane z njegovo srčno krvjo. A ne samo z žalostjo — tudi s ponosom. Kajti na njih vidim imena junakov, ki niso nič manjši nego slavljenci drugih narodov, v njih vidim odsev tiste velike ljubezni, s katero ljubi naše ljudstvo svojo zemljo. In hvalim Boga, da sem sin takega naroda, da nosim v srcu zubelj njegove ljubezni. In sad te ljubezni je ta knjiga. Ne za ljudi, ki so se odtujili rojstni zemlji, ne za tiste, ki hlepé po modernih spisih — za tiste, ki imajo še zmisel za našo grudo in njeno zgodovino, zate, moje ljudstvo, sem spisal to zgodbo in tebe sem imel pred očmi, ko sem zastavil pero.

Zato romaj, draga knjiga, ven v naše kraje, v roke našim ljudem in govori njim, kakor ti je nare-

* Prva knjiga, ki me je opozorila na največji upor na Goriškem l. 1713., je bila Zgodovina Tolminskega rajnega S. Rutarja, ki je s toliko ljubeznijo zbiral in objavljaj zgodovinske drobnosti iz naših krajev. Pozneje sem se seznanil z g. dr. K. Capudrom, prof. na tuk. gimn., ki se tudi bavi z našo zgodovino, in od njega sem dobil lepo število še neobjavljenih aktov iz tiste dobe, za kar se mu srčno zahvaljujem.

kovalo moje srce! Z mirno dušo te pošiljam v svet,
preprosta kmečka povest, ne pričakujem, da mi pri-
neseš slave in hvale. En sam nasmeh, ki ga ti
vzbudiš, ena sama solza, ki jo ti prekličeš v oči in
ki kane nate, mi bo najlepše, najdragocenejše pri-
znanje in plačilo.

I.

Bilo je leta 1712. v jeseni.

Mrzla noč je ležala nad gorami in dolinami, lunin srp je zaspano svetil na zemljo, iz Soče so se dvigale bele, goste megle kakor tihe sence.

Na Mengorah, na griču med Sveto Lucijo in Volčami, kjer stoji cerkvica Matere Božje, so sedeli v lopi pod zvonovi trije možje.

Lavrencij Kragulj, postaren kmet iz Volč, je molčal in si grel mrzle roke nad kupom tleče žerjavice; druga dva pa, Ivan Gradnik s Polubinja in Martin Munihi iz Svete Lucije sta se tiho pogovarjala.

Noč je bila tiha, vsak glas iz daljave se je slišal.

„Ti, Martin, v Tolminu bije polnoči! Poslušaj!“ je dejal Gradnik glasno Munihu.

Poslušala sta in res, iz dalje so prihajali težki, zamolkli udarci, naznanjajoči polnoč. Za globokim glasom iz Tolmina se je oglasil drobnejši iz Svete Lucije, tam v dalji nekje zopet še bolj tenak in tako je šlo dalje po vseh dolinah, kjer so stale vasi in sela.

Ko je vse zopet potihnilo, je vprašal Gradnik Kragulja, ki je jemal iz suknje čutaro žganja: „Kaj se vam zdi, Lovrenc, sedaj pozvonimo?“

„Le daj!“ je odgovoril Kragulj, izpil par požirkov in ponudil čutarico Munihu.

Gradnik je potegnil za vrv, tiho in boječe je zazvonilo in droben glas zvona je hitel v tiho noč. Po vseh dolinah je šel in nekaj čudnega, skrivnostnega je trepetalo v njem.

Slišal ga je pozen popotnik, se prekrižal in pospešil korake, ko mu je zadonel na uho. Slišala ga je stara ženica, ki je bolezen in starost nista pustili spati, in čuden strah jo je izpreletel ob tem. „Bog daj vsem vernim dušam večni mir in pokoj!“ je vzdihnila in iznova začela moliti rožnivenec. In marsikateri kmet v bližnjih tolminskih vaseh ga je slišal, ker je čakal, kdaj se oglasi. In tiho je vstal, da bi ga žena ne slišala, potisnil kučmo na glavo, ogrnil suknjo in odšel iz hiše. Zunaj je še poiskal sekiro, stisnil jo pod pazduho in poklical soseda.

„V eni uri sva na Mengorah!“ sta si dejala in odšla po klancu iz vasi. Kak pes je zalajal za njima in tihi mesec ju je videl, ko sta šla po kameniti, strmi poti . . . —

Gradnik je pustil vrv, še parkrat je zaklenkalo in potem je bilo zopet vse mirno naokrog.

„V dveh urah, mislim, bodo že vsi tukaj, katerim je Jeramit naznanil, da se nocoj pogovorimo

na Mengorah!“ je dejal Munih, vstal in se pretegnil, ker ga je začel že zaspanec nadlegovati.

„Mislim, da še prej!“ se je oglasil nenadoma nekdo in stopil izza bližnjega grma. Bil je berač Jeramit z leseno nogo, ker je bil svojo izgubil v bojih s Turki.

„Oho, ti si že tukaj, Jeramit!“ je zaklical Munih in mu naredil prostor pri ognju.

„Veš, ti Martin, mene so krstili za Jeronima in ne Jeramita!“ je dejal berač navidezno hud, da se ga je klicalo z imenom, ki se ga je bilo prijelo že v mladosti, ne da bi bil vedel, kako in zakaj.

„Odkod pa si se vzel kar naenkrat?“ so se čudili vsi trije.

„I, kaj me niste videli, ko ste prišli! Tam-le za grmom sem ležal in vas poslušal, ker se mi ni ljubilo vstati!“

„Oho, tako delaš! Škoda, da nismo katere rekli o tebi, da bi se malo jezil!“ je dejal smeje se Gradnik. ~~se je~~

„Jaz vam pa nekaj drugega povem!“ je odvrnil Jeramit. „Kaj bi pa bilo, če bi bil kdo drugi ležal skrit za grmom in poslušal, kaj se menite, in bi potem nesel vse grofu v Tolmin ali pa komu drugemu na nos? Nič ne rečem — jutri bi nihče izmed vas več doma ne spal!“

„Eh, kdo nas bo hodil poslušat!“ je dejal Gradnik nekoliko hud.

„Kdo . . . kdo . . . Ti lahko govoriš, ki še ne veš, kaj je vojska. Jaz sem se že s Turki vojskoval in vem, kako in kaj . . . Takrat vsakdo vleče na ušesa, da bi kje kako besedo vjel . . . Če se pa to reš zgodi, gre pa že vse po vodi. Zato bodimo previdni in oprezni, kajti vojska bo, kakršne še niste doživeli!“ je dejal Jeramit, zamahnil z okovano svojo palico in sedel k Munihu.

„Kako je po deželi, koder si hodil, Jerom!“ je vprašal Gradnik in prisedel.

„Slabo, da slabše ne more biti. Kmet trpi hujše nego kristjan pod Turkom. Glej, grajščak je kristjan kakor jaz in ti — a prej pride Turek v nebesa kakor eden izmed teh grajščakov, grofov, baronov in darcarjev, ki kmeta odirajo. Tega ni več mogoče prenašati. Povsod po deželi vre, pride dan in kri poteče v potokih. Živ krst več ne ubrani vojske. Bog pomagaj!“

Berač je umolknil in posegel po Kraguljevi čutarici.

„Veš, žejen sem, Lovrenc! Saj mi ne zameriš, če si zmočim malo grlo s tvojim žganjem?“

Ne da bi čakal odgovora, je nastavil čutarico na usta in precej dolgo pil.

„Kako pa mislijo kmetje po deželi, Jerom? Ali so vsi za to, da se udarimo z gospodo?“ je vprašal Kragulj.

„Stvar je taka, Lovrenc!“ je dejal berač in si obrisal usta z rokavom, „nisem maral ravno vsakomur praviti, kako in kaj. Saj ste mi naročili, naj le najzaupnejšim povem. In po tem sem se ravnal. Tako sem le tistim, ki sem jih dobro poznal, zinil na tihem katero o puntu. No, povsod so bili pripravljeni za vse — samo začeti se bojijo. Pa sem jim povedal, kakor ste mi naročili, naj pridejo na večer svetega Mihela sem gor na Mengore, ko zaslišijo glas zvona Matere Božje. Vsi so bili veseli te vesti in kmet mi je precej prinesel vina ali žganja za to povabilo, če mu ga ni že vsega grajščak ali dacar izpil.“

„Katere vse si pa povabil?“ je vprašal Gradnik, ki je pozorno poslušal berača in zrl v rdečo žerjavico.

„Bil sem pri Kobalu na Šentviški gori, pri Podgorniku na Pečinah, pri Lahajnarju na Idriji ob Bači, pri Lapanji na Slapu in bogve pri kom še. In veste kdo morda tudi pride? — Šimon Golja.“

„Kdo? Šimon Golja? Kje si ga pa videl?“ so vprašali vsi trije začudeni.

„V Čedadu sem ga videl, na sejmu je prodajal kose, srpe in tako orodje. Brado ima in jaz sem ga le po govoru izpoznal. Potem sem mu povedal, da mislimo nekaj začeti v deželi, in on je rekel, da tudi pride, če bo le mogoče, v noči svetega Mihela na posvetovanje.“

Ni še berač dobro izgovoril zadnjih besed, ko je vstopil v lopo truden popotnik.

Vsi so se ozrli vanj in berač je takoj zaklical: „Če se o volku govori, pa pride!“

Vsi so pozdravili Šimona Goljo, osobito Kragulj, ki so mu skoraj solze prišle v oči, ko je zagledal starega prijatelja.

„Postaral si se, postaral, Šime! Odkod pa prihajaš?“ ga je vprašal Kragulj.

„Iz Benečije, kjer romam sedaj brez doma in brez svojcev.“

Umolknil je in sedel k ognju. Tudi drugi so molčali, težke misli in skrbi so jim šle po glavi.

Kmalu so se zaslišali spet koraki po strmem klancu, prišla sta Matija Podgornik in Valentin Lapanja.

Za njima so prišli še drugi kmetje iz raznih vasi na Tolminskem in ob dveh so bili že vsi zbrani na Mengorah.

Na Goljev svet so poslali dva kmeta stražit klanec, da bi ne prišel kak nepovabljenec, in potem se je začelo posvetovanje upornikov, ki jih je bilo okrog petnajst, iz posameznih vasi po eden ali dva.

Najprej je govoril mladi Gradnik. Jasen in čist je bil njegov glas in prepričanje, da se gre za sveto stvar, je trepetalo v njem.

„Pozdravljeni vsi, ki ste prišli! Za kaj se gre, že veste. Vsakdo izmed vas je kmet in se muči kakor

črna živina, a kaj ima od svojega dela? Desetino, tlako, roboto, davke in kazni, s katerimi ga trpinči grajščak in dacar do bele kosti. Prošnje ne pomagajo več; zato, kmetje, cepec v roke in z njim po gosposkih bučah, da postanejo mehkejši! To je moja misel, in prej ko začnemo, bolje bo!“

Tiho mrmranje je pritrjevalo njegovim besedam, le starejši kmetje so majali z glavami.

Slednjič je vstal suh, boječ možicelj, postaren in poraščen s sivimi kocinami, in s tihim, visokim glasom začel: „Nikar vojske in boja, Bog nas varuj in sveti križ božji! Res nam je hudo, ali preden se zgrabimo z gospodo, izkušajmo rajši izlepa. Saj je cesar na Dunaju, usmiljen in pravičen, in nam da pravico, ko izve, kako se godi nam, ubogim kmetom. Pošljimo može do njega in videli boste, da nas usliši!“

Tedaj je planil Šimon Golja pokonci in prekinil kmeta s tihim, a od razburjenja drhtečim glasom: „Ne, do cesarja ne več! Pred enajstimi leti smo mislili vse izlepa doseči. Kaj vam ni več v spominu, kako se nam je godilo? Hoteli smo pred cesarja Leopolda na Dunaju, a ministri in biriči cesarjevi so bili prepričani, da smo se brez vzroka uprli. Kakor pse so nas nagnali. Kaj ti ni nikoli pravil tvoj oče, Munih, kako je moral vklenjen na Dunaju kamenje voziti na šance? In tvoj, Podgornik, kako ga je birič na Dunaju pretepel, da je še tisto leto umrl? In ko-

liko drugih poslancev je moralo ravno tako trpeti! In glejte mene, Šimona Goljo, ki sem bil pred dvajnajstimi leti najboljši kmet na Kneži, sedaj sem berač, ker so mi vse premoženje vzeli, v svojo lastno deželo več ne smem, kakor zver se potikam na stara leta po svetu! Na Dunaj ne več, če vam je kaj za kožo! Cepec v roke, kakor je dejal Gradnik, in z njim gospodi in biričem po glavah!“

„Tako je, s cepci jih dajmo!“ je završalo med kmeti.

Ko so uporniki zopet utihnili, je začel govoriti Munihi: „Z močjo in pestjo bomo kaj dosegli, z javkanjem in beračenjem nič. Kaj nam pomaga, da se upiramo proti davku, ki ga Bandel pobira? Nič. Dati ga moraš, ali te pa Bandelovi dacarji do krvi pretepejo. Proč z davki, ki se v nobeni deželi ne pobirajo tako kakor v naši, proč z Bandelom, ki vtika naš krvavi denar v svojo malho!“

„Proč z njimi!“ so zamrmrali kmetje.

„Jaz sem poznal njegovo babo!“ je kričal debel, rdečelas kmet, „v cunjah je hodila pred leti po Gorici, sedaj se pa nosi kot grofica. Pobijmo te ode ruhe in pijavke, ki se rede od kmečkih žuljev!“

„Pobijmo jih!“ so zakričali kmetje, da so njih glasi odmevali v tiho noč.

„Mir!“ je zaklical Gradnik.

Kmetje so utihnili in začel je govoriti: „S kričanjem ne bo nič, le izdamo se lahko, če nas kdo

sliši. Ampak posvetujmo se na tihem, kako se upremo! Saj ste vsi prepričani, da ne bomo več dolgo izhajali z gospodo. Kdo izmed vas je za upor z oboroženo roko?"

„Vsi, vsi!“ so zaklicali kmetje.

„Vsi — dobro. Začnimo boj in Bog bo z nami! Izvolite načelnika, kateremu boste v vseh stvareh podložni! Pomenite se!“

Kmetje so se na tihem pogovorili in kmalu je predlagal Matija Podgornik v imenu vseh: „Lovrenc Kragulj naj bo naš glavar, kakor je bil njegov stari oče pred sto leti!“

Kragulj je vstal, vzel klobuk z glave in dejal: „Glejte, že ves siv sem! Vaš poglavar pa mora biti mlad in krepek. Jaz pa nimam več nekdanje moči. Zmiraj bom na vaši strani, ali poglavar ne, prestar sem že!“

Kmetje so silili vanj in ga prosili, naj postane njih vodja, a starec se ni hotel vdati.

Zato so predlagali po kratkem posvetovanju Mu-niha, ki je bil možak v najlepših letih, a tudi on se je branil, češ, gospodarstvo mu dela veliko skrbi in žena je bolna.

Tedaj je vstal Šimon Golja in dejal: „Kaj iščete poglavarja toliko česa?! Glejte ga tu, šestindvajsetletni mladenič brez žene, ki ima še krepkega očeta, ki sam gospodari, njega vzemite! On vas bo vodil!“

„Da, Gradnik naj bo naš načelnik! On zna brati in pisati! On nas bo vodil!“ so zaklicali kmetje.

Gradnik je vstal in njegov glas je drhtel od razburjenja, ko je govoril: „Težko nalogo ste mi dali, mlad sem še in neizkušen, a iz ljubezni do vas vzprejem to čast. Vodil vas bom, kakor bom vedel in znal. Moja povelja vam bo prinašal Jerom, katerega vsi poznate. Od današnjega dne naj ne izroči nikdo izmed nas več vinarja ne Bandelu, ne grofu, ne Petru, ne Pavlu! Kdo izmed vas je za to?“

„Vsi, vsi!“ so zaklicali kmetje.

„Dobro. Vi vsi, ki ste tukaj zbrani, poučite kmete po vseh vaseh, kako naj se vedejo! Davka naj nikomur več ne dajo! Gosposka nas bo potem hotela ustrahovati in tedaj se mi vzdignimo. Petelinje pero za klobukom bo naše skrivno znamenje in naš pozdrav: „Stara pravda!“ in odgovor: „Kralj Matjaž!“ Ste razumeli?“

„Stara pravda — Kralj Matjaž!“ je završalo med uporniki.

„Zbirali se bomo večkrat in se posvetovali. Jerom vam bo prinašal poročila, kje in kdaj. Pridobite kolikor mogoče dosti kmetov, da gospodi pokažemo, kaj smo. Sedaj prisežite vsi tu pred cerkvijo Matere Božje, da boste vedno za kmeta in nikdar proti njemu!“

Vsi so se odkrili in dvignili tri prste kvišku. Gradnik je narekoval in ostali so govorili za njim:

„V imenu Boga Očeta in Sina in svetega Duha pri-segamo pri časni in večni sreči, pri evangeliju in križu in Materi Božji, da bomo vedno za blagor kmeta in da tudi kri prelijemo za staro pravdo, če no treba, tako nam Bog pomagaj!“

Žerjavica je ugašala, lunin srp se je skril in zvezde so bledele na vzhodu, ko so se uporniki začeli razhajati. Nekaj težkega in mučnega jim je ležalo v srcu, ko so si podajali roke v slovo z nenavadnim pozdravom: „Za staro pravdo — Kralj Matjaž!“ In vsakemu je dejal Štefan Golja ob slovesu: „Ne boj se, prijatelj, če boš tudi moral tako trpeti kakor jaz. Zbogom!“

Slednjič so ostali v lopi samo še trije, Golja, Gradnik in berač Jeramit.

Golja je govoril z Gradnikom in mu pripovedoval o svojih doživljajih. „Glej“, mu je dejal, „morda čaka tebe ista usoda kakor mene! Pa nikar se ne boj — morda boste srečnejši nego smo bili mi pred enajstimi leti.“

„Poučite me kaj, kako naj jih vodim! Kajti nenadoma so me postavili za svojega voditelja. Kaj naj naredim? Kmetje imajo res dobro voljo, ali le gole roke, cepce in kose — gospoda pa ima vojake in puške. Težaven in krvav boj bo!“ je dejal Gradnik.

„Ne boj se! Zbirajte denar in kupite orožja, kolikor vam je mogoče! Pa saj orožje samo malo pomaga! Cepci, kose in gole roke pa pogumno srce je

bolje nego vse čete, ki bodo gospodo branile, zato ker so prisiljeni. Najemnik ni nič, veruj mi, Ivan!”

„Pravite že prav. A vendar nič kaj ne zaupam bodočnosti. Da bi bili vi z nami, bi bilo vse drugače.“

„Rad bi bil z vami, ali ni mi mogoče. Že pred dnem moram biti onostran meje, kajti če me tu dobe, izgubim glavo. Kadar mi bo mogoče, ti pošljem kako važno poročilo in svet...”

Tako sta govorila stari in mladi načelnik upornikov tiho še dobro uro. Berač je smrčal zraven njiju.

Ko je komaj opazno začelo bledeti nebo na vzhodu, je Gradnik vzbudil berača in potem so vsi trije odšli s hriba v dolino.

Gradnik in Golja sta stopala naprej in se pogovarjala, berač je pa dokaj krepko in nerodno korčil za njima.

Ko so prišli na cesto, so obstali in se poslovili. Golji so prišle solze v oči, ko je stisnil Gradniku roko v slovo, kajti slutil je, da se bo morda kdaj tudi mlademu uporniku tako godilo, kakor njemu samemu.

„Zbogom! Stara pravda — kralj Matjaž!” je dejal Golja in izginil na levo po stranski stezi proti Benečiji.

Gradnik in berač Jeramit pa sta se obrnila proti Volčam.

„Do vasi te spremim, Ivan, tam pa se stisnem kam in bom malo spal do dneva.“

„Kakor hočeš, napravi, Jerom!“ je dejal Gradnik zamišljen.

Zopet sta šla nekaj časa molče dalje, tedaj pa se berač na nekaj spomni. Ves vesel in nagajiv je bil njegov glas, ko je začel: „Nekaj bi ti pa bil skoraj pozabil povedati, Ivan. He-he — nekaj zelo važnega!“

„Kaj takega?“ je vprašal Gradnik malomarno.

„V Ročinju sem bil predvčerajšnjim pri Grozdu. In Grozdova Anica, oštirska hči, mi je naročila pozdrav zate. In kmalu se kaj oglasi, ker te ima rada in je njena ljubezen goreča, in ti pošilja pozdrav od travce zelene do plavega neba in od solnca zlatega do tvojega veselega srca... He-he — tako je menda rekla, se mi zdi... He-he — lepo dekle, ki ni za vsakega!“ je hitel berač ves vesel.

„No, že prav, že prav, Jerom! Pa ni treba praviti drugim!“ je odvrnil Gradnik.

„Kaj drugim!“ se je razhudil berač, „kakor grob molčim in povem vsakomur, kar mu gre. Take pošte pa rad nosim, kakor so Aničine do tebe. Lep par bosta, če Bog da! He-he — lep par!.. Samo Bog daj srečo!...“

„Bogve, ali se kdaj vzameva!“ je menil Gradnik. „Slabi časi so, sedaj bo upor v kratkem, po celi de-

želi in jaz bom vodja upornikov. Bogve, ali se vse srečno izteče ...“

„Vesel bodi, fant, dokler si mlad in imaš dekle, ki te ima rado! Vse bo dobro šlo. Zavriskaj in zapoj si, jaz pa grem tja pod oni kozolec spat! Zbogom! Kmalu se oglasim pri vas na Polubinju!“

Jeramit je zavil proti kozolcu pred vasjo, Gradnik pa je pospešil korake, kajti bil je že truden in bi bil rad kmalu doma.

Pot od Volč do Tolmina se mu je zdela dolga kot še nikoli ne. Nič se mu ni ljubilo vriskati in peti, kakor mu je svetoval berač, otožne misli so mu polnile dušo, načrt za načrtom je koval, kako bi začel boj za staro pravdo, a do nobenega sklepa ni mogel priti. Kakor strašna teža je ležala na njegovem srcu misel: — Vodja kmečke vojske sem! —

* * *

Pri Grozdu v Ročinju je bilo le malo pivcev. Dva velika, težko naložena voza sta stala pred krčmo, veliki, močni konji so nestrpno tolkli s kopiti ob tla, voznika pa, vesela vinska bratca, sta si napivala in se šalila v veži z deklami. Tuintam sta pogledala v malo sobo za boljše ljudi na levi, kjer so bila vrata poluodprta, in zbijala šale iz gosta, ki je sedel tam. —

„Kaj, ta-le škric se hodi ženit k Ančki?“ sta vprašala večkrat z bučnim smehom.

„Saj ga ima samo za norca in ne misli resno!“
so odgovarjale dekle.

„Misli, bogve kaj da je, ker ima žametasto obleko,
pa tisto sabljico ob strani, s katero bi še komarja
ne ubil! Zapojava!“

In voznika sta zapela s hripavim glasom:

„Kdor hoče mlad furman bit',
mora znat' prav vozit
po polji in po cesti,
po vsakterem mesti . . .“

Gost, čez katerega sta zabavljala, je bil lep
visok fant, študent Štefan Golja, sin izgnanega nek-
danjega poglavarja upornikov.

Bil je oblečen v lepo, žametno obleko in je imel
na glavi postrani študentovsko kapico, kar se mu
je prav dobro podalo.

Pomalem je pil iz kupice in govoril poluglasno
z Anico, oštirsko hčerjo, ki je sedela na drugem
koncu mize in šivala.

„Torej, Anica, ti me ne maraš, ker si dala srce
drugemu? Poglej, kako lepo življenje bi imela, če
bi hotela postati moja. Letos bi pustil šole in šel v
kak grad za valpeta ali pisarja. Lepa služba bi bila
in ti bi postala gospa. Daj, Anica, premisli se! Že
davno se poznavava in rada imava — sedaj pa ne
maraš več zame . . .“

Dekle je pustilo šivanje, ker je zunaj bil začel že padati večerni mrak, delo roke v naročje in se študentu nasmejalo v obraz.

„Oh, Štefan, kako si čuden! Saj sem ti že tolikokrat povedala, da te imam rada, ker si v sorodu z našo hišo, no, in ker si prijazen in dober fant. Ali da bi bila kdaj tvoja žena — na to niti mislila nisem.“

„Ker nisi hotela in si drugega izbrala, česar pa nočeš priznati . . .“

„Morda imaš prav, morda ne . . .“ je dejalo dekle zamišljeno.

„Povej mi, Anica, kdo je tisti srečni človek!“

„Ne, tega ne izveš še. Sploh pa ni nič gotovega . . .“

Oba sta umolknila. Štefan se je ozrl skozi okno na cesto in na tiho krajino, katero je že zastiral gost mrak. Anica je pa zamišljena spravljala šivanje v omaro.

Tedaj se je oglasila zunaj vesela pesem. Krepko in lepo so odmevali fantovski glasovi v miren večer, da se je razločno slišalo:

„Po planinah gromi in se bliska,
moj fantič po polji vriska:
vriska grede, vriska grede,
saj gotovo k meni gre . . .“

„Tolminski fantje so!“ je dejala Anica, ki je pogledala skozi okno.

Šli so po cesti — kakih deset jih je bilo — in zavili k Grozdu.

„Zdaj pa moram ven, Štefan, zbogom, pa ne bodi hud name!“ je reklo dekle in mu dalo roko.

„Zbogom!“ je dejal študent žalostno.

A ni še bila pri vratih, ko so se odprla, in je vstopil v sobo lep fant v irhastih hlačah, na glavi postrani klobuk, za trakom pa petelinje pero.

„Anica, dober večer!“ je zaklical in ji stisnil roko. Bil je Ivan Gradnik.

„Dober večer, Ivan!“ je odgovorilo dekle v veseljem razburjenju.

„Si li sama?“ je vprašal Gradnik, ki v polutemi ni bil še zapazil Štefana.

„Ne — moj bratranec je tam za mizo, študent... Pa pojdi ven, da dobiš kaj vina!“ je govorilo dekle v prikriti zadregi.

Odšla sta ven.

Štefan Golja pa je videl, zakaj ne mara postati Anica njegova. Žalostno mu je postalo, ko je tako sam ostal v sobi. Izpil je vino, vstal, si stisnil pas, na katerem je visel kratek meč, in zaklical skozi okno hlapcu, naj mu pripravi konja.

Potem je stopil iz sobe v vežo, kjer so sedeli okrog mize tolminski fantje in pili. Ozek prostor je bil, in ko se je hotel preriti ven, je nevede zadel v malo pijanega in nadutega Tolminca.

„Kaj šariš tukaj okrog, ti škric, ti?“ je zakričal fant ves rdeč in skočil pokonci.

„To te nič ne briga!“ je dejal Golja, ki je bil že pri vratih.

„Ho, ho! Bomo videli! Čutil boš puntarsko pest!“ je kričal fant in zgrabil za stol. Še par drugih fantov je skočilo pokonci in proti študentu.

A Štefan Golja je bil že zunaj. Dva fanta sta pograbila stola in skočila proti njemu, a tedaj se je zableščal v temi kratek meč.

„Kdor hoče tega-le okusiti, naj pride bližje!“ je zakričal študent in se počasi umikal na ono stran, kjer je stal njegov konj že osedlan.

Fantje so osupnili in predno so se zavedli, je že sedel Štefan Golja na konju.

„Pridemo že še skupaj!“ je še zaklical in konj je odpeketal po cesti v temno noč.

„Kaj počenjate?“ je zaklical fantom Gradnik, ki se je bil naenkrat prikazal na vratih.

„Hotel sem posvetiti onemu študentu, pa jo je še o pravem času popihal!“ se je bahal fant, ki je bil začel prepir.

„Mirne ljudi pusti v miru, in ako slišim še enkrat kaj takega od vas, tedaj bo imel dotičnik z menoj opraviti. Si razumel?“ mu je grozeče odgovoril Gradnik.

Fant je na tihem zaklel in se poparjen vrnil k tovarišem, Gradnik pa je stopil zopet v stransko sobo, kjer je prej govoril z Anico.

Tačas je bila prižgala leščerbo in šla po vino.

Ko se je vrnila in postavila bokal na mizo, je sedla nasproti Gradniku, primaknila kolovrat, ga zagnala in začela presti tanko nit.

„Jeramit mi je izporočil tvoje pozdrave, Anica! Ne veš, kako sem bil vesel, da si se zopet name spomnila. A danes se je moje veselje izpremenilo v žalost, ker sem videl, da se z drugim meniš!“ je po dolgem molku začel Gradnik.

Ona je zardela ob njegovih besedah in povescila oči.

„Zakaj govoriš tako, Ivan? Saj veš, da le nate mislim?“

„Kaj je pa ta študent iskal pri vas?“

„Moj bratranec je, kakor sem ti že povedala. Sin je brata moje umrle matere, Bog ji daj večni mir in pokoj. Dôma nima nikjer pravega, kajti oče njegov, Šimon Golja, je bil vodja upornikov, vzeli so mu vse premoženje in zdaj hodi bogvekod po svetu...“

„Kaj, Goljev sin je ta študent?“ se je začudil Gradnik.

„Da... V Gorici študira latinske šole. Bogato teto ima, ki ga podpira; rada ga ima kakor lastnega sina. Pa saj je res velik revež: oče mu ne more pomagati, mati mu je umrla kakor meni, bratov in

sester nima. Zato je skoraj vedno pri teti, ki je izprosila, da so ga jezuiti sprejeli v svoje šole. Včasih pa pride k nam pogledat, in če se kaj z njim pomenim, mi ne smeš tega všteti v zlo, saj je moj sorodnik in dober, pošten fant!“

„S študenti se ni dobro meniti, Anica, ker so prebrisane glave. Sicer pa Bog z Goljevim sinom! Mislil sem, da je bogvekdo, in zato sem te vprašal ... Saj nisi huda name?“ je vprašal.

„Zakaj?“ je odgovorila ona in mu pogledala smehljaje se v obraz.

Tiho je tekel kolovrat, stara ura v kotu je tik-takala počasi in enakomerno, kakor bi premišljevala težke, žalostne reči. Skozi zaprta vrata se je slišalo veselo petje, smeh in govorjenje fantov, ki so se šalili v veži in pridno praznili bokale.

Onadva pa sta se tiho pogovarjala in v sreči in blaženosti jima je potekal čas ...

Po cesti proti Kanalu je drdral mrzlo jesensko popoldne ličen voziček. Mlad možak, Andrej Lahajnar z Idrije, je sedel na njem in švrknil vsak čas konjiča, da bi bil prej doma, nego bi se zvečerilo. Vračal se je židane volje iz Gorice, kjer je bil prodal ves sir, kar ga je tisto jesen pokupil po Tolminskem; od izkupljenega denarja je porabil nekoliko za sodček vipavca, za janjčka, ki mu ga je bil nekdo pod ceno

ponudil, in za druge malenkosti, a vendar mu je ostalo še precej srebrnjakov v mošnji.

Veselo je zažvižgal, ko je zagledal izza ovinka Kanal, kjer se je bil nameril malce počivati in nakrmiti konja.

„Hi, sivček! Le brž, da prej dobiš ovsa pri Ocvirku in jaz polič vina!“ je dejal, zamahnil z bičem in konj se je spustil v dir, da je njegovemu gospodarju veter hotel odnesti klobuk z glave, na katerem je vihralo ponosno petelinje pero — znak upornikov.

Tako je drdral mimo prvih hiš, ki so stale ob cesti, in bil že skoraj pred vrati Ocvirkove gostilne, ko mu je par ljudi zaprlo cesto in kričalo, naj obstane.

Ustavil je konja in vprašal može, med katerimi je spoznal kanalskega dacarja, kaj mu hočejo.

„Kmet, kaj pelješ zadaj v sodčku?“ je vprašal dacar oblastno.

„E, kaj, vodo že ne, ki je je povsod dosti!“ je odvrnil Lahajnar. „Malo vina sem kupil in mislim, da vam to nič ni mar!“

Hotel je pognati dalje, a nekdo, najbrž dacarjev hlapec, je zgrabil konja za uzdo.

„Ho, ho! Le počakaj! Kaj nisi še slišal, da se vino brez mitnine ne vozi po svetu?“

„Jaz ne še . . . Moj ded, moj oče in jaz sam smo že mnogo vina prepeljali po tej dolini, pa nas še živ krst ni po tem vprašal . . .“

„Lažeš se, kmet!“ je kričal dacar. „Že šest let je, kar je država vpeljala davek na meso in vino. Doslej smo tuintam zamežali na eno oko, ali odslej bo druga pela. Plačaj mitnino, ali ti pa vino, zarubimo!“

„Ničesar ne plačam!“ je vzkliknil Lahajnar in se ozrl okrog. Vsled krika se je bilo zbralo precej ljudi okrog voza, pri tem ali onem je kimalo na klobuku petelinje pero. Lahajnar jih je pomenljivo pogledal in bil prepričan, da so vsi na njegovi strani.

„Ne plačaš?“ je kričal dacar in namignil svojim trem hlapcem. „Zvalite sod z voza, da pokažemo dedcu, da se ne šalimo!“

Hlapci so priskočili in hoteli izvršiti ukaz, a tedaj je planil Lahajnar pokonci, obrnil bič in zakričal: „Kdor se dotakne soda, temu posvetim z debelim koncem! Hej kmetje!“ je dejal okoli stoječim. „Ali ni krivično, da pobirajo nov davek? Naj ostane pri tem, kar je bilo nekdanj! Naj velja kakor včasih tudi danes stara pravda!“

„Stara pravda — kralj Matjaž!“ so vzkliknili kmetje okrog voza.

Dacar in hlapci so osupnili, ko so videli, kako složno so domačini nastopili za tujega kmeta.

„Kanalja!“ je pihal dacar. „Zadnjič ti rečem: plačajte mitnino! Drugače ti vino za večne čase zarubim!“

„Rajši ga tu izpijem!“ je odvrnil Lahajnar. „Čigavo je dvorišče in hiša tam na desni?“ je vprašal in pokazal na poslopje kraj ceste.

K vozu je stopil močen, širokopleč mož in dejal: „Moja je!“

„Torej zapeljem voz tje in tam izpijemo vino, da se ne bodo gostile te pijavke z njim!“

Še predno je mogel dacar ugovarjati, je že Lahajnar okrenil na desno in zapeljal voz na dvorišče. Smeje se so šli za njim vsi kmetje s petelinjim peresom za trakom, dacar pa je ostal sam s hlapci, z ženskami in otroci, katere je bila priklicala radovednost na cesto.

„Vam že Bandel pokaže, neumni kmetje!“ je zarohnel in odšel v hišo, ko je videl, da je gospodar za vozom zaprl in zapahnil vrata na dvorišče.

Ko je Lahajnar ustavil voz in skočil na tla, mu je gospodar stisnil roko in dejal: „Saj se že poznavam! Na Mengorah sva se videla v noči po svetem Mihelu!“

„Saj res! Zato se mi je zdel tvoj obraz znan, pa se nisem mogel domisliti, kje sem te videl! Tudi imena se ne spominjam več.“

„Eh, pri Križniču pravijo pri naši hiši!“ je dejal gospodar, izpregel konja in ga peljal v hlev.

Tačas pa je Lahajnar s pomočjo drugih kmetov spravil sod v prostorno kuhinjo, ki je bila v pritličju.

Križničeva gospodinja, ki je kuhala večerjo, je kar z rokama tlesknila od začudenja, ko je videla vse to.

„Kaj pa bo, za Boga svetega?“

„Ej, nič hudega ne bo, mati!“ je dejal Lahajnar. „Če se smejo grofi, baroni in dacarji vsak dan veseliti — zakaj bi se pa mi kmetje ne vsake kvatre enkrat?“

Hitel je ven, vzel janjčka z voza in ga prinesel v kuhinjo.

„Tega-le specite na ražnju, ali ga ocvrite, ali pa na kak drug način pripravite! Ti, Križnič, pa dobi kje kako pipo, če imaš tako orodje v hiši, da nastavimo sod!“

Gospodar je hitel iskat pipo, gospodinja je začela napravljalati janjčka. Lahajnar pa se je tačas na tihem menil s kmeti, ki so bili prišli za vozom na dvorišče.

Križnič je bil ravno zabil pipo in natočil bokal rujnega vipavca, ko je nekdo na vso moč potrkal na dvoriščna vrata.

„Gotovo je dacar spet tu s svojimi pomagači!“ je mrmral gospodar in hitel na dvorišče.

„Kdo je?“ je vprašal.

„Stara pravda!“ je bil odgovor.

„Kralj Matjaž!“ je dejal Križnič in odprl.

„Ti si, Jeramit?“ je vzkliknil. „Kaj te pa tod nosi!“

„Eh, opravki, opravki!“ je dejal berač in krevsal prek dvorišča proti kuhinji, med tem ko je gospodar zapiral vrata.

Zbrani kmetje so se zaveselili, ko so ga ugleдали, kajti vedeli so, da jim prinaša poročila od njih glavarja Gradnika.

„Pozdravljeni vsi, kar vas je tu zbranih!“ je dejal berač in prisedel k ognju. „Kakor vidim, se cvre in peče, kakor bi imela biti ženitnina pri hiši. Saj nimaš ti Križnič, odraščenih hčera in sinov, da bi jih ženil?“

„Ne, teh nimam!“ je odvrnil gospodar, „a imamo tukaj vipavca, katerega se ti, Jeramit, gotovo ne boš branil!“

„O tisto pa že ne, tisto!“ je hitel berač in cmoknil z jezikom. —

Ko je bil janjček gotov, je narezala Križničevka na lesene ploščnike velike kose, prinesla par hlebov kruha in gostija se je pričela. Vsi so pridno jedli in zalivali meso z vinom.

Jeramit je uganjal svoje burke, da se mu je vse smejalo. Ko so bili vsi že precej v rožicah, so ga začeli siliti, naj pove, kako je bilo tedaj, ko mu je turška krogla odnesla nogo.

Berač se je vzravnal, obraz se mu je zasvetil v veselju in z mladeniškim ognjem je začel pripovedovati: „Ker že hočete, pa naj bo, vam pa povem! Veliko smodnika sem že vohal, dosti sveta premar-

širal in sam Bog ve, koliko Turkov sem poslal tje, kjer ni muh. Zato jaz vem, kaj je vojska, vi pa ne veste . . .“

„Kako pa, da si šel k cesarskim, ko nikdo rad ne gre?“ ga je vprašal eden izmed poslušalcev.

„Eh, kako, kako . . . Še sam ne vem. Deseti brat sem bil že, odkar sem k pameti prišel. Tam pri Kranju nekje so me pobrali na cesti kakor Mojzesa, in usmiljen kmet me je vzel na rejo k sebi. Za pastirja sem bil in hlapca do osemnajstega leta. Ko pridem, neizkušeno fante, v Ljubljano, se mi pridruži star soldat in me napaja do gluhe pijanosti. Sam zlomek vedi, kod me je vozil in kaj se je z mano godilo, le to vem, da sem se drugo jutro vzbudil ves ubit v cesarski suknji, da me niso pustili več domov in so se mi grdo smejali, ko sem prosil in jokal, naj se me usmilijo. Kaj sem hotel? Vdal sem se in začel se učiti marširati, streljati z mušketo in tolči na boben. Ko sem dovolj znal, so me pa dali za bobnarja in hajdi v vojsko! Celih šest mesecev smo marširali po ogrski deželi, Turki so pa oblegali cesarski Dunaj in med nami je šel glas, da ne bo nikdo več videl doma, ko pade Dunaj in se potem Turek spravi nad nas. Počasi smo se pomikali ob Donavi proti cesarskemu mestu in vsak dan smo pričakovali boja in smrti. Tedaj pa pride naenkrat vest, da gre poljski kralj Janez Sobieski našim na pomoč. To je bilo veselje v našem taboru! Za tri dni

smo se združili z njim in marširali naglo proti Dunaju, ki je bil v grozni stiski. Na večer smo zagledali s hriba veliko planjavo, kjer je ležal Dunaj, okoli mesta pa vse belo samih turških šatorov. Kakor krti so se Turki zajedli v zemljo in niti miš bi ne bila mogla ulti iz obleganega mesta. Ko sem videl vse to, se mi je streslo srce in od strahu sem pozabil bobnati tisti hip. Pa kaj hočete, saj sem bil še mlada kri, še dvajset let nisem imel! Drugi dan pa je jezdil sam kralj Janez in vojvoda Karol lotarinški skozi naše vrste in nam dajal korajže, naj dobro mahnemo po Turkih. Proti solnčnemu vzhodu je bilo, ko smo se usuli s hribov v ravnino proti Turkom. Bolj mrtev kakor živ sem se kar naenkrat zavedel v najhujšem boju. Pred nami so bili v gostih vrstah rdečehlačarji Turki, svetle sulice in krivi meči so se bleščali v solncu, da me je kar rezalo v oči. Naenkrat se zaletijo proti nam, jaz sem se priporočil Materi Božji s svetih Višarij, obrnil mušketo in začel mahati po turških bučah. Kak je bil boj, se ne spominjam, le to vem, da so brenčale krogle krog moje glave kakor čebele in tuintam je godrnjala kaka velika bomba nad našimi glavami, Turki so kričali: „Alah“, mi smo pa Kristusa klicali na pomoč. In Bog nam je pomagal. Nabrisali smo Turke in jih nagnali, da se nas še sedaj spominjajo, če je kdo srečno pete odnesel. Po zmagi je bilo veliko veselje na Dunaju in okrog Dunaja, tri dni in tri noči smo

pili in se gostili in veselili in nismo vedeli, ali smo živi ali mrtvi . . .“

„Kaj bi vse te litanije pravil!“ ga je zopet prekinil nekdo. „Tisto povej, kako ti je turška krogla ного odnesla!“

„Eh, bom pa tisto . . . Sedaj ste slišali začetek, naj bo, vam povem pa še konec. Petnajst let sem služil cesarja in bi ga bil še, če bi bil mogel. Po ogrski deželi smo se ravsali in kavsali leta in leta in navadil sem se boja in pošiljal Turke v krtovo deželo, kakor bi orehe trl. Mnogo denarja sem zaslužil, pa sem vsega zapil, zavadljaj in zaplesal tam v globoki ogrski deželi. Pa je prišla nesreča in reva nad mene kakor strela z jasnega neba. Pri Zenti smo se bili s Turčini, zapovedoval nam je pa droben, majhen možiček, princ Evgen, ki je pa imel pameti in poguma za deset turških paš. V najhujšem ognju smo bili, jaz sem bil ravno preklal velikanskemu Turčinu glavo, pa pripuha krogla, velika kakor janjčja glava, naravnost proti meni, ne da bi bil imel časa se ji umakniti. Zbolelo me je po vsem telesu in mislil sem, da sem umrl, ko me je treščila ob tla. Ko sem se vzbudil v šotoru, mi je manjkala leva noga . . .“

Jeramit je umolknil, vzdihnil, potem vzel bokal, ki je stal pred njim na mizi, in pil.

Gospodinja je vtaknila novo grljevico namesto dogorele v obroček na steni, voščila vsem lakho noč in odšla spat.

Po dolgem molku je izpregovoril gospodar: „Kaj pa pravi naš poglavar Gradnik? Ali ni tebi, Jeramit, nič naročil?“

„Izporoča vam vsem svoj pozdrav!“ je odgovoril berač tiho in oprezno. „Bodite previdni in varujte se ogleduhov, biričev, valpetov in take gosposke sodrge bolj kakor vraga! Tudi tistim kmetom, ki so šeme in babe in se boje boja za staro pravdo, tudi tistim ne zaupajte! Kajti od vseh strani prežena nas in gledajo, da bi nas ujeli. Bodite pripravljeni za boj! Kdor ima strelno orožje v hiši, kako risanico ali mušketo, naj jo očisti in nabaše, kajti ko poči v deželi, bo pokalo, da bo joj in gorje gosposkim glavam! Davka, katerega pobira Bandel na vino in meso, naj nihče ne plača! Rajši naj pusti, da mu vse zarubi, in nič naj mu ne bo žal, kajti pride dan, ko bomo zahtevali povračilo z obrestimi do zadnjega vinarja od njega! Vrhutega mi je Gradnik naročil, naj vsakdo, kdor more, dá kaj denarja, da kupimo v Benečiji smodnika, krogelj in nekaj pušk. Kdo mi kaj da na ta račun?“

„Eh, veš, slaba letina je bila letos, vendar pa dam, kar bom mogel!“ je dejal Križnič. Drugi kmetje so pa rekli beraču, naj pride drugi dan k vsakemu po denar.

„Kdaj pa začnemo?“ je vprašal nekdo.

„Nikdo še ne ve tega!“ je odvrnil berač. „Morda na pomlad, morda poleti, morda na jesen v prihod-

njem letu. Ko zaslišite plat zvona v sosednjih vaseh, tedaj naj tudi kdo izmed vas hiti v zvonik in naj zazvoni in naznani, da je prišel čas obračuna. Vsakdo naj vzame cepec, koso ali puško v roko, naj pogleda, ali so noži za pasom nabrušeni, in hajdi v vojsko! Iz idrijske, baške in soške doline se bomo zbirali pri Sveti Luciji, kar je pa vasi po kanalski dolini, naj pazijo ob cesti, da se o pravem času pridružijo kmečki vojski. Hej, to udarimo po pijavkah, ki se-sajo kmečko kri, da se nas bodo spominjali pozni rodovi! . . .“

„Sam Bog ve, ali kaj dosežemo in ali zmoremo gosposko . . .“ je menil poluglasno siv starec izmed kmetov.

Jeramit se je razjezil, ko je čul te besede.

„Kaj bi cincali, javkali in premišljevali, ali zmagamo, ali ne. Udarimo korajžno in videli boste, da se vrnejo časi, kakor so bili za časa kralja Matjaža!“

Starec je sklonil glavo in mrmral: „Časi kralja Matjaža . . . kralja Matjaža . . .“

Križnič je iztočil poslednje viño iz soda v bokale in dejal: „Hvala ti, Lahajnar, da si nas pogostil! Izpijmo zadnje bokale na srečen konec in na zdravje kralja Matjaža, ki sedi pod zeleno goro in pride kmete rešit, ko bo sila največja!“

„Na zdravje!“ so dejali vsi, celo sivi starec v kotu je dvignil bokal s tresočo roko.

Nekdo je vprašal: „Ti, Jerom, ki si bil že mnogo po svetu, povej, ali si že slišal kaj o času, ko se vrne kralj Matjaž?“

„Slišal . . . slišal . . . Govoril sem že s takimi, ki so ga videli pod zeleno goro, kako sedi ob kameniti mizi, krog katere se vije njegova brada . . .“ je odgovoril berač z žalostnim glasom.

„Kdaj se pa vrne iz gore in popelje svojo vojsko nad kmečke sovražnike?“

„Kmalu . . . kmalu . . . prijatelji moji . . . Tedaj ko mi je pripovedoval o kralju Matjažu star popotnik, sem bil še mlad dečko . . . In že tedaj je ovijala brada kralja Matjaža tri četrtine mize . . . Zdaj pa sem že star in siv in te čase je morda Matjaževa brada zrastla in ovila mizo kroginkrog . . . In morda vstane kralj in njegova vojska dan na dan, morda prihodnjo pomlad, morda poleti . . . morda na jesen . . .“

Nenadoma je umolknil, dve solzi sta mu zdrknili čez lice, molče je vstal, poiskal palico in odkrevsal spat v hlev, kjer mu je bil pripravil Križnič par snopov slame za ležišče.

Grljevica je ugašala, tihi in zamišljeni so se poslovili kmetje in se razšli, Lahajnarja pa je peljal gospodar v čumnato, kjer mu je bil pogrnil par plaht na klopi. — — — — —

Drugo jutro na vse zgodaj je drdral Lahajnar iz Kanala s težko in zaspano glavo proti domu.

Bil je že streljaj daleč od zadnjih hiš v vasi, ko je planilo na cesto pred voz par temnih postav, izmed katerih je ena zgrabila vzpenjajočega se konja za uzdo.

„Sedaj ti pokažemo, prekleti kmet!“ je siknil nekdo srdito.

Lahajnar je spoznal, s kom ima opravilo, je potegnil krepko za vajeti in zamahnil z bičem po konju.

Sivec se je divje vzpel, da je odletel človek, ki ga je držal, in voz je zdrdral z divjo naglico dalje.

Puška je počila za Lahajnarjem, a krogla je frčala le mimo njegove glave. V strahu se je nizko sklonil in naganjal konja, da je letal kakor blisk. Še dvakrat je počilo za njim, a nobena krogla ga ni zadela.

Ko je bil že daleč od Kanala in je konj jel počasneje teči, se je Lahajnar oddahnil. Vzel je klobuk z glave, se prekrižal in zmolil očenaš v zahvalo Bogu, ki ga je tako srečno rešil. Potem pa je stisnil pest in zamrmral: „Pride čas, ko se boš spomnil, kako si name streljal, ti oderuški kanalski dacar!“

* * *

Počasi je prišla zima v deželo, priromal je mraz in prinesel sneg s seboj. Kakor iz koša ga je nasul v adventu nad hribe in doline, zametel ceste in poti, da je človek le v največji sili šel izpod strehe. Vas je bila ločena od vasi, hiša od hiše, le ob nedeljah

so se pokazale gazi od hiš do cerkve, katere je pa med tednom sneg zopet zametel.

Bandel in njegovi dacarji, ki so na jesen hodili po Tolminskem iztirjevat nove in zastarane davke in rubit reveža in bogatina, so nehali nadlegovati kmete, kajti poti so bile težavne in mnogo upanja ni bilo, da bi kaj dobili, ker so se kmetje trdovratno branili kaj dati. Zato je pa sklenil korenito na pomlad obračuniti z njimi.

Kratki, temačni dnevi so se vrstili počasi za temnimi, sneženimi nočmi, v katerih so se oglašali volkovi po gorah in prihajali tuleč v nižine k hišam. A močni psi so jih odganjali pogumno od staj in celo kak širokohlačen medved, kateremu je dišalo ovčje meso, si ni upal blizu, ko je zaslišal lajanje od vseh strani.

Mir in molk je bil v deželi, a le na videz. Pod pepelom je tlelo in nevolja se je tiho in neopazno širila. V viharnih, divjih nočeh je škripal tuintam po skrivnih poteh voz, ki je peljal iz Benečije smodnik, krogle in puške za kmečko vojsko. Zraven voza ali na vozu pa so bili dobro oboroženi možaki, ki so posvetili vsakomur, bodisi volku ali človeku, ki se je hotel približati.

Ljudstvo je vedelo za vse to in je z nestrpnostjo čakalo časa, ko počí v deželi. Gosposki se pa niti sanjalo ni, kaj se pripravlja med tolminskimi kmeti . .

II.

Bilo je na dan svetega Hilarija naslednjega leta 1713.

V Gorici je bil velik tržen dan. Na Travniku se je kar trlo ljudi, ki so po dolgi zimi prišli od vseh strani dežele v prvih solnčnih dnevih marca na se-menj v mesto kupovat ali prodajat.

Po trgu so se gnetli v pisanih gručah Kraševci, Vipavci, Tolminci in Furlani. Kraševca si takoj iz-poznal po noši, ki je bila tedaj vsa druga, nego je dandanes. Na glavi so imeli temne kučme, obšite s kožuhovino ali vidrovino z rdečim čopom. Nosili so sive jopiče in kratke hlače, ki so mahljale brez gumbov pod kolenom in izpod katerih so se videle rdeče ali višnjeve dolge nogovice. Obuti so bili v vi-soke, debele in podkovane škornje, v rokah so pa držali zvesto spremljevalko in braniteljico — debelo gorjačo.

Tolminci pa so imeli velike klobuke s tako ši-rokimi krajci, da niso potrebovali dežnika ob dežju. Oblečeni so bili v dolge, ohlapne sukne iz domačega bukovega sukna, kratke hlače so si pod njo prepa-

savali s širokim usnjatim pasom, za katerega so vtikali v nožnice svoje dolge, nezaklepavne nože.

Večina sejmarjev je bilo moških. Le tuintam si ugledal kako žensko z veliko belo pečo na glavi in lepim, svetlim sklepancem krog pasu.

Marčno solnce se je ljubeznivo smehljalo nad šumečo množico. Kričali in vpili so ljudje, da bi človek grmečega Boga ne slišal.

Ob straneh trga je bilo največ kupčije. Tam so stali Čiči s težko otvorjenimi mulami in prodajali žito. A tudi kupovali so je, ali pa zamenjavali za sol, katero so tudi imeli s seboj. Bili so Čiči hudi možakarji, ki so s temnim, grozečim pogledom ošinili vsakega cesarskega človeka, ki je šel mimo, kajti imeli so na vesti marsikatero tihotapstvo z žitom in soljo, katero jim ni bil od pamtiveka še nikdo dovolil prodajati. Osobito Tolminci so kupovali žito, ker je bila tisto jesen slaba letina. Kraševci in Vipavci so pa bolj gledali na sol in ponujali na prodaj vino, katero so pripeljali na vozovih s seboj.

A tudi druge kupčije je bilo dovolj. Po Raštelu in na Travniku so kričali krivonosi Judje in ponujali kmetom sukno, klobuke, nože, kose in bogvekaj še vse. — Pod malim štantom, krog katerega se je kar trlo ljudi, se je pa drl italijanski mazač, da je vse prevpil, in ponujal mazila, tekočine, obliže in vsa mogoča zdravila za vsako bolezen.

„Terjak . . . terjak . . . Kdo kupi terjaka?“ je kričal in razlagal strmečim ljudem moč tega čudovitega zdravila, ki je narejeno iz modrasovih glav in pomaga proti vsaki bolezni, najbolj pa proti kačjemu piku.

Na drugem koncu trga pa je stal Bošnjak z medvedom na verigi in piskal na piščalko, medved pa je renčal in nerodno poskakoval na zadnjih nogah. Zraven pa je sedel pokonci velik pes in držal v gobcu Bošnjakov klobuk, v katerega je tuintam kak dobrovoljen sejmar vrgel kaj drobiža.

Zraven je kričal pred umazanim platnenim šatorom komedijant in vabil na ves glas sejmarje, naj vstopijo, plačajo par soldov, da bodo videli pravega, živega zamorca, ki je črn kakor sam bognasvaruj in žre oglje in prijema z golimi rokami razbeljeno železo in dela še razne čudežne stvari.

Iz šatora sta stopila ravnokar postavna Tolminca, ki ju že poznamo. Bila sta oče Grozd iz Ročinja, ki je bil prišel kupovat vina za svojo gostilno, in Križnič iz Kanala.

„Veste kaj, oče Grozd“, je dejal Križnič, „vse skupaj je sleparija s tem zamorcem. Mislil sem, da je bogvekak velikan, pa je slabič, da bi ga z eno roko položil na tla. Kaj se pa vam zdi?“

„I, seveda je sleparija vse skupaj. Ogenj stavi v usta in žareče železo prijema, pa ima zlomek na-

mazane prste in gobec s kako hudirjevo mastjo, ali pa ogenj ni pravi . . .“

Pri svetem Ignaciju je zazvonilo poldne. Mogočno je donel zvon nad množico, ki je utihnila. Vsi so se odkrili in molili, le tuintam ni mogel kak mešetar držati jezika za zobmi in je kričal dalje.

Ko je odzvonilo, je dejal Grozd Križniču: „Veš, Matija, odpraviti se bo treba! Kar nas je Tolmincev, pojdemo ob eni. Ali si že nakupil, kar si mislil?“

„Kupil sem že nekaj mernikov pšenice in malo soli. Drugega pa ne potrebujem.“

„Stopiva pa malo k Trti, da pokosiva. Saj imaš tudi ti tam konja?“

„Seveda!“

Odšla sta s trga, po katerem je že ponehaval šum, v eno gostilen, ki so bile take kakor dandanes, le s tem razločkom, da niso bile tako gosposke.

Krog ene je bilo, ko so Tolminci naložili vreče z nakupljenim žitom, soljo in drugimi stvarmi na konje in zapustili gostilno.

Oče Grozd in Križnič sta bila prva, za njima pa se je vila precej dolga vrsta kmetov s konji iz raznih vasi.

„Lepo pot bomo imeli, če Bog da!“ je dejal Grozd.

„Lepo . . . lepo . . . Samo če se vreme ne preobrne . . .“

Jezdili so po ulici Žlahtnici, sedanji Gosposki ulici, in bili že blizu mestnih vrat, ko jim je naen-

krat pridirjalo par jezdecev naproti, za katerimi je šla kompanija mušketirjev.

„Ne več naprej, kmetje!“ je zaklical gosposko opravljen mož na konju.

„Bandel je, tista prekleta pijavka!“ je šepnil Križnič Grozdu.

Tolminci so ustavili konje in oče Grozd so izpregovorili brez strahu: „Zakaj nas pa ustavljajo kar na cesti, žlahtni gospod Bandel?“

„Ti že pokažem, zakaj, neumni kmet! Zdiš se mi znan, dedec, kakor vsi drugi, kar vas je tukaj. Ali nisi Grozd iz Ročinja?“

„Seveda sem, žlahtni gospod. Kaj mi pa hočete?“

„Kaj vam hočem? Čakaj, ti pokažem! Osem-deset forintov si dolžan na davku; ti zraven že šest let nisi plačal solda! Ti tam zadaj, ki se držiš tako nedolžno, kakor bi ne znal do štirih šteti, menda še svoj živi dan nisi dal solda v cesarsko kaso. Sedaj vam bom pokazal vsem, kaj se pravi mene in cesarja zanorca imeti! Ali mislite, da bom jaz iz svojega žepa zalagal denar za vas v cesarsko kaso?“

„Ne, gospod, tega ne mislimo!“ je odgovoril Grozd. „Saj poplačamo vse, ko pride čas za to. Letos je bila slaba letina in zato nismo mogli vsega plačati! Potrpajte do jeseni!“

„Kolikokrat sem že slišal take obljube!“ je rohnel Bandel. „Kdo jih pa drži izmed vas? Nikdo, ker ste vsi lumpje od nog do glave. Zato se obrnite! Na

grad z vami in z vašimi mrhami in bisagami! Tam se boste postili ob kruhu in vodi tako dolgo, dokler ne plačate zadnjega solda, ki ste ga dolžni meni in cesarju! Ste razumeli?"

Med Tolminci se je zaslišalo mrmranje.

„Kaj, zapreti nas hoče ta pijavka?" so zakričali eni. „V ječo ne gremo, da bi polnili s svojimi žulji tvojo malho!" drugi.

„Kresni ga, Križnič, po glavi, da se zvali s konja!" je zavpil nekdo zadaj v vrsti.

Nekateri so skočili s konjev in potegnili nože izza pasa.

Bandel pa se je na vse grlo zagrohotal: „Hahaha . . . Ne boste, Jakci! Če le mignem z roko, že počijo muškete in nihče izmed vas ne odnese več živ pet iz Gorice. Ozrite se okoli!"

Tolminci so se ozrli okrog in videli, da so obkoljeni od mušketirjev in da bi bil vsak upor brezupen. Povesili so glave in vtaknili nože zopet za pas.

„Usmilite se nas, žlahtni gospod! Doma nas čakajo žene in otroci!" je prosil Grozd.

„Kadar plačate, se vas vseh usmilim!" je odvrnil Bandel mrzlo in se obrnil k mušketirjem: „Povežite jih in ženite jih na grad!"

Molče so stopili kmetje s konjev in mirno pustili, da so jim vzeli nože in jim zvezali roke.

Ko so bili vojaki s svojim delom gotovi, so jih obkolili, pognali konje in dolga vrsta se je začela

pomikati po ozki ulici na grad. Za njimi pa je jezdil Bandel ponosno in košato kakor kak vojskovodja.

Med tem se je bilo nabralo precej radovednežev, ki so z glasnimi vzkliki kazali svoje ogorčenje nad tem početjem, a šele tedaj, ko jih Bandel ni več slišal.

Med temi je bil tudi siv mož, ki je stiskal ves čas v srdu pesti in si grizel ustnice, da bi na glas ne zakričal proti tej vnebovpijoči krivici. Bil je izgnanec in večni popotnik brez doma in svojcev, Šimon Golja, ki bi bil izgubil glavo, če bi ga bila dobila oblast v roke.

Ko se je začela množica razhajati, je tudi on krenil po stranski ulici proti sredini mesta, kjer so imeli jezuiti svoj zavod z lastnimi šolami, katere je študiral njegov sin Štefan.

Ko je došel do poslopja, v katerem je v današnjih dneh gimnazija, je potrkal s kladivcem, ki je bilo pritrjeno na vratih mesto sedanjih zvoncev.

Star brat v dolgi, črni halji mu je prišel odpret. „Kaj želite?“

„Prosim, da bi poklicali Štefana Goljo, ki tukaj študira. Rad bi govoril z njim, ker ga nisem že dolgo videl.“

„Vstopite v sobo na levo!“ je dejal brat. „Tako ga pokličem!“

Odšel je, Šimon Golja pa je stopil v sobo, kamor mu je bil brat pokazal, in nestrpno pričakoval sina.

Kmalu so se odprla vrata in Štefan Golja je vstopil.

„Oče, vi tu!“ je vzkliknil in mu v nepopisnem veselju podal roko.

Dolgo sta molčala oba in očetu so napolnile solze ganotja oči, ko je po dolgem času zopet videl sina.

Sedla sta in oče je prvi izpregovoril: „Zrastel si, Štefan, odkar te nisem videl! Pred štirimi leti, ko sem bil zadnjič pri tebi, si bil še na pol otrok, sedaj si pa že brke vihaš!“

„Res, dolgo vas ni bilo pri meni, oče. Kod hodite, kaj delate? Ali vas je cesar pomilostil in nam vrne dom in zemljo? Ali ste sedaj prosti?“

„Nikar ne prašaj, Štefan!“ je odvrnil oče tiho. „Če se izdam, izgubim glavo . . . Ni več milosti zame.“

Sin je planil razburjen pokonci: „Kaj? Vedno še je smrtna kazen nad vami? Bežite iz mesta, bežite iz dežele še to uro, da vas ne dobe!“

„Nikar se ne boj, Štefan! Tu me malokdo pozna in le malo časa ostanem v Gorici. Včeraj sem prišel iz Vidma in danes proti večeru se vrnem. Le tebe sem želel videti in s teboj govoriti in to me je gnalo, da sem prišel na današnji semenj. Veliko prošnjo imam na srcu, Štefan!“

„Če je v mojih močeh, jo izpolnim!“ je odvrnil sin.

„Glej, moj sin, izgnanec sem in večen popotnik. Naš dom je v tujih rokah in v smrtni nevarnosti sem, ko hodim po naših krajih. In vendar ljubim še vedno

naše hribe in doline, vedno si želim lastnega doma in prostosti, katere so me oropali, vedno žalujem po njej in v tej žalosti so mi osiveli lasje. Štefan, dežela ječi pod železno pestjo grajščakov, grofov, baronov in dacarjev. Kmetom se godi krivica, ki vpije do nebes po maščevanju. Pravice ni več, staro pravdo so izgnali iz dežele, povsod vlada krivica in hudobija. Med ljudstvom vre in kmalu pride dan, ko poči splošni upor v deželi. Danes se je zgodila največja krivica kmetu od gosposke, danes je padla iskra, ki se razgori v mogočen plamen. Z današnjim dnevom se mora začeti upor!“

„Kaj se je pa zgodilo?“ je vprašal študent zamišljen.

„Dacar Bandel je v mestu dal mirne in poštene kmete zvezati in tirati na grad, ker mu niso še napolnili njegove malhe, ki nima dna. Kakor tatove in rokovnjače jih je napadel ob belem dnevu. To se mora maščevati, drugače ni več pravice na zemlji!“

„Hudo je to res, oče! Toda kaj naj storim jaz, reven študent brez moči in denarja?“

Šimon Golja se je primaknil k sinu in mu začel šepetaje praviti na uho: „Sedaj je najprimernejši čas, da se punt začne. A tega kmetje in njih vodje ne vedo. Zato bi rad, da bi ti napisal pismo na glavnega voditelja upornikov in je tudi nesel do Kanala, kjer čaka nocojšnji večer nekdo, s katerim sem se dogovoril, da se danes snidem. A meni ni mogoče iti,

Bandel je gotovo dal zastražiti cesto iz Gorice na Tolminsko vojakom, ki imajo nalogo prijeti vsakega kmečkega človeka. Po meni je, če me dobijo. Zato, Štefan, te prosim, spiši pismo in je nesi ti v Kanal, kajti čas hiti, gre se za staro pravdo, za blagor vseh kmetov, zame in zate, ki nimava zato doma, ker ni več pravice na svetu!“

Sin je vstal in začel hoditi zamišljen po sobi. Na pamet mu je prišel dogodek, katerega se je spominjal z bridkostjo in jezo, pred očmi mu je vstal tisti večer, ko je hotel zaprositi Grozdovo Anico za roko in ljubezen, a mu jo je odrekla, ker si je bila izbrala drugega. Spomnil se je na grožnjo fantov, na besedo „puntarska pest“, in na nevarnost, iz katerega je rešil le oster meč in dober konj. Od takrat je bila jeza na upornike in kmete v njegovem srcu.

„Štefan, kaj premišljuješ tako dolgo?“ ga je vprašal oče.

„Nič . . . Najbolje bo, če ne pojdem. Same sitnosti bi imel in sile vendar ni take, saj kmetje že izvedó po drugih, kaj se je zgodilo!“

„Nikar ne govori tako! Glej, jaz sem osivel v boju za staro pravdo, ti si moj sin, čvrst in mlad, pa se ga braniš! Pomisli, kako krivico je naredila gosposka naši hiši! Dom in premoženje so nam vzeli, mene obsodili na smrt in tvoja mati, Bog ji daj večni mir in pokoj, je od žalosti umrla tisto leto. Le jaz in

ti sva ostala na svetu, izgnanca in berača . . . O Štefan!"

Polile so ga solze in umolknil je.

Sin je molčal par hipov, v katerih se je bojevala v njegovi duši misel na ljubezen brez nad in ljubezen do očeta in do rojstne grude.

„Oče, zavoljo vas pojdem!“ je izpregovoril.

Starec je planil kvišku in ga objel.

„Saj sem vedel, da si moj Štefan, da se pretaka v tebi prosta in pogumna kri!“

„Kako pa naj grem?“ je vprašal sin.

„Izgovori se, da greš k teti za par dni! Pri teti Rozaliji, s katero sem danes že govoril, dobiš konja in svojo obleko, katero nosiš ob počitnicah. Ne pozabi meča! Proti večeru odjahaj iz Gorice in naganjaj konja dobro, da prideš pred polnočjo do Kanala. Tam dobiš pri Ocvirku berača Jeramita, tistega z leseno nogo, povej mu, kdo si, in mu izroči pismo za našega poglavarja!“

„Kdo pa je ta?“

„Ivan Gradnik s Polubinja.“

„Ne poznam ga!“ je zamrmral Štefan.

„Nič ne dè; berač že vse poskrbi. Ti pa ostani čez noč pri Ocvirku, ali pa idi v Ročinj k Grozdovim povedat, da je Bandel očeta z drugimi kmeti zaprl!“

„Nič ne bom hodil pravit!“ je dejal sin.

„No, saj že izvedó. Drugače pa se vrni, kadar hočeš! Sedaj pa prinesi papir in pero, da spišeš pismo!“

Štefan je odšel in se kmalu vrnil. Sédel je za mizo, razgrnil polo papirja predse in vprašal: „Kaj naj pišem?“

„Tako zapiši, da je danes na sejmu svetega Hilarija dal Bandel zapreti vse tolminske kmete s konji in nakupljenim žitom in soljo. Med zaprtimi sta tudi Grozd iz Ročinja in Križnič iz Kanala. Napiši dalje, da kmetje ne smejo pustiti, da se nedolžne zapira, ker ne morejo Bandelu polniti malhe, kakor bi on rad, ampak naj vstanejo vsi kakor en mož in naj si s cepci in kosami poiščejo pravice pri Bandelu in drugi gosposki, kakor so sklenili lani v noči svetega Mihela na Mengorah pred cerkvijo Matere Božje. Sedaj je ugoden čas, in če sedaj ne udarijo, ne pride več taka prilika, ko bi lahko zmagala stara pravda po celi deželi. Zapiši moje ime: Šimon Golja in za pozdrav besede: „Stara pravda — Kralj Matjaž!“

Ko je študent spisal in zapečatil pismo, je šel k svojemu magistru in ga prosil, naj ga pusti za par dni na obisk k teti. Toda magister je bil strog mož in ga je poslal k vodji, ki je imel pod seboj ves jezuitovski kolegij. Ta je rad imel Štefana, ker je bil nadarjen fant in je nadkriljeval v šoli mnoge mladeniče iz bogatih in plemiških rodbin.

„Tako . . . tako . . . Teto bi rad šel obiskat . . . Vidiš, sinko, premnogokrat hodiš k teti!“ se je smehljal dobrodušni mož in mu žugal s kazalcem.

„Saj nisem bil od jeseni nikjer, častiti pater!“

„No, no . . . Že prav . . . Naj bo, za enkrat ti dovolim . . . Pozdravi mi blagorodno gospo! Glej, da se o pravem času vrneš!“

Študent se je zahvalil in poklonil.

Napravil se je in v sobi vzel slovo od očeta.

„Glej, da vse prav opraviš! Ostani mi zdrav, Štefan!“

„Zbogom!“

Še zadnjič sta si stisnila roko in se razšla. Šimon Golja se je obrnil proti soškemu mostu, sin pa je korakal čez Travnik na Žlahtnico, kjer je bila hiša njegove tete.

Stara gospa ga je prijazno sprejela. Omožila se je bila z grajskim oskrbnikom v Tolminu, ki je pa kmalu umrl in ji zapustil precej premoženja. Prese-lila se je po moževi smrti v Gorico, kupila hišo in samotarila v njej. Ker ji je edini sin umrl v zgodnji mladosti, je ljubila nečaka Štefana, ki je bil tudi skoraj sirota, s podvojeno ljubeznijo.

„Ah, Štefan, v kako nevarnost se podajaš! Pro-sila sem tvojega očeta, naj te ne sili danes v Ročinj k Grozdovim, a ni se hotel vdati. Bogve, kaj mu ima tako važnega izporočiti?“

Štefan se je spomnil, da ji je nemara oče dejal, da gre v Ročinj, da bi ne izvedela, za kaj se gre.

„Eh, nič posebnega ni, teta!“ je odvrnil. „Za neke važne zadeve se gre zavoljo Bandela!“

„Ah, saj res! Ta hudobni človek je dal danes poloviti vse tolminske sejmarje. Skoz okno sem videla, kako so jih ustavili in zvezali. In če me moje stare oči ne motijo, je bil tudi Grozd med njimi. Ali ti, Štefan, nič ne veš?“

„Nič ...“ je odgovoril študent in pil vino in rezal potico, katero mu je bila ukazala prinesiti teta.

Solnce je bilo že nizko in je s poslednjim žarom zlatilo strehe in okna goriških hiš, ko se je Štefan poslavljajal od tete.

„Varno hodi, zlato moje dete!“ je govorila in ga poškopila z blagoslovljeno vodo.

„Zbogom, teta! Jutri bom že zopet v Gorici!“ je zaklical študent in odšel po strmih stopnicah na dvorišče, kjer je hlapec držal osedlanega konja.

Zajezdil ga je, pozdravil s kapico še enkrat teto, ki je gledala skoz okno, in odpeketal skoz široka vrata.

Hladen, mračen večer je objel polagoma zemljo, z gorâ je pihal mrzel veter, tako da se je moral Štefan Golja tesno zaviti v svoj plašč, da ga ni zeblo.

Konj je letel kakor ptica, ker je bil izpočit in študent je bil že daleč od Gorice, ko se je naredila popolna noč.

Čudne, nerazrešljive so bile misli mladega sela, ki je nesel kmetom poziv na boj za staro pravdo. Pa saj ni čudno, kajti v njegovi roki je bila jasna, srečna bodočnost cele dežele, ali pa bodočnost, temnejša in žalostnejša, nego je bila preteklost . . .

Goljevo pismo je srečno prišlo v Gradnikove roke.

Ob mizi pri Gradnikovih so sedeli Ivan, uporniški poglavar, njegov oče in berač Jeramit, ki je bil ravnokar prinesel pismo.

Ivan je bil prebral in je zrl zamišljen predse. Oče in berač pa sta gledala vanj v nestrpnem pričakovanju, da jima pove, kaj je v njem.

„Kaj je v pismu, Ivan?“ je vprašal oče.

„Žalostne in vesele reči . . .“ je odvrnil sin. „Bandel je dal včeraj zapreti vse tolminske sejmarje s konji in nakupljenim žitom in soljo.“

„Da bi ga vrag na mestu! . . .“ je vzkliknil berač.

„To je vnebovpijoča krivica, ki je ne smemo mi kmetje dopustiti!“ je dejal Ivanov oče.

„To pravi tudi Šimon Golja, ki mi je pismo pisal!“

„Šimon Golja? Kako je pa vse to izvedel?“ sta se začudila berač in oče.

„Kdo je tebi, Jerom, izročil pismo?“ je vprašal mladi Gradnik.

„Bil je mlad fant, študent krog dvajsetih let. Siv plašč je imel, pod njim pa žametasto obleko in meč na pasu. Povedal mi je, da Šimona Golje ne bo k Ocvirku, kakor sva se bila domenila na svete Tri Kralje v beneškem Vidmu. Le tisto pismo mi je izročil zate, Ivan, in potem takoj odšel spat, kajti truden je bil videti. Hm, kdo bi pa ne bil, če prijezdi iz Gorice do Kanala?“

Gradnik se je spomil na študenta, katerega je videl jeseni pri Grozdu v Ročinju in o katerem mu je pripovedovala Anica, da je Goljev sin.

„Nemara je bil Goljev sin, ki študira v Gorici latinske šole...“ je dejal. „Sicer pa naj bo kdorkoli, ki je prinesel pismo! Eno moramo določiti, ali naj udarimo na gosposko ali ne... Golja svetuje, naj se takoj vzdignemo, ker ne bo nikdar več tako lepe prilike, kakor je sedaj. Kaj naj naredimo?“

„Cepce in kose v roke, pa po glavi z njimi vsem pijavkam!“ sta vzkliknila Gradnikov oče in berač obenem.

Ivan pa je naslonil glavo v dlani in par hipov premišljeval. V teh hipih je čutil vso grozno težo nad seboj, katero je prevzel s tem, da je postal kmečki vojski vrhovni poglavar. — Koliko veselja iz blaženosti, prostosti in neodvisnosti prinese morda upor! A bogve, morda bo žalost in bridkost še večja, morda zmaga krivica in tlačanstvo in robota in davki bodo hujši nego prej.

Težka je bila odločitev, polna odgovornosti.

„Kaj bi premišljeval tako dolgo!“ je izpregovoril oče. „Udarimo — čakali, prosili in trpeli smo dovolj!“

„Naj bo! Začnimo!“ je izpregovoril Ivan s svečanim glasom.

Neka mračna senca je izginila tisti hip iz njegove duše in v njegovih očeh se je zalesketal čudovit pogum in ponos.

„Začnimo v imenu Božjem! Ti, Jerom, idi po bližnjih vaseh po soški dolini proti Bovcu in povabi za pojutršnji večer vse tiste, ki so bili v noči svetega Mihela na Mengorah, zopet tja gor k Materi Božji, da se domenimo, kdaj začnemo. Jaz po pojdem s konjem po idrski in kanalski dolini. Puške in smodnik so pripravljene že pri Munihu pri Sveti Luciji. Idi, Jerom, in pazi, da se prezgodaj ne izdaš!“

„Nikar se ne boj, saj vem, kaj je vojska!“ je dejal berač in se poslovil.

Tudi Ivan je pripeljal še tisto uro konja iz hleva, ga osedlal in odjahal klicat po vaseh kmete na boj za staro pravdo in zlato prostost, dediščino kralja Matjaža . . .

* * *

Kakor ogenj je šla po deželi novica, da je Bandel napadel mirne sejmarje kakor razbojnike in tatove in jih dal zapreti.

V ljudstvu je zavrelo in glasen klic je šel povsod: „Obračunajmo z Bandelom in z grofi, ki pijejo kmečko kri!“

Povsod so z nestrpnostjo čakali, kdaj pride znamenje za punt.

Načelniki kmetov so sklenili na Mengorah, da začnejo v ponedeljek 27. marca. V noči pred tem dnevom, ko zazvoni po vaseh, naj se vsi zbero. Vsakdo naj bo oborožen, kakor more, kdor ima konja,

naj prijezdi. V jutranjem mraku naj bodo že zbrani pri Sveti Luciji, od koder odrinejo po kanalski cesti v Gorico, da si z orožjem v roki poiščejo pri Bandelu in gosposki pravico.

Fantje so vriskali od veselja, ko so zaslišali ta poziv. Poiskali so cepce in kose in jih pripravili, nabrusili nože in kdor je imel kako puško v hiši, jo je očistil in nabasal.

Za mrzlimi zimskimi dnevi so naenkrat prišli gorkejši.

Južen veter je potegnil in odgnal oblake, marčno solnce se je nasmehljalo po dolgem času zemlji, ki je bila še vsa mrtva in mrzla, kakor bi bila zatopljena v težek groben sen.

A solnce se ni ustrašilo zimskega lica zemlje, ljubeznivo in vztrajno je sijalo nad gorami, ki so bile še vse odete v sneženi plašč.

Počasi, počasi je zmagovala pomlad nad zimo. Z belih gorâ so začeli teči potoki urnejše, sneg se je dan za dnevom izgubljal, v prisolnčnih krajih po dolinah ga ni bilo več. In tuintam je že prikukala iz zemlje kaka drobna cvetka v pozdrav pomladi . . .

In tudi v kmečkih srcih je vstajala pomladanska slutnja o lepši bodočnosti. Spomin na tlako, roboto in davke je izginil, le ena misel je plamtela v srcih: misel na svobodo.

III.

Jasno in čisto so se bleščale zvezde; raz snežene gore, ki so se motno videle v mraku, je pihala mrzla jutranja sapa v doline. Iz vasi se je slišalo pritajeno zvonjenje — klic na upor. Drobni, boječi glasovi so se družili z globokimi, krepkimi v eno mogočno pesem, v kateri je plala ljudska moč in želja po prostosti po dolgem, dolgem času hlapčevanja in suženjstva.

Gradnik je bil s svojimi kmeti na razpotju pred vasjo. Poslušal je zvonjenje, ki je prihajalo od bližnjih in daljnih sel in vasi, in lepe misli so se budile v njegovem srcu, misli o prostosti in blagoslovljenih časih, ki pridejo za kmeta, kakor tedaj ko je vladal na zemlji sam kralj Matjaž. Njegov konj je nestrpno bil s kopiti, kajti vajeen je bil bolj vleči plug ob roboti in tlaki po grofovi zemlji nego nositi na hrbtu svojega mladega gospodarja.

„Ali ste že vsi tu?“ je vprašal Gradnik okrog stoječe fante in možake.

„Vsi so!“ je odgovoril Jeramit. „Samo stari in mladi Klepec nista še prišla!“

„Stopi ju poklicat, France!“ je ukazal Gradnik fantu zraven sebe.

Fant je odhitel, a se je kmalu vrnil.

„Tolkel sem po vratih in ju klical. Potem se je pokazal na ganjku stari in zamrmral, da ne on, ne sin ne bosta hodila nikamor . . .“

Med kmeti je završalo.

„Šema je bil Klepec in bo. Grofa se boji kakor hudir križa!“

„Saj sta obljubila, da pojdeta znami!“ je dejal Gradnik.

„Obljubila ali ne . . . Stari je rekel, da ne gre nikamor!“ je odvrnil fant, ki ju je bil šel klicat.

„Ju grem pa sam poklicat!“ je dejal Gradnik in oddirjal v vas.

„Hej, Klepec!“ je zaklical, ko je prijahal pred hišo. „Zganita se in pojdita z nami!“

Odprlo se je okno in godrnjav glas je odgovoril: „Le pojdite sami, če mislite, da boste kaj opravili! Jaz ne maram nositi kože na prodaj!“

„Saj ste obljubili, da pojdete v boj za staro pravdo, če bo treba!“

„Nič nisem obljubil . . .“ je lagal starec. „In tudi če bi bil obljubil, bi taka obljuba ne veljala, ker greste vi proti gosposki . . .“

Gradnik se je razjezil.

„Ohranite svojo modrost zase, oče Klepec, in idite lepo zopet spat! . . . Bomo videli, kdo se bo kesal, ali vi, ali mi!“

Vzpodbodel je konja in odpeketal k zbranim kmetom.

„Kaj ju nisi mogel pregovoriti?“ je vprašal stari Gradnik sina, ko se je vrnil.

„Ne!“ je odgovoril sin mračno.

Marsikatera pest se je stisnila v tistem trenutku in marsikatera grožnja se je zaslišala proti izdajavcu, ki je v zadnjem trenutku zapustil kmečko vojsko.

„Sveti božji križ!“ je dejal Gradnik. „Na pot, kmetje, za pravico in prostost!“

Vrsta se je postavila v red in odkorakala po cesti proti Sveti Luciji.

Vsakdo se je spomnil na tiste čase, ko je služil pri černidih, deželnih brambovcih, nosil puško in se učil za silo marširati. Starci in mladeniči so korakali krepko, da je odmevalo v zgodnje jutro, in veselje in pogum je bil v njih srcih.

Jerom je krevsal moško zraven in tega in onega dregnil s palico, če ni korakal prav.

„Prav stopaj, človek božji, kakor se spodobi za kmečko vojsko!“

„Pa če ne znam?“

„Navadi se! Sicer pa, kaj vi veste, ki ste nosili puško kakor ženske grablje in niste še oddaleč videli vojske!“

Tako se je šalil in smejal Jeramit vso pot ...
 Spredaj pa sta jezdila poglavar Ivan in njegov
 oče in se pogovarjala.

„Veš, Ivan, do zadnjega trenutka sem bil vesel
 te naše vojske. Ko sem se pa poslovil od matere, so
 mi prišle solze v oči. Celo svoje življenje nisem jokal,
 odkar sem k pameti prišel, danes me je pa vendarle
 zmagalo. Sam Bog vedi, kaj naj to pomeni?“

„I, kaj? Nič! Saj je vsakomur težko, če gre v
 negotovost. Potem je pa človek tem bolj vesel, če se
 vse srečno izteče . . .“ je odgovoril Ivan.

„Tako bo nemara! . . . Saj sedaj mi ni več nič,
 kar zavriskal bi od veselja, če bi bil mlad fant! . . .
 Glej, pri Sveti Luciji se vidiijo ognji in mnogo ljudi
 okrog! Veliko nas bo, če Bog da!“

Ivan je pogledal proti vasi in res videl mnogo
 ognjev, krog katerih so se greli kmetje, ki so se bili
 napravili tisto noč, da odidejo od tam v Gorico obra-
 čunat z Bandelom in z grofi.

Ko je prišel Gradnik z očetom in svojimi kmeti
 do njih, so ga obkolili in vihteli klobuke v pozdrav.

„Stara pravda!“ so klicali od vseh strani, mladi
 poglavar kmečke vojske pa je odgovarjal z donečim,
 samozavestnim glasom: „Kralj Matjaž!“

Ko je prijezdil na sredo prostornega travnika do
 velikega ognja, ob katerem je bilo naječ kmetov, je
 skočil s konja in stisnil roko sivolasemu Kragulju,
 ki je bil s svojimi vaščani tam.

„Bog dajsrečo, Lovrenc! Koliko ljudi ste pripeljali?“

„Vse, razen dveh, ki sta se v zadnjem trenutku izneverila!“ je odgovoril starec in s ponosom zrl v mladega načelnika.

„Tudi nam se je eden izneveril!“ je odgovoril Gradnik. „Mislim, da so v vsaki vasi take šeme, ki so rajši podrepne muhe pri grofih in baronih in dacarjih nego prosti kmetje!“

„Nič ne de, Ivan! Saj še pri dvanajsterih apostelnih ni manjkal Judež!“

„Tako je! Koliko pa nas je približno, kaj se vam zdi, Lovrenc?“ je vprašal Gradnik in se ozrl okrog po gručah ob ognjih.

„Dvesto nas je že tukaj, a iz mnogo vasi niso še prišli in po kanalski dolini se nam jih tudi še dosti pridruži. Lepa vojska nas bo, če Bog da!“ je govoril starec z mladeniškim ognjem v očeh.

„Hej, Gradnik, kaj si že tukaj!“ je zaklical tačas nekdo za njima.

Gradnik se je ozrl in zagledal Martina Muniha.

„Pozdravljen, Martin!“ je vzkliknil in mu stisnil roko.

„Lep fant si in se postaviš! Samo puška ti še manjka. Pojdi z menoj na dom, da ti jo dam! Najlepšo mušketo, lahko in lepo risano, sem shranil zate!“ je dejal Munih.

„Prinesi mi jo rajši sem! Samo zamuda bo, če grem s teboj!“ se je branil Gradnik.

„Kaj se boš branil! Pojdi, pokušaš moj novi brinovec, da si dušo privežeš!“ ga je silil Munih.

Gradnik pa se je obrnil k Kragulju in ga vprašal, koliko je ura.

Starec je pogledal na zvezde in dejal: „Krog štirih bo!“

„No, vidiš!“ je dejal Munih. „Časa imamo dovolj. Če odrinemo ob petih, bo ravno prav, kajti do tedaj pridejo nemara že vsi, ki zdaj še manjkajo. Pojdi, Ivan, in vi, oče Kragulj, tudi morate iti!“

„No, naj bo, pa idiva! je dejal starec.

Gradnik je izročil konja enemu izmed kmetov in vsi trije so odšli proti vasi. Na poti so srečali Gradnikovega očeta, Lapanjo s Slapa, Podgornika s Pečin in še par drugih kmečkih voditeljev, katere je vse povabil gostoljubni Munih na dom.

Pri njem so se še zadnjič pomenili in sklenili, da pojdejo v Gorici do Bandela in da bodo zahtevali od njega račun do zadnjega vinarja od davka, katerega je v zadnjih letih s stiskanjem in krivico izsilil iz goriških kmetov. Najprej bodo ravnali izlepa, a če bi bilo to brez uspeha, izgrda. Vsakemu, ki bi branil Bandela in se postavil po robu, naj se posveti z mušketo ali pa s koso in cepcem. Sklenili so bojevati se tudi proti vojakom, če bi jih hoteli ti ustaviti.

Krog uro je trajalo posvetovanje in potem so se pripravili za odhod. Iz oddaljenih gorskih vasi je

manjkalo še mnogo upornikov. Zato je ostalo nekaj kmetov pri Sveti Luciji, da bi povedali vsakomur, ki bi še prišel, da je kmečka vojska že odšla proti Gorici, in mu ukazali, naj gre za njo do Solkana, kjer bo počivališče in zadnje zbirališče krog cerkve svetega Roka.

Zvezde so bledele pred mladim jutrom, zasnežene gore so se videle vedno razločnejše v jutranjem mraku in rahla sapa je vzdignila tanke meglice po dolinah, ko je kmečka vojska odkorakala po cesti proti Gorici.

Fantje iz raznih vasi so stopali v prvih vrstah in zapeli z mladimi, krepkimi glasovi:

»Slišal sem tičke pet',
fante pa vriskati;
zakaj bi ne vriskali —
srca žalujejo . . .«

Lepa pesem se je slišala daleč na okrog, včasih je kdo zavriskal vmes od veselja. Po bližnjih selih in vaseh so slišale vriskanje in petje matere, žene in dekleta. Marsikateri vzdih se je izvil tisti trenutek iz prs, marsikatera solza je prišla v oči, marsikatero v strahu in negotovosti trepetajoče srce je zaprosilo Boga tisti hip, da bi blagoslovil in spremljal kmečko vojsko, ki si je šla tisto jutro iskat pravice pred gospodo . . .

Svetel dan je že bil, ko so šli Tolminci skozi Ročinj. Ob cesti so čakali Ročinjci s kosami in cepci in se vriskajoč jim pridružili.

Gradnik pa se je spomnil tisti hip na Anico in sklenil stopiti za trenutek k Grozdovim in potolažiti ubogo dekle, ki je bilo nemara v skrbeh zavoljo očeta, katerega je bil Bandel v Gorici zaprl z drugimi vred na dan svetega Hilarija.

Ko so šli mimo Grozdove gostilne, je Ivan dejal očetu: „Stopim malce pogledat k Grozdu. Vi le idite dalje, vas že dohitim!“

Skočil je s konja in potrkal na vrata, ki so bila še zaprta.

Čez precej časa je prišel odpret stari, godrnjavi hlapec Luka. Začudeno je pogledal Gradnika, ki je držal konja za uzdo z eno roko, v drugi pa puško.

„Sveta Barbara in križ božji!“ je vzkliknil. „Kak pa si, fant, da prihajaš kot kak valpet k hiši?“

„Kaj ne veš še, Luka, da je punt v deželi? Danes gremo v Gorico obračunat z gosposko!“

„Nič ne vem; odkar so gospodarja zaprli, je reva in puščoba v hiši. Živ krst si ne upa na prosto v strahu, da ga kak dacar ne pograbi.“

„Ali je Anica že vstala? je vprašal Gradnik nestrpno.

„Že. Tamle v sobi pospravlja in se joče nemara. Revica ima vse te dni objokane oči, odkar gospo-

darja ni doma. Če le morete, oprostite ga, drugače punca še umrje od žalosti!“

„Če ne danes, bo pa jutri gospodar že doma!“ je odvrnil Gradnik. „Vse zaprte kmete oprostimo, Luka, če ne izlepa, pa izgrda!“

Hlapec si je od veselja mel roki: „Kaj praviš, kaj? Da se udarite? Le dobro nabrišite vse pijavke, ki pijejo kmečko kri!“

„Jih bomo že, če bo treba!“ je dejal Gradnik in dal hlapcu uzdo. „Na, drži konja za hip, da pogledam k Anici!“

Stopil je v vežo, prislonil mušketo ob steno in hotel že odpreti vrata v stransko sobo. A tedaj so se na nasprotni strani odprla vrata in Anica, ki je poslušala pogovor med Ivanom in hlapcem, je vzkliknila: „Ivan, moj Ivan!“ in mu hitela naproti.

Gradnik ji je stisnil roko in dejal: „Pozdravljena, Anica, po dolgem, dolgem času!“

Držal je njeno roko in gledal v njene žalostne oči, v katerih so se zopet zableščale tisti hip solze.

„Očeta so zaprli“ je zaihtelo dekle in zakrilo z robcem oči.

„Vem, Anica, vse vem . . . A nič ne bodi žalostna, kmalu bo oče prost . . . Sedaj gremo v Gorico oprostiti njega in vse druge, katere je Bandel zaprl na dan svetega Hilarija . . .“

„Kako jih boste oprostili? . . . Gospoda ima vojake in puške, kmet pa le gole roke!“

„Tudi mi imamo orožje, Anica!“ je dejal Gradnik in pokazal na mušketo. „Če bo treba, se udarimo, da bo joj!“

Dekletu je strah prešinil srce.

„Oh, Ivan, bojim se zate in za očeta. Nikar ne hodi v nevarnost! Kaj bi počela jaz, reva, če bi tudi tebe ujeli ali pa ubili! . . .“

„Nikar se ne boj! Za menoj je cela kmečka vojska, in če mi le las skrivi kdo — gorje mu!“

„Ne razumem te, Ivan, nekaj mi skrivaš, kar sem že lansko jesen slutila in kar ljudje na skrivnem govore. Ali si res glavni vodja puntarjev? Povej mi po pravici!“

„Čemu bi ti prikrival to, kar je z današnjim dnem očito in znano po vsej deželi! Vedi torej, Anica: vodja naše vojske sem in bom tako dolgo, dokler ne zmaga stara pravda nad krivico!“

Dekle je tiho zajokalo.

Ivanu se je čudno zdelo, da joče, in jo je vprašal: „Čemu jočeš, Anica? Saj to nič ni hudega!“

„Vem . . . A vendar mi nekaj ne da miru, sama ne vem, kaj . . . Bojim se zate! . . .“

„Beži, beži! . . . Česa bi se bala! Cela vojska nas bo in pravica je na naši strani in mora zmagati. Vesela bodi, kajti že jutri bo oče doma!“

„Bog daj!“ je dejala Anica in si obrisala solzne oči.

„Tako je prav, da se ne jočeš več! Sedaj pa moram iti. Bog s teboj in zdrava mi ostani do jutri, ko se vrneva z očetom!“

Podal ji je roko, vzel mušketo, jo z jermenom pripel postrani čez hrbet in ramo in zajahal konja.

„Zbogom!“ je zaklical in ga vzpodbodel.

„Bog s tabo in s kmečko vojsko!“ je mrmral hlapec Luka in z bleščečimi očmi gledal za mladim jezdecem.

Anica pa je šla v sobo in zrla skoz okno s solznimi očmi za Ivanom, dokler ji ni izginil iz vidika.

Čudno težko ji je bilo srce, ne da bi bila vedela, zakaj . . . — — —

* * *

Jasno je sijalo nad hribi predpoldansko solnce in lilo potoke luči in gorkote na zemljo.

Soča se je lesketala kakor srebrn trak in gnala urno svoje narastle vode proti jugu. Ob bregu se je vila cesta in ponji je korakala kmečka vojska proti Gorici. Oči vseh so bile željno uprte tja proti jugu, kjer je bilo videti krog gor še bele vence meglic, ki so se polagoma dvigale in izgubljale v ozračju.

Kmalu je izginila zadnja in na polugolem, skalnatem vrhu se je pokazalo belo svetišče — cerkev Matere Božje na Sveti Gori.

Stari Gradnik, ki je jezdil s sinom pred četo, se je odkril in zaklical: „Cerkev Matere Božje se že

vidi! Pokleknimo in izmolimo očenaš za srečen začetek in konec našega boja!“

Kakor mladenič je skočil s konja in poklenil na kamenita tla; isto so storili njegov sin in vsi drugi.

Tiho je bilo vse, hrepeneče oči so zrle polne zaupanja na belo svetišče tam v daljavi in iz kmečkih src je kipela molitev za srečen izid vojske, za dosego pravice in prostosti, po kateri so že stoletja vzdihovali njih očetje, dedi in pradedi . . .

Potem je Gradnik zopet zasedel konja in kmalu je korakala vrsta upornikov dalje, hitrejše in z večjim pogumom nego prej, kajti vsak trenutek je bil bližje njih cilj in namen.

Ustavili se niso več, dokler niso prišli do cerkve svetega Roka na solkanskem pokopališču.

Tam so polegli po travi, potegnili iz torb kruh in sir, ki so ga bili prinesli s seboj za kosilo. Ta in oni je imel čutarico vina ali žganja in ga verno delil z drugimi, ki niso imeli ničesar.

Načelniki pa so stopili v krog in začeli posvetovanje. Prešteli so bili ljudi in se željno ozirali na cesto, ki pelje v Grgar, in na cesto, po kateri so bili sami prišli. Pričakovali so še goste trume, a prišel je po kanalski cesti le zdajpazdaj poedinec, po grgarski pa ni bilo nikogar.

Najprej je izpregovoril Lovrenc Kragulj in dejal: „Veste kaj — premalo nas je še, da bi jo mahnili v Gorico. Če bomo tu samo čakali, ostanemo lahko do

svetega Lovrenca tukaj, pa nas ne bo dosti več, kakor nas je. Tolminec in Kanalec pride morda še kateri; Banjškarjev, Trebušarjev in Čepovancev pa ne bo, od drugod pa še manj.“

„Prav pravite, Lovrenc,“ je dejal mladi Gradnik, „a kaj naj naredimo, da spravimo več ljudi skupaj?“

„Čakajmo! Sčasoma se jih že nabere več!“ je dejal Podgornik.

„S čakanjem ne bo nič!“ je odvrnil Kragulj. „Če hočete, da se nas več nabere, moramo sami iti po vaseh sklicavat ljudi. Saj vem, kako si misli vsakdo. ‚Brez mene že opravijo!‘ pravi in ostane doma. Slednjič pa ostanemo vsi na cedilu!“

„To je tudi moja misel!“ je vzkliknil mladi Gradnik. „Zato bo najbolje, da gremo vsi, ki imamo konje in smo še izpočiti, zbirat sami kmete po selih in vaseh.“

„Tako je!“ so pritrdjevali vsi.

„Munih, Kobal in jaz gremo dramit Grgarce Banjškarje, Trebušarje in Čepovance. Podgornik, Lahajnar in Lapanja naj gredo v Brda. Vi, oče, in vi, Lovrenc, posodita konja Podgorniku in Lapanji, ki ga nimata, in ostanita tu s temi, kar se nas je doslej nabralo!“

„Kam pa mene pošlješ?“ je prekinil Jeramit Gradnika.

„No, ti pa idi peš v Kronberg, v Loke in Rav-nico!“ je odgovoril Ivan.

„Kaj pa naj storimo, če pride kdo iz Gorice in nas napade?“ je vprašal stari Gradnik sina.

„Izlepa in v miru se pobotajte z njim! Mislim pa, da nikogar ne bo. Če bi pa le prišel, čakajte na nas, preden se udarite. Sicer pa menim, da vas bo dovolj tukaj in da se ni treba bati cele kompanije mušketirjev!“

Gradnikov nasvet je ugajal vsem. Kmalu so sedeli načelniki na konjih in se poslovili od tovarišev. Trije so odjezdili po cesti proti Sveti Gori, drugi trije pa doli proti Soči, da se z brodom prepeljejo na drugi breg, berač Jeramit pa je odkrevsal skozi Solkan v Kronberg.

Ni bil še daleč od pokopališča, ko je zagledal pred seboj dva gosposko oblečena jezdeca, ki sta mu počasi prihajala bližje in bližje.

Ko sta bila dovolj blizu, da ju je spoznal, je šinil Jeramitu prek obraza čuden nasmeh, kajti jezdeca sta bila — tolminski grof Jakob Anton Coronini in njegov prijatelj, baron Orzon.

Ko sta jezdila mimo, se je berač prihulil, ponižno vzel klobuk z glave in zaprosil: „Ponižno prosim, žlahtna gospoda, kak krajcar v dar! Bojeval sem se s Turki in nogo izgubil!“

Tolminski grof je posegel za škorenj, privlekel bič iz njega in zavpil: „Nesnaga beraška, ali ne veš, da je beračenje prepovedano? Jaz ti pokažem Turke in ti namažem pete, da potečeš, dasi imaš le eno nogo!“

Zamahnil je z bičem proti beraču, a Jeramit je odskočil še o pravem času in se spustil v tek. Grohotaje se sta vzpodbodla grof in njegov prijatelj konja in oddirjala naprej.

Jeramit pa se je ustavil streljaj za njima, se ozrl in s porogljivim nasmehom dejal: „Le jezditu dalje, gospodska naduha! Kmalu zagledata nekaj, kar vaju ne bo veselilo, in ne bosta se več smejala, ko izvesta, kaka kaša se kuha za vaju in za vse take kavke!“

In res sta grof in baron obstala v neprijetnem presenečenju, ko sta zagledala gruče kmečke vojske krog cerkve svetega Roka.

„Prekleti psi, kaj jih je prignalo sem? Rad bi vedel, kake namere imajo!“ je šepnil grof prijatelju.

„Dobrih že ne!“ je odgovoril ta. „Najbolje bo, da jima ne prideva preblizu in da se takoj vrneva v Gorico.“

„Ne, tega pa ne. Ne smeva pokazati, da se jih bojiva, gospod Orzon! Le bližje idiva in vprašajva, po kaj so prišli!“

Tolminski grof je jezdil bližje k kmetom in baron mu je sledil, dasi je bil precej v strahu.

Tudi kmetje so bili zapazili plemenitaša, se zbrali in ju združeni pričakovali.

„Kaj iščete tu?“ se je zadril nad njimi grof, ki jih je hotel z osornim, zapovedujočim glasom ustrašiti.

Toda varal se je.

Stari Gradnik je izpregovoril z mirnim glasom: „Žlahtni gospod grof! Nikar naj ne kričijo tako, saj nismo na roboti ali tlaki!“

Grof se je ozrl po kmetih in videl njih cepce in kose in pri tem in onem celo puško. Prebledel je od prikrite jeze in srda, obenem mu je pa tudi strah prešinil srce, kajti videl je, da bi lahko le z eno nepremišljeno besedo kmete užalil in potem bi se slaba godila njemu in prijatelju.

Zato je izpremenil glas in vprašal izlepa: „Nisem vam hotel hudega! Le to bi rad vedel, po kaj ste prišli v takem številu sem.“

„Po našo staro pravico smo prišli!“ je odgovoril Gradnik. „Gospodje so nam jo ukradli in mi kmetje jo hočemo sedaj nazaj!“

„Kdo vam jo je ukradel? je vprašal grof.

„Mnogo jih je, ki so nam ukradli našo staro pravdo in ki žive od naših žuljev. Taka pijavka je tudi dacar Jakob Bandel in on bo prvi, s katerim obračunamo. Potem pridejo pa drugi, s katerimi se še pomenimo.“

„Kako krivico vam je pa storil Bandel, da hočete obračunati z njim?“

„Krivične davke pobira po deželi in naš krvavi denar stavi v lastno malho, mesto bi ga dal cesarju. Nedolžne ljudi zapira po krivici, mi pa tega nočemo več trpeti in bomo zahtevali natančen račun od njega!“

„Bodite pametni in mirni! Vrnite se domov in jaz poravnam z Bandelom vse, kar vam je po krivici na davkih iztirjal!“ jih je izkušal potolažiti grof.

A kmetje so se zasmeli in v zadnjih vrstah je zaklical nekdo: „Ne bo kruha iz te moke, ker vrana vrani oči ne izkljuje!“

Stari Gradnik pa je dejal z mirnim glasom: „Dovolj smo čakali in trpeli, mera krivic je že polna. Kar smo začeli, to tudi dovršimo in ne umaknemo se niti za ped!“

„Potem pa sami sebi pripišite posledice svoje neumnosti in trmoglavosti!“ je viknil srdito grof in obrnil konja. Tudi baron je storil isto in oba sta se podvizala, da bi prej ko mogoče izginila kmetom izpred oči.

Mlada fanta, ki sta stala s puškami v prvi vrsti, sta pomerila za plemičema.

„Oče Gradnik, ali naj izproživa? Dve pijavki manj bosta na svetu!“ sta dejala.

A starec je mignil z roko in rekel: „Ni še treba krvi prelivati, dokler oni ne začnejo. In obljubili smo, da boja ne začnemo, dokler ne bo cela kmečka vojska zbrana.“

„Škoda, da pustimo taka ptiča!“ sta dejala fanta in povesila puški.

Grof in baron sta jezdila naravnost v Gorico k deželnemu glavarju Leopoldu Adamu Strassoldo in

mu naznanila, da se zbirajo kmetje v Solkanu in da pretijo z uporom.

Ta je naglo dal zbrati vojake, kolikor jih je bilo v mestu, in se je podal z njimi v Solkan. Bila jih je majhna četa: dvanajst dragonov na konjih, krog štirideset mušketirjev pod poveljstvom poročnika Arardija in nekaj mož černidov, deželni brambovcev.

Četa se je ustavila pred Solkanom in glavar je poslal deželnega sodnika k upornikom, da bi jih ta pregovoril, da bi odšli.

Kmetje so bili zbrani, ko je prijahal deželni sodnik do njih in jih vprašal, kaj hočejo.

Stari Gradnik je odgovoril v imenu vseh: „Kaj hočemo, smo že povedali grofu iz Tolmina, ki vam je to gotovo v mestu naznanil. Vprašamo vas sedaj mi, ali nam hočete poravnati vse krivice, ki so se nam doslej godile?“

„Vse poravnamo!“ je odvrnil sodnik. „Samo povejte nam, kake krivice so se vam godile. Vele-možni gospod deželni glavar vas pozivlja v cesarjevem imenu, da odidete domov in da izvolite šest ali več poslancev, ki naj pridejo z vašimi pritožbami predenj. Zagotavljam vas v njegovem in v cesarjevem imenu, da se bo vsako krivico, ki se vam je zgodila, strogo kaznovalo. Odidite spet domov mirno in tiho in vse bo prav!“

Stari Gradnik je malo pomislil in nato dejal: „Recite žlahtnemu gospodu deželnemu glavarju, da

se najponižnejše zahvaljujemo za njegove blagohotne besede. A mi se ne moremo raziti prej, dokler ne pridejo vsi naši tovariši, da skupno sklenemo, kako in kaj. Žal mi je, da ne moremo dati sedaj določenega odgovora. A zagotavljam vas, da odgovorimo vam in deželni gosposki jutri ob osmi zjutraj. Do tedaj pa potrpite!“

„Ali je to vaša zadnja beseda?“ je vprašal deželni sodnik.

„Zadnja!“ je odgovoril Gradnik z odločnim glasom.

Deželni sodnik je zmignil z ramami in odjahal.

Toda čez malo časa se je zopet vrnil z dvema spremljevalcema in začel iznova pregovarjati upornike, naj se razidejo.

„Žlahtni gospod, kar smo rekli prvikrat, to pravimo tudi sedaj: Dokler se vsi ne zberemo in pogovorimo, se ne ganemo z mesta!“ je govoril stari Gradnik.

„Premislite, kaj vse lahko sledi iz vaše trmo-glavosti. Gospod deželni glavar ne more in ne sme dovoliti, da se vi tu zbirate. Bodite pametni in zapustite ta kraj!“

„Ne moremo ga zapustiti!“ je odgovoril Gradnik. „Na poti nismo tu nikomur in škode tudi ne delamo nikake. Pustite nas v miru in tudi mi vas pustimo, kajti obračunati moramo najprej le z Bandelom.“

Toda ni še izgovoril zadnjih besed, ko je zagledal, da prihaja sam deželni glavar z vojaki. Marsikomu izmed kmetov je strah prešinil srce, a vendar

je bil vsakdo pripravljen vztrajati na istem mestu, dokler bi Gradnik ali pa Kragulj ne zapovedala kaj drugega.

Ko je prijahal deželni glavar z vojaki bližje, se je ustavil in nagovoril kmete z zapovedujočim, osornim glasom: „Kako si upate zbirati se proti svoji postavni gosposki? Ali ne veste, da na ta način ničesar ne opravite, če se vam je tudi res kaka krivica zgodila? Kot ste sedaj zbrani in sklicani, ne smete zahtevati pravice ne od mene ne od koga drugega. Vrnite se domov in pošljite par županov s svojimi pritožbami k meni in po pravici hočemo razsoditi vašo stvar!“

Stari Gradnik je vzel klobuk z glave in z odločnim glasom odgovoril: „Milostni gospod glavar! Že dvakrat smo rekli, da se ne moremo in ne smemo več umakniti. Tu počakamo še župane in načelnike in vse kmete iz vseh vasi! Kajti kakor je od vsake hiše eden moral plačevati davke, ki so šli v malhe Bandela in njegovih tovarišev, tako mora priti tudi sedaj eden iz vsake hiše, da obračunamo vsi z njim v Gorici na trgu! Stara pravda naj velja!“

„Stara pravda — kralj Matjaž!“ — je zahrumelo v kmečki vojski, v zraku so zavihrali klobuki s petelinjimi peresi, kose so zazvenčale, cepci zarožljali in kdor je imel puško, je napel petelina.

„Ali ne veste, da ste očitni puntarji in da vas lahko dam na mestu postreliti?“ je zavpil glavar.

„Stara pravda! — Živela stara pravda in kralj Matjaž!“ je zaklicala v odgovor vsa kmečka četa.

„Zadnjič vam rečem: ‚Zapustite ta kraj!‘ Ako ne boste poslušali, dam ustreliti v vas!“ je kričal glavar razburjen in se počasi umikal za vrsto vojakov.

„Ne ganemo se z mesta!“ so zaklicali kmetje.

„Naskok! Razženite jih!“ je zapovedal glavar.

Konji dragonov so zaceptali, težke sablje so zazvene v nožnicah in v istem hipu so že lesketale v rokah vojakov.

„Narazen s psi!“ je zavpil poročnik Arardi, trobentač je zatrobil in vrsta dragonov se je vrgla na kmete, ki so stali v gostih vrstah pred cerkvenimi vrati in vhodom na pokopališče.

Zaman so se zagnali dragoni v kmečko vojsko. Kose so štrlele v prvih vrstah na vse strani in gorje tistemu, ki bi bil prišel mednje. Zaman so mahali dragoni s svojimi sabljami po njih, kajti tuintam se je iztegnilo par rok s cepcem, ki je tako neusmiljeno padel po glavi vsakterega, ki je prišel blizu, da se mu je stemnilo pred očmi in je polnezavesten obrnil konja in omahujoč na njem odhajal k mušketirjem.

Ko so dragoni videli, da z golo sabljo ničesar ne opravijo, so se umaknili in glavar je zapovedal mušketirjem napad. Vrste pušk so se dvignile in začelo je pokati. A tudi kmetje, ki so imeli puške, so začeli streljati v vojake.

Večinoma so frčale krogle nad glavami kmečke vojske. Gosta vrsta se je razklenila in vsakdo se je izkušal skriti za kakim kamnom ali zidom pred svinčenkami.

A tedaj se je zgodilo nekaj nepričakovanega.

Stari Gradnik, ki je stal z Lovrencem Kraguljem ob vhodu na pokopališče, je naenkrat vzkliknil: „Jezus, Marija!“ in se zgrudil na tla.

Kragulj je planil k njemu in vpraševal z drhtečim glasom: „Kaj je, kaj je, Gradnik?“

„Do smrti so me zadeli!“ je odgovoril Gradnik in pokazal z roko na prsi, kjer ga je bila zadela krogla.

„Pozdravi — Ivana — Lucijo — in vse . . .“ je šepetal še z umirajočim glasom. „Zbogom . . . zbogom! . . .“

Ko so videli kmetje, da je padel njih poveljnik, se jih je polastil strah, začeli so se umikati in bežati po cesti proti Sveti Gori. Spoznali so, da je brezuspešen boj s cepcem in koso proti puškam. Le kakih dvajset, ki so imeli sami puške, jih je vztrajalo.

V gnječi in zmešnjavi je par fantov prijelo smrtno ranjenega Gradnika in odhitelo za drugimi po svetogorski cesti. Za njimi pa je stopal ihteč kakor otrok Lovrenc Kragulj.

Nekoliko pogumnejših kmetov je bilo skritih za pokopališčem in za grmovjem z nabasanimi mušketai in je streljalo v vsakega vojaka, ki je hotel slediti bežečnim upornikom.

Dva dragona, ki sta bila predrznejša, sta pognala konja za bežečo kmečko vojsko, a počilo je parkrat, da se je pod enim zgrudil konj, drugi pa je sam zadet omahnil s konja. Tovariši so jima hiteli pomagat, a nikdo ni imel poguma, da bi zasledoval še nadalje upornike.

Več sreče so imeli mušketirji. Ti so tačas vdrli na obzidano pokopališče, zastražili vrata in začeli loviti upornike, ki so v obupu pometali od sebe kose in cepce in se brez ugovora vdali premoči. Le par jih je bilo, ki so mislili na beg in se jim je posrečilo priti čez precej visok zid pokopališča in odbežati za ostalimi uporniki po svetogorski cesti.

Vseh petindvajset upornikov pa, ki so bili zajeti na pokopališču, so mušketirji povezali in pripeljali pred glavarja, ki je bil ostal s tolminskim grofom, deželnim sodnikom in par drugimi plemiči na cesti pred pokopališčem.

„Ali naj kanalje na mestu postreljamo?“ je vprašal poročnik mušketirjev glavarja.

„Nikakor ne, gospod Arardi!“ je odgovoril ta z nasmehom. „Najprej jih moramo postaviti pred sodišče in potem šele jih bomo z vso strogostjo kaznovali. Peljite jih v Gorico na grad, kjer naj se zaprejo v temnice, dokler se ne zberejo sodniki, ki jih bodo sodili.“

„Kakor ukažete, gospod grof!“ je odgovoril častnik. „Ali naj se z vso četo vrnem v mesto?“

„Hm . . . Pustite dva dragona v Solkanu, da pri-
deta javit, če bi se še kdo kje zganil. Mislim pa, da
se nihče več ne bo upal, kajti pokazali smo, da ne
poznamo šale.“

„Res, gospod grof, s tem odločnim nastopom
smo menda tem kmečkim psom za vedno pregnali
veselje puntati se!“ je dejal tolminski grof smeje se.

Kmalu potem so odkorakali vojaki v mesto z
vjetimi uporniki v sredi. Za njimi pa so jezdili plemiči.

Tačas pa je umiral stari Gradnik.

Ko so ga bili fantje položili precej daleč proč
od bojišča na travo za grmovjem kraj ceste, mu raz-
peli obleko in izkušali ustaviti kri, se je še za par
trenutkov zavedel.

„Ali ti je bolje?“ ga je vprašal Kragulj in se
sklonil k njemu,

„Bolje? . . . Za oni svet . . .“ je izpregovoril starec
s težavo. „Rad — umrjem — za — staro — prav-
do . . . Bojujte — se — naprej — zanjo . . . Zbogom
— vsi! . . . Kje — je — Ivan? . . .“

„Ni ga še nazaj!“ je odgovoril Kragulj, a stari
Gradnik ga ni več slišal. Tisti hip mu je bruhnila
kri iz ust — oči so osteklenele, še par težkih vzdi-
hov in ni ga bilo več . . .

Kragulj je zaihtel, nekdo izmed navzočih kmetov
je pristopil, obrisal mrtvecu kri, zaprl mu oči in pre-
križal roke na prsih.

Begunci so se počasi zbirali okrog mrtvega načelnika, molče so stali okrog, odkriti in s solznimi očmi ob prvi žrtvi, ki je padla za staro pravdo.

Niso mislili več na prestano nevarnost, niso več čutili ran, ki jih je bil ta in oni dobil v boju — strmeli so predse, mislili na smrt in konec in vse malodušno je bilo njih srce. — Čemu nadaljevati boj z gosposko, ki ga ne bo mogoče zmagonosno končati, čemu si želeti prostosti in pravice, ki je na svetu ni in ne bo? Čemu vzdihovati po stari pravdi in verovati v vrnitev kralja Matjaža, o kateri prerokujejo berači in popotniki? Ni je več, stare pravde, umrla je, in tisti, ki so jo umorili, so si sezidali gradove iz njenega bogastva in z mečem in bičem si podjarmili ubogega kmeta. Tudi kralja Matjaža nemara ni, nikoli ne dočaka kmet dneva njegove vrnitve, kajti lepo pravljico o njem so si izmislili morda potujoči sanjači, izgubljeni študenti in pohabljeni vojaki. Kmet pa bo moral na večne čase biti pod jarmom grofov, baronov in drugih pijavk, hoditi na tlako, robotati, dajati desetino in plačevati davke . . . Ni je več rešitve zanj ne za njegove otroke . . . —

Tako so mislili uporniki krog mrtvega Gradnika in ni ga bilo med njimi, ki bi bil prekinil molk, izpregovoril tolažečo, pogumno besedo in pregnal iz njihovih src te mračne misli.

Počasi je pretekalo popoldne, ne da bi bili poraženi uporniki kaj sklenili. Čakali so željno na

vrnitev načelnikov, ki so bili odšli klicat kmete po vaseh na upor. *ſ*

Solnce je že zahajalo, ko so zaslišali peketanje po cesti, ki se je polagoma bližalo.

Nekdo je stopil izza grmovja in pogledal po cesti, kdo prihaja. Bili so mladi Gradnik, Munih in Kobal, ki so bili šli klicat na upor Banjškarje, Trebušarje in Čepovance.

Vsem kmetom je leglo nekaj težkega na srce, ko so videli, da se bliža njih glavni načelnik Ivan Gradnik, ki niti ne sluti, da je njegovega očeta tako nenadema doletela smrt.

Ko je Ivan zagledal par upornikov, ki so bili stopili izza grmovja na cesto, mu je čuden občutek izpreletel srce. Vzpodbodel je konja, in ko je prišel bližje, vprašal drhteč od vznemirjenja Kragulja, ki je bil tudi stopil na cesto: „Kaj pa delate tu, za božjo voljo, oče Kragulj? Ali se nismo domenili, da nas boste čakali vsi krog cerkve svetega Roka?“

S tihim, žalostnim glasom je odgovoril starec: „Ivan, nesreča je prišla nad nas in božja roka nas je udarila . . .“

Jok mu je hotel zamoriti glas, da ni mogel nadaljevati.

Ivan je drhtel od razburjenja in črna slutnja se je vzbudila v njegovem srcu.

„Povejte vendar, kaj se je zgodilo!“

„Gosposka je prišla z vojaki nad nas, streljali so v nas, mnogo izmed nas so jih ujeli in ... in ...“

Starec ni mogel izgovoriti besede o Gradnikovi smrti.

„Kje je pa oče? Ali je tudi ujet?“ je vprašal bled in prepaden Ivan.

„Ne ... Tam-le je ...“ je odgovoril Kragulj in pokazal na mesto, kjer je ležal mrlič.

Ivan je skočil s konja in hitel proti naznačenemu kraju.

Kmetje, ki so stali okrog mrliča, so se razdelili in Ivan je zagledal mrtvega očeta.

Zakričal je v bolesti, se spustil na kolena in se vrgel na očetove prsi.

Vse je bilo tiho, le stari Kragulj je polglasno jokal.

Tedaj je začelo podrhtevati mladeničevo telo — Ivan je zajokal. Čudovito je ganilo kmete, ko so videli, kako rad je imel njih mladi poglavar očeta, in v marsikatero oko je privrela iznova solza.

A to je trajalo le par hipov.

Naenkrat je vstal, si obrisal solze in pogledal s temnim, grozečim pogledom okrog. Tih in drhteč od razburjenja je bil njegov glas, ko je izpregovoril: „Kmetje! Krvav račun bom zahteval od tistih, ki so krivi očetove smrti! Zob za zob, glavo za glavo! Na tem mestu prisegam, da ne neham prej, dokler ne zmaga stara pravda, za katero je kri prelil moj oče!“

„Tudi mi ne!“ so vzklikali puntarji okrog. Vsa malodušnost je izginila iz njihovih src in želja po osveti za Gradnikovo smrt je zaplamtela v njih.

Ivan je sédel na kamen zraven mrtvega očeta, naslonil glavo v dlani in se vdal mislim, ki so divjale kakor vihar v njegovi duši.

Nekdo izmed upornikov je dejal tiho: „Premalo nas bo, da bi zmagali nad gosposko!“

A tedaj je izpregovoril Munih: „Ne bojte se, prijatelji! Kmečka vojska vstane čez noč, kakor je še niste videli. Po vsej trnovski planoti do Čepovana so vasi naše in nocoj še se zbero in nam pridejo pomagat! Brda gotovo tudi potegnejo z nami in Vipavska dolina in Kras se tudi spuntata. Vsi so že siti tlake, desetine in davkov!“

„Bog daj!“ je odgovoril ta in oni in velik kamen se mu je odvalil od srca, ko je slišal to poročilo.

Tačas je zašumelo grmovje in prikazal se je berač Jeramit, ki se je vračal iz Lok in Kronberga in Ravnice, koder je bil šel klicat kmete na upor.

Ko je zagledal Gradnika mrtvega in žalujočega sina zraven, je začuden obstal.

Šele čez par trenutkov je prišel bližje in začel javkati: „Jej . . . jej . . . jej . . . Da so ga ubili, reveža, ti peklenški vragi . . . Jej . . . jej . . . jej . . . Ti moj ubogi prijatelj, da si moral končati tako naglo! . . . Kako sva se rada imela, kakor brata, pa te gredo

ubiti in še zbogom si nisva rekla nazadnje... Jej... jej... jej...“

Javkal je in tarnal in kakor lešniki debele solze so mu lezle čez lica.

Ko si je malo opomogel, je začel tolažiti Ivana: „Nikar ne bodi preveč žalosten in ne joči po njem, Ivan! Naravnost v nebesa je šel, Bog mu daj večni mir in pokoj, in sveti Peter mu je široko odprl nebeška vrata, kajti umr! je kakor vojščak, ki se bojuje proti Turkom, in tak gre vsak v nebesa. In naši grofje in baroni in dacarji niso nič drugega kakor krščeni Turki, ki jih prej hudir vzame kakor nekrščene. In zato je dobro delo, če se bojujemo zoper nje...“

Še mnogo tolažljivih besed je povedal Jeramit, kakor je revež vedel in znal, a Ivanu niso mogle odvzeti globoke žalosti zavoljo očetove smrti.

Počasi se je naredila popolnoma noč. Zvezde so zažarele na nebu, ki so se videle jasno in čisto, ker ni bilo lune, in tam doli v Gorici so se zableščale luči na oknih.

Munih in Kobal sta se odločila oditi z večino ljudi zopet k cerkvi svetega Roka in poslati po kanalski cesti več kmetov, ki naj za naslednje jutro skličejo po tolminskih vaseh kolikor mogoče dosti ljudi, ki naj pridejo že po noči v Solkan. Drugi dan pa bi udarili v Gorico vsi uporniki in zahtevali pravico pred gosposko.

Vprašala sta Gradnika, kako in kaj misli o njih namenu, a on jima je odgovoril, naj ga za tisto noč ničesar ne vprašata in naj ukreneta, kar se jima zdi prav in potrebno.

Nato sta poslala Jeramita pogledat k cerkvi svetega Roka in v Solkan, ali je kje kaka straža.

Jeramit se je kmalu vrnil s svojega ogleda in z njim so prijahali Podgornik, Lahajnar in Lapanja, ki so se vračali iz Brd in že izvedeli o nesrečnem boju puntarjev ob solkanskem pokopališču.

„No, Jerom, ali je kaj cesarskih v Solkanu?“ je vprašal Munih, ko je bil pozdravil vrnivše se tovariše.

„Dva dragona sta doli v vasi!“ je odgovoril berač. „Pri Krivi vrbi pijeta in sta se ga tako že natreskala, da bi s turškim kanonom lahko v nju ustrelil, pa bi nič ne slišala! . . .“

„Ali ni drugega nikogar?“

„Žive duše ne. Le krog sto kmetov se je iznova nabralo krog cerkve svetega Roka, ki niso vedeli, ali naj gredo domov ali naj čakajo, da udarimo. Pa sem jih precej potolažil, naj le ostanejo!“

Nato je večina puntarjev odšla k solkanskemu pokopališču, ob mrtvem Gradniku je ostal le Ivan, Kragulj in par drugih kmetov. Gradnik je naročil, naj za naslednje jutro pripravijo vse za očetov pogreb in dajo tudi iztesati krsto.

Kmalu so zagoreli ognji po travnikih in poteh krog solkanskega pokopališča in puntarji so si pripravljali, kakor so vedeli in znali, večerjo. Solkanski kmetje so jim radi dali, kar so prašali, saj so jim bili kakor bratje.

Čudovita je bila tista noč.

Od vasi do vasi je šel klic na upor in geslo kmečke vojske: „Stara pravda — kralj Matjaž“.

Plat zvona se je slišal po vsej deželi, cele ure je zvonilo po samotnih, oddaljenih cerkvicah in po lepih svetiščih sred trgov in vasi in klicalo upornike.

Skoz temo in noč so jahali poslanci, drveli po cestah naglo, kakor so mogli upehani konji, in nosili po vaseh poročila o boju ob solkanskem pokopališču, o jetnikih, ki ječe v temnicah goriškega grada, o smrti Gradnikovega očeta in klicali kmete na osveto in maščevanje nad Bandelom in gosposko, ki žuli reveže stoletja in stoletja hujše nego Turki.

In ni bil zaman klic zvonov in poročila selov niso ostala brez vspeha. Vsakdo, ki je le kaj slišal o uporu, je zgrabil za orožje, ki je je imel v hiši, in se pridružil puntarjem. Od najbolj oddaljenih hiš, skritih po zaraščenih dolinah in pustih slemenih, so prihajali kmetje v večja sela in vasi, da se pridružijo kmečki vojski. Po cestah proti Gorici so korakale goste trume, po stranskih poteh in stezah so se jim pridruževale nove gruče in pojoč in vriskajoč so hitele puntarske čete proti Solkanu.

Tam je gorelo nešteto ognjev in gledalo kakor krvave oči v črno noč. Z goriškega gradu se jih je videlo in s čudno, neznano grozo je strmela vanje peščica vojakov, ki je bila tam nastanjena.

Tudi po Brdih je našel klic na upor svoj odmev. Po gričih so goreli kresovi in po cerkvah je zvonilo kakor ob času, ko je imel priti Turek v deželo.

Ob ognjih krog solkanskega pokopališča so se greli puntarji v gostih gručah, pili in vriskali in pozdravljali z neizrečenim veseljem vsako trumo kmetov, ki je prišla po tej ali oni cesti.

Nikdo ni mislil na spanje tisto noč, še ženske, otroci in starci, ki so ostali doma, so bili na nogah in molili, da bi zmagala stara pravda.

Boječneži in tisti, ki se niso hoteli pridružiti upornikom, pa so s strahom in trepetom zrl na vse to in se bali, kaj bo, če res zmaga kmečka vojska. Marsikdo se je v zadnjem trenutku premislil, poiskal cepec ali koso, jo zadel na ramo in jo mahnil proti Gorici za drugimi sovaščani, ki so bili že davno odšli...

Na solkanskem pokopališču je kopal star grobokop ob bakljinem svitu jamo za starega Gradnika in doli v vasi je tesar zbijal rakev zanj.

Pred cerkvijo svetega Roka so pa stali v krogu voditelji puntarjev in delali načrte za prihodnji dan.

„Naše seme gre v klasje!“ je govoril Munihi. „Niti sam nisem pričakoval, da se nas toliko zbere. Jerom je preštel kmete, ki so prišli do polnoči, in

pravi, da jih je že čez tri tisoč. In glejte, vedno nove trume prihajajo in do jutra nas bo cela turška vojska !“

„To se bodo tresle hlače Bandelu, tolminskemu grofu, deželnemu glavarju in drugim takim kavkam, ko nas zagledajo!“ je dejal smeje se Podgornik.

„Kako jih pa pograbimo pravzaprav? To moramo določiti naprej, prijatelji moji!“ je dejal Lahajnar.

„Jaz sem že nekoliko premišljeval o tem!“ je izpregovoril zopet Munih. „Kar v Gorico jo udarimo vsi skupaj, kar nas bo, in bomo zahtevali od deželnega glavarja najprej jetnike, ki jih je dal Bandel zapreti na sejm svetega Hilarija, in tiste, ki so bili včeraj ujeti. Ko te dobimo, bomo pa izkušali Bandela dobiti v roke in obračunati z njim. To bi piskal mož, ko ga bomo kozje molitvice učili! Hahaha . . .“

„Kaj pa naredimo z njim, če ne bo hotel poravnati vseh krivic?“ je vprašal Podgornik.

„Na meh ga oderemo in spečemo na ražnju kakor ajdje svetega Lovrenca!“ se je zasmel Munih.

„Sam hudir bi se branil takega svetnika . . .“ je pristavil Lahajnar.

„Kaj pa, če se nam grofje in vojaki postavijo po robu?“ je vprašal Lapanja.

„Potem pa se udarimo in mislim, da povrnemo gosposki za to, kar so nam včeraj storili, vrhano za štrihano. Celo Gorico ustrahujemo in zažgemo, če se bodo pijavke kaj krčile in nam ne bodo hotele dati, kar bomo zahtevali!“ je odgovoril Munih.

„Izlepa moramo izkušati najprej!“ je dejal Lapanja.

„Nič izlepa, kar udarimo!“ je vzkliknil Munih z ognjem.

„Le počasi, Martin!“ je prigovarjal Lapanja. „Na med uloviš čebele, na pelin pa ne!“

„Eh, kaj boš ti; saj vidiš, kaj smo doslej dosegli s potrpežljivostjo!“ je kričal Munih.

„No, nikar se ne prepirajta za medvedovo kožo, dokler je medved še v brlogu! Saj Gradnik jutri vse odloči, kako in kaj!“ je pomiril Muniha in Lapanjo Lahajnar.

Mladi načelnik upornikov pa je sedel še vedno na istem mestu ob mrtvem očetu in ni ne videl, ne slišal, kako velika kmečka vojska se zbira, ker je bil pregloboko pogreznjen v svojo žalost . . .

IV.

Gost jutranji mrak je še zastiral zemljo drugo jutro, ko so pokopavali starega Gradnika,

Na pokopališču, v cerkvi svetega Roka in po cestah zraven se je kar trlo puntarjev. Na cesti proti Sveti Gori so stali kmetje v gostih vrstah na obeh straneh, med njimi pa se je vil mrtvaški izprevod proti pokopališču.

Zvonilo je žalostno in pretresujoče, štirje fantje so nesli krsto, pred njo je stopal sivolas duhovnik z gorečo svečo v roki in pel „Miserere“. Za krsto pa je šel mladi Gradnik s Kraguljem, Munih z Lahajnarjem in drugi načelniki puntarjev, za njimi pa dolga vrsta kmetov.

Množica se je vsula v cerkev, kjer je opravil duhovnik poslednje molitve za mrtveca. Nato so trugo nesli k grobu in jo spustili v jamo.

Ko so zabobnele debele grude na pokrov in je duhovnik začel: „Molimo za dušo rajnega Jurija Gradnika! Oče naš, kateri si v nebesih . . .“ tedaj mu je odgovorilo na tisoče kmetov, ki so stali odkriti

na pokopališču in krog istega: „Daj nam danes naš vsakdanji kruh . . .“

Kmalu je bila zasuta jama in zataknjen križ na grob starega Gradnika.

Duhovnik se je bil preoblekel, prišel iz cerkve in nagovoril Ivana, ki je bil z načelniki puntarjev ob vratih: „Velika nesreča vas je doletela, dragi moji! Potolažite se in se izlepa pomenite z gosposko in potem odidite mirno domov. Nikar ne nastopajte s silo in orožjem proti gosposki, ki je močnejša od vas!“

„Ne, duhovni gospod, če začnemo izlepa, nas gospodje niti pogledajo ne, kaj še, da bi izkušali poravnati krivice, ki se nam gode!“

„Potrpite in čakajte!“ je dejal starček.

„Ne moremo več, gospod. Dovolj smo prosili in čakali, sedaj pa stopimo pred gospodo, udarimo s pestjo po mizi in bomo z orožjem v roki zahtevali nazaj staro pravdo!“

„Potrpite, dragi moji, pravim še enkrat! Tri rodove sem že videl in prepričan sem, da vedno in povsod veljajo besede svetega Pisma, ki pravi: ‚Kdor seje veter, žanje vihar!‘“

„Prav govori sveto Pismo!“ je dejal Munihi. „Grofje, baroni in dacarji so sejali že od pamtiveka veter in danes pride nad nje vihar, kakor ga niso še videli!“

„Pomislite, predragi, da ima gosposka vso moč v rokah, vi pa ste revni kmetje in težko, da zmagate!“

„Pravica je na naši strani, duhovni gospod, in videli boste, da bo tudi zmaga!“

Duhovnik je uvidel, da bi jim zaman še nadalje prigovarjal, naj opuste upor.

Poslovil se je od njih in jim iz srca želel: „Bog daj, da bi se uresničilo vaše pričakovanje in da bi vam nebesa podelila zmago in pravico!“

Ko je duhovnik odšel, so se načelniki upornikov posvetovali o nastopu zoper Bandela in drugo gosposko. Jeramit je tačas pa po Gradnikovem naročilu izkušal sešteti kmečko vojsko.

„Štiri tisoč nas je približno!“ je dejal berač, ko je bil preštel kmete.

„Dovolj nas bo!“ je rekel Gradnik. „Moja misel je, da gremo združeni v Gorico in zahtevamo vse naše ljudi in blago nazaj. Mislim, da gosposka ustreže naši želji, ko bo videla našo vojsko. Ako bi nas pa ne hoteli poslušati, tedaj se pa udarimo. Da obračunamo z Bandelom, to je že samo ob sebi umevno. Bojim se le, da ga ne bomo mogli dobiti v roke, kajti zvit je kakor lisjak!“

„Če ga ne dobimo in če bi se nam slaba godila, pa mesto zažgemo na vseh koncih in krajih, da zgorijo vse pijavke v njem!“ je dejal z navdušenim glasom Munih.

Gradnik je nekoliko pomislil in nato dejal: „Ne, prijatelji! Gledati moramo, da ne zadenemo nedolžnega, če udarimo po krivičnežu. Račune imamo le z

Bandelom in z grofi in baroni, mirni meščani pa nam niso nič žalega storili. Zato jih pustimo v miru in Bog varuj, da bi kdo kateremu izmed njih kako krivico storil; gorje mu, z menoj bi imel potem opravičiti in mislim, da bi se ne vrnil več živ domov!“

„Malo pretenke vesti se mi zdiš, Ivan!“ je dejal Munih z nasmehom.

„Tenke ali kosmate — to me nič ne briga. Če smo prišli po staro pravdo v Gorico, jo moramo tudi drugim dati!“

Še dolgo so se posvetovali o tem in onem. Ob solnčnem vzhodu pa je Jerom vse kmete sklical, da so se zbrali krog načelnikov, Ivan Gradnik je stopil na vzvišen prostor in nagovoril kmečko vojsko.

Za izpoznanje je bil bledejši njegov obraz, za senco temnejše in resnejše njegove oči, kajti izguba očeta je začrtala svoje sledove v njegovo dušo in v njegov obraz.

Z močnim, čistim glasom, da so ga najoddaljenejši razumeli, je govoril: „Pozdravljeni vsi, ki ste prišli zahtevati staro pravdo od tistih, ki so nam jo ukradli! Včeraj so nas premagali, ker nas je bilo še malo a danes smo vsi tu, ki smo prisegli zvestobo stari pravdi, in lepa vojska nas je, da se nam ni treba bati nikogar več. Združeni odidemo danes v Gorico, da rešimo tovariše, ki so bili včeraj ujeti, in tiste, ki jih je dal Bandel zapreti kakor razbojnike, na dan svetega Hilarija. Te moramo rešiti, naj velja,

kar hoče. Ako ne pojde izlepa, tedaj pa povemo gosposki s cepci, kosami in puškami malo razločnejše, kaj hočemo. Tudi z Bandelom sklenemo danes račune; če njega samega ne dobimo v roke, se pa sme vsakdo polastiti njegovega premičnega in nepremičnega premoženja. Na tem mestu vam dovolim, da si poravnate škodo in krivico, ki vam jo je Bandel naredil, iz njegove lasti. Vsem drugim meščanom pa se ne sme zgoditi najmanjša krivica. Zapovedujem vam kot vaš načelnik, da vsako najmanjšo stvar, ki bi jo rabili, meščanom pošteno plačate. Če kdo le hlebec kruha vzame in ga ne plača, ga dam koj na mestu ustreliti, naj bo tudi moj lasten brat. Nihče naj nič ne ukrene brez mojega dovoljenja ali tistega, katerega jaz pooblastim. Kakor en mož moramo biti, eden za vse, vsi za enega! Mene ste izvolili za načelnika in Bog mi je priča, da bom ravnal po najboljši vesti, da zmaga naša sveta pravica. V imenu božjem nastopimo našo pot v Gorico za staro pravdo, kakor je bila za časa kralja Matjaža!“

Kmetje, ki so ves čas napeto poslušali svojega mladega načelnika, so se odkrili, ko je končal, klobuki s petelinjimi peresi so se dvignili in iz tisočerih grl se je slišal gromovitvzklik: „Bog živi staro pravdo!“

Kragulj je stisnil Gradniku roko in mu dejal: „Tako lepo si govoril, kakor bi rožice sadil. Star sem že, a nisem še slišal pridigarja, ki bi bil imel tak glas in besede kakor ti!“

„Nikar me ne hvalite!“ je odgovoril Gradnik in odtegnil roko iz starčeve.

Tedaj je pa vzkliknil Munih: „Glejte tam doli jahata dva poslanca iz mesta! Nemara je glavar že izvedel, kako velika vojska se nas je zbrala!“

Vsi so se ozrli po cesti, ki pelje iz Gorice, in ugledali dva jezdeca, ki sta počasi jahala bližje in mahala z belimi rutami.

Bila sta baron Ferdinand Formentini in Ivan Pavel Radijevčič, ki ju je bil poslal deželni glavar z vsemi vojaki, kar jih je bilo v Gorici, upornikom nasproti. Imela sta nalogo, kmete izlepa pregovoriti, naj se vrnejo domov; ako bi pa ne mogla, jim z vojaki zabraniti pot v Gorico. Vojake sta bila pustila pred vasjo, da so stražili cesto, sama pa sta se podala k upornikom.

Gradnik z drugimi načelniki je stopil pred kmečke čete in ju pozdravil, ko sta ustavila konja.

„V glavarjevem imenu prihajava!“ je začel Pavel Radijevčič in potegnil iz žepa popisano listino z velikim rdečim pečatom. „Milostljivi gospod deželni glavar, Leopold Adam Strassoldo, vas pozivlja v tem pismu z lastnim podpisom in pečatom, da pošljite predenj trideset mož, ki so dobro poučeni o vaših pritožbah proti gospodu Jakobu Bandelu. Zagotavlja vas, da jih bo uslišal in da se vse natančno preišče in po pravici in resnici razsodi. Ako ne boste nadalje nasilno postopali, vam vse dosedanje nemire odpusti

in vas vsprejme zopet za zveste podložnike vaše postavne gosposke in njegovega veličanstva našega cesarja in kralja Karola VI. Izroča vam svoj pozdrav in upa, da se boste ravnali po tem njegovem pozivu in se jenjate puntati proti božji in svetni pravici!“

Sela

„Ne puntamo se ne proti božji, ne proti svetni pravici!“ je odgovoril Gradnik. „Ako milostljivi gospod deželni glavar poravna vse krivice, ki so jih zagrešili nad nami Bandel in drugi, se nikomur niti las ne skrivi. Toda razsodbo hočemo slišati vsi, ki smo tu zbrani. Zato pojde cela naša vojska do Korna pred mesto, ali pa tudi v mesto in od tam pošljemo svoje poslanca pred gospoda glavarja.“

„V mesto ne smete po ukazu gospoda glavarja!“

„Tega nam ne more nihče prepovedati!“

„Ako mislite, da ne, pa izkušajte! Pot iz Solkana v Gorico stražijo že vojaki. Ako hočete s silo prelomiti postavo, pripišite sebi vse posledice! Kar nama je naročil gospod glavar, sva vam izporočila in s tem izvršila svojo dolžnost! Kot poslanca miru sva prišla in tudi odhajava! Zbogom!“

Dvignila sta roko k širokemu klobuku, pozdravila, obrnila konja in odjahala.

„Kaj pa sedaj?“ je vprašal ta in oni poparjen, ko sta jezdeca izginila.

Ivan Gradnik pa je imel že pripravljen načrt za slučaj, da je glavar dal zasesti vojakom cesto od Solkana do Gorice.

Obrnil se je k ostalim načelnikom kmečke vojske, ki so bili zbrani krog njega, in jim dejal: „Cesta iz Solkana v mesto je nemara res zastražena. Toda nič ne dè. Mislim, da je večina izmed vojakov, ki stražijo cesto, deželnih brambovcev, černidov. A ti so kakor mi kmečke korenine in mislim, da nam ne bodo branili poti v Gorico, če jim povemo, po kaj gremo. Ako bi bilo pa več mušketirjev in dragonov, se pa udarimo z njimi in mislim, da zmagamo; a rajši bi, da pridemo v mesto brez prelivanja krvi. Zato naj gredo nekateri izmed nas, preden odidemo vsi skupaj v Gorico, pogledat po cesti, kateri vojaki jo stražijo. Kdo bi šel prostovoljno?“

„Jaz ... jaz ... jaz! ...“ so klicali vsi krog njega.

Gradnik je izbral Jeramita, Lapanjo, Podgornika in par drugih, ki so bili vsi oboroženi z mušketami.

Predno so odšli, jim je dejal: „Za vsak slučaj natresite iznova smodnika na prašnice, če bi rabili puške. Idite počasi in previdno proti vojakom in glejte, ali je več deželnih brambovcev ali mušketirjev. Če bo več brambovcev, mahajte s klobuki v znamenje miru in idite bližje in jih izkušajte pregovoriti, da nas pustite v miru. Ako bi se pa ne pustili pregovoriti in bi začeli boj, ustrelite in v par trenutkih vam pridemo na pomoč.“

„Naredimo že, da bo vse prav!“ je dejal bérač in odšel s tovariši po cesti.

Tačas je pa Gradnik izkušal urediti kmečko vojsko. Puntarjem, ki so bili oboroženi s puškami, je ukazal stopiti v prve vrste, za temi je pa uvrstil kmete s kosami, cepci, sekirami in drugim takim orodjem. Jezdece pa je porazdelil med pešce.

Niso bili še urejeni, ko je ugledal Jeramita, Lapanjo in Podgornika, ki so se vriskajoč in mahajoč s klobuki vračali h kmečki vojski.

Gradnik je videl, da se je vse srečno izteklo, in zaklical: „Naprej v imenu božjem za staro pravdo!“

Konji so zacepetali in kmečka vojska je začela korakati proti Gorici.

„Kako ste opravili?“ je vprašal Gradnik, ko je došel do Jeroma.

„Vse je šlo gladko kakor olje! Cesto je varovalo kakih sto černidov, štirideset mušketirjev in kakih deset dragonov. Černidi so bili prvi, ker kmeta pošljejo ti presneti vragi prvega v ogenj. Ko sem to videl, sem jo precej iztuhtal; puško dam Lapanji in vsem drugim ukažem, naj se poskrijejo, jaz sam pa jo počasi, meni nič, tebi nič, urežem po cesti. Ko sem prišel blizu, so me brambovci ustavili in začeli izpraševati, kam grem, kje je kmečka vojska in take reči. Jaz sem jim vse povedal in jim dejal: „Fantje, kmečke krvi ste, grofi in dacarji vas tlačijo kakor nas vse. Mi gremo sedaj v Gorico, da tam obraču-

namo s temi pijavkami! Te presnete kavke so pa vas poslali nam nasproti, da bi nam pot zabranili in da bi brat v brata, kmet v kmeta streljal! Na — ak, fantje, saj nimate otrobov v glavi mesto pameti — sem dejal — fige pokažite gosposki in idite lepo pred nami v Gorico, in če bo treba, jo z nami potegnite!“ Ko so brambovci to slišali, so bili precej na moji strani. Suhemu možiceljnu, ki je komandiral mušketirje, se je pa nekaj zdelo, da mu mešam štreno. Prijezdi bližje in začne kričati name in na černide, naj me zvežejo! V tistem hipu so pa brambovci namerili puške vanj in na mestu je umolknil, kakor bi mu bil jezik v ustih zmrznil. Jaz sem se pa lepo odkril in povedal njemu in mušketirjem, ki so vsi trdi Nemci, po nemško, da se ne puntamo proti cesarju in njegovim vojakom, ampak da gremo v Gorico le z Bandelom obračunat. „Kaj nam Bandel mari!“ so dejali nato mušketirji, ko so slišali moje besede, in potegnili z brambovci. Tisti suhi možicelj je še nekaj komandiral in pregovarjal, a ni pomagal. Mušketirji in černidi so odkorakali proti mestu, mi pa proti vam z veselo novico!“

„Res, dobro si naredil, Jerom!“ ga je pohvalil Gradnik.

„Ker vem, kaj je vojska in boj!“ je odvrnil berač smeje se. — — —

Tako je prišla kmečka vojska brez boja v Gorico.

Glavar je bil neljubo presenečen, ko je videl, da so puntarji že na Travniku, in mu je prišel deželni sodnik naznanit, da želi odposlanstvo kmečke vojske govoriti z njim.

Pogledal je skozi okno na trg, kjer je bila glava pri glavi, kmet pri kmetu. Solnce je sijalo prijazno na kmečko vojsko, v vetru so se gibala petelinja peresa na klobukih, kose so se svetile, tuintam je imel kdo cepec na ramenu ali pa težko mušketo.

Glavar je izpoznal, da bi bil boj proti toliki množici brezupen.

Razburjen se je obrnil od okna in vprašal sodnika: „Priatelj moj, kaj naj počnemo s temi ljudmi? Ali naj jih dam razgnati?“

Sodnik je odgovoril: „To je nemogoče, gospod glavar! Vojaštva je premalo. Na razpolago imamo sto brambovcev, ki so potegnili s puntarji, in štiri-deset mušketirjev, ki se tudi branijo streljati v kmečko vojsko. Poročnik Arardi jim je zaman zapovedoval na solkanski cesti, naj streljajo nanje. Pravijo, da bi branili kmetom napasti cesarsko last ali državnega dostojanstvenika, a ne Bandela, ki je privatna oseba.“

„Kaj pa, če bi dali streljati z grada s kanoni nanje?“ je vprašal glavar.

„Tudi to je nemogoče, gospod glavar! Več škode bi imeli nego dobička. Porušili bi lahko s streli hiše mirnih meščanov, puntarji bi se pa razkropili po mestu in je zažgali. Gorje nam potem!“

Glavar je hodil razburjen nekaj časa po sobi. Po dolgem molku je dejal: „Res, gospod sodnik, vsak odpor je nemogoč. Edina rešitev bi bila, če nam pride pomoč od drugod. Pošljite brzo dragona v Gradiško, naj pošlje tamošnji trdnjavski poveljnik takoj v Gorico vse svoje vojaštvo. Tačas pa izkušajte kmete zadržati z obljubo, da kmalu rešimo njihove zadeve!“

Sodnik je zganil z rameni in dejal: „Ne vem, če jih bo mogoče toliko časa vzdržati v miru. Vojaki iz Gradiške bi dospeli v najboljšem slučaju šele nočoj po noči. Sicer pa bom izkušal po močeh izvršiti vaš ukaz!“

Poklonil se je in odšel.

Čez par hipov se je vrnil in dejal: „Poslal sem služabnika z vašim naročilom k poročniku Arardiju in izkušal kmete potolažiti. A ni mogoče. Pravijo, da naskočijo hišo, ako ne pustite poslancev predse.“

„Kaj naj naredim!“ je tarnal glavar. „Ti razbojniki me lahko ubijejo, če pridejo do mene!“

„Ne, gospod glavar! Poslanci so obljubili, da pridejo brez orožja pred vas. In za vsak slučaj pošljem štiri mušketirje od straže, ki je na dvorišču, k vam sem, dva mušketirja pa naj bosta ob glavnem vhodu.“

„Dobro, naj bo v božjem imenu!“ je vzdihnil glavar.

Deželni sodnik je odšel, kmalu nato so stopili v sobo štiri mušketirji in prezentirali muškete pred glavarjem.

„Ali imate orožje v redu?“ jih je vprašal.

„V redu, milostljivi gospod!“ so odgovorili.

„Pazite natančno na ljudi, ki pridejo sedaj predme! Ako bi se kdo količkaj sumljivo vedel, ga na mestu ustrelite!“

„Da, milostljivi gospod!“

Vrata so se odprla in v sobo so stopili kmečki odposlanci: Gradnik, Munih, Lahajnar in Kragulj. Za njimi pa je prišel deželni sodnik.

Ko je zaslišal njih težke korake, se je glavar umaknil k mizi, snel naglo s stene usnjato nožnico, v kateri je tičalo ostro brušeno arabsko bodalce, in jo položil zraven sebe na mizo.

Z navidezno mirnim glasom je nagovoril poslance kmečke vojske: „Povejte na kratko, kaj pravzaprav želite!“

Z jasnim, samozavestnim glasom je izpregovoril Gradnik: „Z dvema besedama rečeno: ‚Staro pravdo!‘ Ampak to je premalo in gospod glavar bi ne razumeli morda naših zahtev. Zato moram nekoliko obširnejše govoriti. Naša prva zahteva je, da položi Bandel račun od svojega pobiranja davkov po deželi, da vrne ves denar, kar ga je po krivici pobral, in obljubi, da bo vino in meso prosto davka, kakor je bilo od pamtiveka. Tudi drugi davki naj se znižajo, kajti zavoljo slabih letin nam je nemogoče plačevati toliko, kakor Bandel zahteva!“

„Vse te želje se vam izpolnijo, ako se boste vedli mirno in ne boste nastopali nasilno!“ je odgovoril glavar. „Pripravljen sem, preiskati strogo in natančno Bandelovo ravnanje. V ta namen pustite v Gorici šestdeset ali sedemdeset mož, po ednega ali dva iz vsake vasi, da bodo zastopali vaše pritožbe. Vsi drugi pa naj zapuste mesto, kajti dokler ste v tolikem številu zbrani, ne ukrenem ničesar. Če odidete, preiščem vso stvar, in ako je Bandel le malenkost od koga preveč utirjal — vse mu bo do vinarja povrnjeno. Glede davkov pa naredite prošnjo na cesarja, jaz sam jo priporočim njegovi cesarski in kraljevi milosti z ozirom na veliko revščino, ki je po deželi, in jo na lastne stroške pošljem z najhitrejšim konjikom na njegovo veličanstvo. Ali ste zadovoljni s tem?“

„Ljudstvo odgovori na to vprašanje!“ je odgovoril Gradnik. „Mi smo le njegovi odposlanci in mu naznanimo vaš odlok. Kaj odgovori, še ne vemo!“

„Dobro. Ali želite še kaj?“

„Zahtevamo, da izpustite vse kmete, ki jih je dal Bandel protipostavno ujeti in zapreti s konji in žitom in soljo.“

„To se zgodi! Ali imate še kako zahtevo?“

„Še tretjo in zadnjo. Zahtevamo, da se vsem kmetom, ki so bili ujeti včeraj pri Solkanu, dà brez vsake kazni prostost.“

„To je nemogoče!“ je vzkliknil glavar nestrpno. „Ti so zaprti zato, ker so se očitno puntali in nedostojno vedli proti meni, ki sem jih v cesarjevem imenu pozivljaj, naj zapuste prostor, kjer so se bili zbrali. Ker niso hoteli poslušati, sem jih dal razgnati, a oni so se z orožjem dvignili proti vojakom in s tem pokazali, da so puntarji. To je zločin, ki se kaznuje s smrtjo.“

„Ali jih res ne izpustite?“ je vprašal Gradnik in pogledal glavarja s temnim, sovražnim pogledom.

„Ne . . .“

„Dobro!“ je dejal Gradnik hladno. „Važo izjavo izporočim ljudstvu, in kar to odloči, se zgodi!“

„Nikar ne mislite, da s silo kaj dosežete!“ je dejal glavar s prezirljivim glasom.

A kmečki poslanci so se molče poklonili in odšli s trdimi koraki.

Gradnik je na trgu kmečki vojski povedal glavarjeve odgovore. Nazadnje je vprašal: „Ali naj sestavimo prošnjo na cesarja glede davkov, ali obračunamo na mestu z Bandelom?“

V ljudstvu je vstal vihar in razni klici so se slišali.

„Davke je sam Bandel naložil, ne cesar!“ so klicali eni.

„Obračunajmo na mestu s pijavkami!“ so vpili drugi.

Ko je Gradnik videl, da nikdo ne misli na prošnjo na cesarja, je zaklical z močnim glasom, ki je predonel ves šum: „Idimo obračunat z Bandelom samim!“

Vsa kmečka vojska se je vsula kakor mogočna reka s Travnika po ozki ulici proti Studencu, kjer je Bandel imel svojo hišo.

Ko so prišli do nje, so dobili vrata zaklenjena in na trkanje ni nihče odgovoril.

„Ptič je že izletel iz gnezda!“ je zaklical nekdo.

Munih, ki je bil ob vratih, se je pa na vse grlo nasmejal in zaklical: „Nič ne dè! Če ptiča ni, pa gnezdo razderemo!“

Mahnili so s težko sekiro po vratih, da so kar zaječala. Tudi drugi, ki so imeli sekire, so prišli pomagat, nekateri pa so privlekli iz bližine par lestvic, jih prislonili k hiši, šli do zaprtih oken in jih izkušali odpreti. Drugi pa so splezali celo na streho in jo začeli razkrivati, da bi na ta način prišli v hišo.

Nekomu se je posrečilo s sekiro odpreti oknice, še krepek udarec po šipah, da so zazvenčale razbite na tla, in mož je zlezel skozi okno v hišo, nekateri tovariši pa vriskaje za njim.

Hiteli so k glavnim vratom, odtrgali težek pal iz hrastovega lesa in zaklicali zunaj stoječim tovarišem, naj se vprejo v vrata.

Še par krepkih mahljajev s sekirami in ključavnica je odletela, skozi široko odprte duri pa se je vsula gosta gruča puntarjev v hišo.

„Kje je Bandelov denar?“ je vprašal Gradnik.

„V teh-le dveh skrinjah bo nemara, če je lisjak sploh kaj denarja pustil!“ je odgovoril Munihi.

S sekirami so odprli okovane skrinje, ki so pa bile prazne, kajti Bandel je bil v naglici pobral denar in dragocenosti in z ženo odhitel na grad, ko je izvedel, da so prišli puntarji v mesto.

Kmete je silno razjarilo, ko so videli, da zaman iščejo denarja.

„Hišo zažgemo, naj vse skupaj hudir vzame!“ so kričali in nekateri so že potegnili kresila in gobe iz žepov.

Tedaj je zavpil Gradnik: „Mir, kmetje! Mene poslušajte!“

Množica se je nekoliko pomirila in razburjeni klici so utihnili.

„Hišo bi bilo škoda zažgati, kajti mnogo dragocenosti je še v njej! Le pogledajte te lepe preproge, zrcala, omare, obleke! V kuhinji je mnogo posode in porcelana! Vse to bi ogenj uničil in vrhutega bi se požar lahko razširil po celém mestu in bi tudi nedolžni ljudje trpeli zavrlo te pijavke. Zato razprodamo najprej vse, kar je količkaj vredno, hišo pa posujemo, da ne ostane Bandel brez kazni. Kar bo denarja, pa razdelimo med seboj!“

Puntarji so ga slušali.

Začeli so nositi pred hišo pohištvo, posodo, obleke in začeli barantati z meščani.

Tačas se je bilo zbralo krog hiše precejšnje število Goričanov, ki so smeje se gledali, kako puntarji gospodarijo po Bandelovi hiši.

Nihče ni dvignil niti mezinca, da bi branil Bandelovo imetje, kajti pri vseh meščanih se je bil zameril s svojim odiranjem.

Munih je imel nalogo razprodajati blago.

„Benečansko zrcalo, dvajset lir! Kdo da več?“ je kričal na vse grlo.

„Jaz dam enaindvajset!“ je ponujal debel mesar.

„Enaindvajset... Kdo da več?“ je vpil Munih.

„E... Jest ga dam petindvajset lira!“ je kričal s smešnim glasom v goriški mešanici droben možicelj, ki se je tisti hip prerinil skozi množico do Muniha. Imel je sive, lisičje oči, velikanski, zakrivljen nos, ob ušesih so mu bingljali mastni kodrčki, na hrbtu pa je imel prišito rumeno krpo, kakor so jo morali nositi vsi goriški Judje v tistih časih.

„Dejte ga sem, oče!... Nobeno ga ne da več!“ je silil v Muniha.

„Eno liro priložite, pa bo zrcalo vaše, očka izraelski!“ je s smehom dejal Munih.

S kislím obrazom je priložil Abrahamov sin še liro, a na tihem se je veselil, kajti zrcalo je bilo gotovo dvakrat toliko vredno.

Tako je barantal Munih, kakor je vedel in znal. Večino pohištva je kupil Jud, še celo kamne ob ok-

nih in vratih so kmetje izruvali in jih dali njemu za mal denar.

Puntarji so prišli tudi v klet, kamor jih je bil priklical berač Jeramit, ki se ga je bil tam že precej nalezal.

Z glasnim krikom in smehom so izvalili vse sode, v katerih je bilo vino, iz kleti na prosto in pitje se je pričelo.

Vsakdo si je preskrbel pijače, kakor je vedel in znal. Ta je vzel iz kuhinje lonec, oni bokal, tretji napol razbito skledo, četrti bakren kotlič — nekateri so pili pa kar iz veder, ki so jih dobili v kleti.

Munih je za izkupljeni denar kupil nekoliko koštrunov in kozličev. Kmalu so bili zaklani in odrti, na prostornem dvorišču ob Bandelovi hiši so zaplapolali ognji, ki so jih bili puntarji zanetili z Bandelovim pohištvom in tramovi in deskami napol podrte hiše. Veselo je pokalo in prasketalo v suhem lesu in na različnih so se obračali in cvrli koštruni, da je kapala mast v debelih kancih od njih.

Jeramit in par pastirjev, ki so bili prišli s kmečko vojsko v Gorico, so sedeli na polomljenih stolcih v krogu in piskali poskočne na svoje žvegle. Včasih pa so zapeli fantje kako pesem in vriskali, da je bilo veselje.

Kmalu so bili janjci pečeni in pojedina se je pričela. Seveda je le majhen del kmečke vojske dobil

svoj delež, večina se je morala zadovoljiti s kruhom in sirom, ki so ga bili prinesli s seboj.

Med splošnim veseljem je Munih zapazil, da Gradnika ni. Vstal je in ga šel iskat. Dolgo je hodil okrog in ga slednjič dobil v polupodrti Bandelovi hiši, sedečega zamišljenega na kupu desk.

„Kaj pa samotariš tu, Ivan? Pridi pit in pokušat janjca za kosilo!“ mu je dejal.

„Pusti me!“ je odvrnil tiho Gradnik.

Munih mu je pogledal v obraz in zapazil, da ima mokre oči.

„Kaj pa misliš?“ ga je vprašal z negotovim glasom.

„Na očetovo smrt . . .“ je odgovoril Gradnik.

„Eh, pojdi, no . . . Kaj bi tu sam cedil solze, ki se spodobijo babnicam, ne pa tebi. Bog ga je vzel, očeta; kaj hočeš? Pojdi sedaj z menoj, da preženeš z Bandelovo kapljico vso žalost. Potem pa pojdemo glavarju prerešetat koščice!“

Skoraj s silo je odpeljal Munih Gradnika na dvorišče k ostalim voditeljem puntarjev . . . — —

Ko je došlo glavarju poročilo, kako so se puntarji znesli nad Bandelovo hišo, je največje dragočnosti in denar dal spraviti v jezuitski samostan, sam pa se je podal z vojaki na grad.

Tam je nestrpno čakal, da pride pomoč iz Gradiške, za katero je prosil poglavarja tamošnjih trdnjav.

Toda tri ure popoldne je že odbilo, a pomoči ni bilo od nikoder.

Na Travniku se je bila počasi zopet zbrala kmečka vojska in njeni odposlanci so zahtevali od deželnega sodnika, naj jih zopet pusti pred glavarja.

„Ali jih ne morete še par ur zadrževati, gospod sodnik, da dospe pomoč iz Gradiške?“ je vprašal glavar ves razburjen sodnika, ki mu je bil prišel naznanit, da hočejo kmetje govoriti z njim.

„Ni mogoče več, gospod glavar! Zadrževal sem jih nad uro, a sedaj grozijo, da zažgejo mesto na vseh koncih, ako jih ne pustite predse!“ je odgovoril deželni sodnik.

„Kateri poslanci pa so?“

„Isti kakor zjutraj!“

„Dobro . . . Pripeljite jih predme.“

Sodnik je odšel in kmalu nato so stali pred glavarjem kakor zjutraj vsi štirje odposlanci.

Glavar je s svečanim glasom izpregovoril prvi: „Sedaj ne stojite pred menoj več kakor kmetje, ki bi radi pravico, ampak kakor puntarji, ki so že iztegnili roko po tuji lasti. Le moji potrpežljivosti se imate zahvaliti, da se sploh še z vami ukvarjam. Kaj hočete še od mene?“

Na odposlance ni nagovor naredil nikakega vtisa. Munih je zganil z rameni in vprašal: „Ivan, ali naj pustimo gospoda v miru in pošljemo vso kmečko vojsko predenj, da se pogovori z njim?“

Gradnik ni odgovoril ničesar na Muniho vprašanje, ampak se je ponosno vzravnal in stopil korak bližje k glavarju.

„Gospod glavar!“ je dejal, „le en migljaj in no-cojšnji večer bo Gorica kup razvalin. Pred vami stojim kakor vodja naše vojske in zahtevam, da nam izročite Bandela, ali pa daste lastnoročno podpisano zagotovilo z lastnim pečatom, da se krivični davki ne bodo več pobirali in se vse dosedanje krivice poravnajo. Vrhutega zahtevam, da izpustite vse jetnike, ki jih je Bandel dal zapreti na dan svetega Hilarija in vi včeraj. Ako nam ne izpolnite teh zahtev, si sami poiščemo pravico.“

„Ha . . . ha . . . ha . . . Čudne reči zahtevate, kaj bi še vse radi? . . .“ se je nasmejal glavar navidezno brezбриžno, a srce mu je stiskal vendar velik strah.

Tedaj je viknil Gradnik: „Očeta zahtevam, ki ste ga včeraj ubili . . .“

Temen, neizprosen pogled je švignil iz Gradnikovih oči, glavar je prebledel, ko ga je občutil, povesil oči in s trepetajočim glasom dejal: „Bodite vendar pametni, kmetje!“

„Strela božja!“ je zaklel tedaj Munih in udaril po mizi. „Ali nam daste pravico ali ne? Kaj slepomišite z nami in se norca delate?“

Glavar se je ves zbegan umaknil še par korakov nazaj in pozvonil.

Vrata so se odprla in v sobo je stopil deželni sodnik s štirimi mušketirji.

„Ali ne veste, da vas lahko dam vkleniti in vreči v najglobokejšo temnico?“

„Poizkušajte, gospod glavar!“ je odvrnil Gradnik. „Za to smo že poskrbeli. Če se ne vrnemo do štirih z jetniki na Travnik, naskočijo kmetje grad in zažgejo mesto. Kaj bo potem, si lahko sami mislite!“

Glavar je videl, da ni izhoda in da bi bil vsak odpor zaman.

„Ne po pravici, ampak prisiljen z vašimi grožnjami, dovolim, da se izpuste jetniki, ki jih je dal Bandel zapreti . . .“

„Ali vse, ali pa nič!“ je zakričal Munih.

„Dobro . . . Gospod sodnik, izročite jim vse kmete, ki so zaprti!“ je dejal glavar in omahnil razburjen in bled na stol. Vsa njegova odločnost je izginila.

Gradnik je pomaknil predenj polo pergamenta, mu potisnil gosje pero v roko in dejal: „Sedaj pišite še odlok, s katerim se odpravi davek na vino in meso, in niti las se ne skrivi več ne vam, ne komu drugemu!“

Vzdihovaje je dejal glavar: „Takega odloka nimam pravice izdajati!“

„Ako imate pravico nalagati davke, imate pravico jih tudi odpravljati. Le brž, gospod glavar, pa lepo pišite, ne pa tistih čačk, ki jih živ krst ne more brati!“

Glavar je pomočil pero v črnilo in z velikimi, razločnimi črkami spisal odlok, s katerim je zagotovil Tolmincem in drugim, da ne bo več Bandel pobiral davka na meso in vino in da se bodo tudi drugi davki odslej po pravici pobirali. Ko je pismo podpisal in pritisnil svoj pečat nanje, ga je dal Gradniku z besedami: „Tu imate vse, kar ste zahtevali! Več vam ne morem dati, tudi če me ubijete!“

Gradnik je prečital glavarjevo pismo in nato so se poslovili vsi z globokim poklonom in Munih je dejal v imenu vseh: „Zdravi ostanite, gospod glavar, pa nič ne zamerite! Če bo treba, se že še kdaj oglasimo pri vas!“

„Prekleti psi!“ je siknil glavar, ko so se zaprla vrata za odposlanci kmečke vojske. „Pride dan, ko vam poplačam vse, kar ste mi danes naredili!“

A oni niso več slišali teh besed.

O izhodu iz grada so jih že čakali vsi izpuščeni jetniki s konji in blagom in jih navdušeno pozdravili.

Oče Grozd so vsi srečni stiskali roko mlademu uporniškemu poglavarju.

„Nikoli ti ne pozabim tega, Ivan! Tako sitno mi je že bilo čepeti v temnici in dolgčas in skrb sta me morila. Pa mi je vendar zmiraj pravilo srce, da nas pridete rešit! Kako ste pa naredili vse to?“

„Poglejte doli na Travnik, oče Grozd, in vse vam bo jasno!“ je dejal Gradnik in ga peljal k obzidju, s katerega se je videlo na trg.

Grozd si je zasenčil oči z roko in pogledal doli.

„Presneta reč . . .“ je mrmral, „blešči se mi in krmižljave oči imam, ker nisem že štirinajst dni videl luči in solnca. A vendar se mi zdi, da je vse polno ljudi na Travniku kakor čebel na bradi pri panju!“

„Glejte, oče, to je kmečka vojska, ki vas je oprostila!“ je dejal Gradnik s ponosom.

Kmalu so prišli odposlanci z oproščenimi kmeti na Travnik, kjer jih je sprejela kmečka vojska z nepopisnim veseljem.

Pozdravljanja in klicanja in vriskanja ni bilo ne konca, ne kraja.

Ko se je šum nekoliko polegel, so se zbrali voditelji puntarjev krog stebra svetega Ignacija, ki stoji na Travniku, in se začeli posvetovati o nadaljnjem postopanju kmečke vojske.

Večina voditeljev je bita z Gradnikom in Kraguljem, ki sta svetovala, naj se kmečka vojska začasno razpusti, ker je bila že dosegla svoj glavni namen, da je glavar izpustil jetnike in preklical pobiranje davka na vino in meso. Ta njen uspeh naj se razglasi po vsej goriški deželi in vsi kmetje naj se pripravijo na splošni punt in nastopijo povsod proti grajščakom in dacarjem. Znamenje z zvonom naj bi jih klicalo skupaj kakor do tedaj.

„V dveh tednih se že vsi kmetje upro in naša zmaga bo popolna!“ je dejal Kragulj.

„Jaz pa ne grem danes še domov!“ je menil Munihi.

„Jaz nikogar ne silim, naj gre domov!“ je odvrnil Gradnik. „Ampak to pomisli, Martin, da ne moremo zadrževati pet do šest tisoč mož v mestu na prazen nič! Kaj naj jim pa damo jesti? Najbolje bo, da jim dovolimo iti domov, sami pa v prihodnjih dneh raznesemo po vsej deželi vest, da smo zmagali. To bo kmete podžgalo in kmalu ne bo več ne duha, ne sluha o tlaki in desetini in o davkih, ki žulijo vso deželo.“

„Na ta način sem tudi jaz pripravljen za danes oditi! Mislil sem, da sploh misliš vse pustiti!“ je dejal Munihi.

„Dokler očeta ne maščujem in ne zmaga stara pravda, ne neham!“ je odgovoril Gradnik z mračnim, odločnim pogledom.

Kmalu nato je stopil Gradnik na najvišjo stopnico pri stebru svetega Ignacija in prečital zbranemu ljudstvu glavarjev odlok.

Ko je nehal čitati, je nastalo v kmečki vojski nepopisno veselje.

„Stara pravda je zmagala!“

„Prosti smo od davka in pijavk!“

„Živel kralj Matjaž!“

Vse križem je klicalo in se smejalo do solz, kmetje so metali klobuke v zrak od veselja, kose so

zvenčale, cepci rožljali, nekateri so celo izprožili muškete v zrak kakor ob vstajenju na Veliko noč...

Ko se je navdušenje nekoliko pleglo, je Gradnik naznanil, da se vsakdo lahko vrne domov, a naj ostane vedno pripravljen, ko zasliši plat zvona, se zopet pridružiti kmečki vojski.

„Bog z vami, fantje in možje! Dobro ste se držali in stara pravda je z vašo pomočjo zmagala prvič. Mislim, da zmaga popolnoma povsod, še preden pojde pšenica v klasje. Pozdravljeni vsi poslednjikrat z našim pozdravom: Stara pravda!“

Tako je nehal Gradnik svoj nagovor in iz tisoč grl mu je odgovorila kmečka vojska: „Kralj Matjaž!“ —

Večerno solnce je gorelo krvavo nizko nad Furlanijo, ko je kmečka vojska odhajala pojoč in vris-kajoč proti domu.

Z grada je zrl deželni glavar z drugimi plemiči na dolge vrste odhajajočih kmetov in škripal z zobmi.

Bled od jeze se je obrnil k deželnemu sodniku in dejal: „Kaj bi dal, da bi smel izstreliti vse kanone na to sodrgo!“

„To so brezvspešne misli, milostni gospod glavar, kajti danes so kmetje zmagali!“ je odvrnil sodnik.

„Da ... zmagali ... Mislim, da prvič in zadnjič ...“ je siknil glavar.

Istih misli so bili vsi plemiči, meščani in študenti, ki jih je bil dal pozvati glavar na grad, da bi ga branili v slučaju napada.

Le vitek, ponosen študent, ki je naslonjen na mušketo zraven glavarja zrl zamišljeno na odhajajoče kmete, je mislil drugače in je želel na tihem, da bi si stara pravda priborila še dosti takih zmag.

Ta študent je bil Štefan Golja . . . — — —

Pozno v noč je dospelo iz Gradiške stoinpetdeset mož, a bilo je že prepozno, da bi bili napadli kmečko vojsko.

Glavar je dal spraviti topove z grada pred palačo grofa Jožefa Turna in tja postavil tudi vse vojaštvo. Grad pa je prepustil meščanom in študentom v varstvo.

Pred mestom so celo noč goreli nešteti ognji, ob katerih so se greli in si kuhali večerjo kmetje, ki so bili še ostali krog Gorice.

Bilo jih je krog petsto. Zgodaj zjutraj so pa odšli in zanesli veselo novico o zmagi stare pravde po Vipavskem, Krasu in Brdih. — — —

Huda se je godila dacarjem, koder se je vračala kmečka vojska domov tisto noč.

Prvi je okusil to kanalski dacar, Andrej Karnel, hud in strog mož, s katerim je imel Andrej Lahajnar še star račun od jeseni sem, ko ga je bil ustavil in zahteval od njega dac od sodčka vina in je drugo jutro s hlapci streljal za njim.

Ko so dospeli puntarji v temni noči v Kanal, so se ustavili ob dacarjevi hiši in Lahajnar je dejal Gradniku, ki je jezdil z Grozdom: „Reci vsem ljudem,

naj se ustavijo za par hipov, da poravnam neki star račun z gospodom dacarjem!"

Gradnik je ukazal kmetom, naj obstanejo, in Lahajnar jim je s kratkimi besedami povedal, kako je dacar v jeseni ravnal z njim.

Kmetje so razjarjeni obstopili hišo in močni udarci po vratih so vzbudili dacarja iz spanja.

Ker ni hotel odpreti, so kmetje vlomili v hišo, ujeli in povezali dacarja in njegove hlapce. V pol uri je bilo vse v hiši razbito in poslopje samo na pol podrto.

Med tem pa so ob svitu bakelj na Križničevem dvorišču sodili dacarja in njegove pomočnike.

„Zob za zob!“ je kričal Lahajnar nad dacarjem. „Isti svetnik je tvoj patron kakor moj, pa vendar si ti brez potrebe streljal za mano kakor za kakim Turkom. Zato te bomo pa za kratek čas za pete obesili. Tvojim pomagačem pa jih naložimo po petindvajset in najin račun je poravnan!“

„Vse, kar imam, vam dam, če me izpustite!“ je trepetaje govoril dacar.

„Imej sam krvavi denar, ki si ga uropal kmetom! . . . Naj ti gori na duši, ko te bo hudir cvrl!“ je dejal Lahajnar in potem zaklical Jeramitu, ki je bil tudi zraven: „Alo, Jerom, pripravi klop, pljuni v roke in naloži jih vsakteremu, ki ga zvežemo na klop, po petindvajset s svojo palico, kakor si jih sam včasih dobil pri vojakih, kakor si pravil!“

„O ... tisto pa že ... tisto!“ je mrmral berač in hitel po dolgo klop v hišo.

Nato so po vrsti kaznovali vse tri dacarjeve hlapce z batinami. Ko je Jeramitu roka omagala, so pa drugi pomagali; dacarju jih je pa Lahajnar lastnoročno naložil petindvajset.

Ko je bilo vse končano, so izpustili hlapce, ki so vzdihujoč kolikor mogoče hitro izginili kmetom izpred oči, dacarja so pa naložili kakor meh žita na konja, se poslovili od Kanalcev in odšli dalje.

Ko so prišli iz vasi, je Lahajnar pod močnim gabrom ob cesti ustavil konja, zadrnil z jermenom dacarju noge, par krepkih rok ga je dvignilo do najnižje močne veje, Lahajnar je ovil krog nje jermen in ga trdno zavezal in dacar, ki je bil napol v nezavednosti, je visel obešen za noge na drevesu.

Mesec je posvetil tisti hip izza oblakov, da se je razločno videl od bolečin in srda spačeni dacarjev obraz.

„Prokleti bodite vi in vaši otroci!“ je hropel obešenec, kateremu je kri z grozno močjo silila v glavo.

„Kar si sejal, to žanješ!“ je zaklical Lahajnar, zajahal konja, na katerem je prej visel dacar, in kmečka vojska je nadaljevala svojo pot.

Puntarji so se z glasnim smehom ozirali mimogrede na obešenega dacarja, ta in oni se je priklonil pred njim in vzel z glave širokokrajen klobuk.

Kakor iz velike daljave so doneli obešencu na uho pozdravi mimoidočih upornikov.

„Dobro se imejte, gospod dacar! Izmolite še kak očenaš, predno greste na oni svet!“

„Pozdravite se s hudirjem, gospod dacar, kateremu ste se že večkrat zapisali!“

„Čemu ste se na glavo postavljali, gospod dacar, če ni mogel kdo precej vsega dati, kar ste zahtevali? Glejte, zato smo vas mi enkrat za vselej na glavo postavili!“

Počasi se je izgubil šum korakov in govorjenje v daljini, dacar je videl kakor skozi poluprozorno, rdečkasto meglo prazno pot, na drugi strani nizko grmovje in temno, visoko pogorje, nad katerim so žarele zvezde. Vse je bilo oblito z neko čudno svetlobo in grozna, smrtna tihota se je razpenjala nad vsem tem.

Izkušal se je oprostiti vezi, s katerimi je imel stisnjene roke na hrbtu, a brez uspeha. V glavi mu je šumelo, srce je kovalo vedno bolj hitro in divje — pred oči mu je stopila s strašno gotovostjo misel, da je to njegova poslednja ura.

Vse življenje je prehitel v mislih in v srcu je vpilo nekaj: „Sam si zaslužil te muke in to smrt!“

„O Bog, usmili se me!“ je jeknil, zdelo se mu je, kakor bi se gora zrušila nad njim, in globoka nezavest ga je objela . . .

In res bi bila udarila morda njegova zadnja ura, da ni tisti čas prišel mimo njegov četrti hlapec, ki je bil tisti dan v Tolminu po opravkih, se srečno izognil kmečki vojski in prišel po poti pod gaber, na katerem je visel obešen njegov gospodar v zadnjih zdihljajih.

Prerezal je jermene, na katerih je visel, ga prestregel v roke in položil na tla.

Dacarju je začela iz nosa curljati kri in to mu je pripomoglo do zavesti.

Hlapec je hitel v vas in kmalu so prišli grajski ljudje in prenesli rešenega, a popolnoma onemoglega dacarja v kanalski grad. —

Kmečka vojska pa je nadaljevala svojo pot. Tuintam se je ločila od nje kopica kmetov in med glasnim vriskanjem in pozdravljanjem izginila po stranskih klancih v posamezne vasi.

Oče Grozd in glavar puntarjev, Gradnik, sta jezila drug ob drugem.

Mladenič je bil zatopljen v žalostne misli. Spominjal se je, s kako samozavestjo in zaupanjem je dva dni prej jahal z očetom na čelu kmečke vojske v Gorico tirjat staro pravdo. Vseh očetovih besed, ki mu jih je govoril na tej poti, se je natanko spominjal, kakor bi mu jih bil povedal hip poprej. In zmaga je stara pravda, morda so blizu časi kralja Matjaža — a kaj, ko očeta ni več, ki počiva mrtev ob cerkvi svetega Roka v Solkanu. Doma pa čaka

v strahu in trepetu sivolasa ženica, kdaj se vrneta mož in sin.

Ob misli na mater je bilo Gradniku še težje pri srcu. —

Kako naj ji pove, kako naj razodene, da očeta ni več, da počiva mrtev daleč proč od doma? — Ta misel je bila, ki ga je gnala domov, a težila tudi kakor črna senca njegovo srce.

A vsak hip se je tudi spomnil, kdo je kriv očetove smrti, in takrat so se stisnile njegove pesti, nategnil je vajeti, da se je upehani konj vzpel in grizel kakor besen v brzdo.

„Maščeval bom očeta, če tudi sam pri tem padem!“ je šepetal Ivan med stisnjenimi zobmi in gladil z roko vznemirjenega konja.

„Čuden si nocoj, Ivan, kakršnega te še nisem videl!“ je izpregovoril Grozd.

„Kako bi ne bil, ko sem očeta izgubil!“ je odvrnil Gradnik.

„Nikar ne misli vedno na očetovo smrt, moj Ivan! Kaj ti pomaga vsa žalost in vse premišljevanje? Nič; kajti, kar je, je . . . Za par svetih maš daj in izkušaj pozabiti na vse to!“

„Če bi le mogel!“

„Sčasoma že pojde . . . Prve dni je vsakomur hudo, če mu kdo umrje . . . Jaz sem po svoji rajni Metki žaloval leto in dan. A zdaj po petnajstih letih se spominjam nanjo brez žalosti, kakor bi mislil na

lepe, dobre angelje, o katerih pridigajo gospod v cerkvi . . . Tako se bo tudi tebi godilo!”

„Morda . . .“ je dejal Ivan in se zopet pogreznil v molk.

Polnoči je že odbilo, ko je kmečka vojska, kar je še bilo, korakala počasi skozi Ročinj.

Pri Grozdu je še gorela luč.

Oče Grozd so ustavili konja in zaklicali: „Hej, fantje, kdor bi danes rad pil, naj se le ustavi pri meni! Nocoj točim zastonj.“

Velika gruča fantov in možakov je bila pripravljena, izpiti še par bokalov pri Grozdu, a večina se je poslovila in odšla naprej, kajti mnogi so bili trudni in želeli so priti kmalu domov.

Tudi Gradnik se je hotel posloviti, kajti v svoji žalosti ni mislil na Anico.

A Grozd ga ni pustil.

„Kaj, vsem drugim da bi se zahvalil na ta ali drugi način, a tebi ne? Ne, Ivan, sedaj ne smeš še domov . . . Ne pustim te, dokler ti ne povrnem vsega dobrega, kar si mi danes storil, kakor sem se sam namenil!”

Hlapec Luka je odprl široka vrata, oče Grozd so zlezli s konja, prijeli Ivana za roko in rad ali nerad je moral tudi on skočiti na tla.

„Kako je v hiši, Luka?” je vprašal Grozd hlapca, ki je v veselem razburjenju strmel vanj.

„Zdaj, ko ste vi doma, bo zopet vse dobro! Ta čas, ko vas ni bilo, je šlo vse narobe. Hlapec Juri si je roko izvinil, Tone pije dan in noč, dekletenarijo, Anica je jokala vse te dni . . .“

Tedaj je prihitela Anica in vsa srečna objela očeta.

„Oh . . . oče, oče . . . da ste le zopet doma!“ je vzklikala.

„No, no . . . Anka . . . je že prav . . . Pusti me, no, saj me še zadušiš! . . .“ so mrmrali oče Grozd in jo rinili rahlo proč.

„Onemu-le se zahvali za vse!“ so dejali in pokazali na Ivana.

Anica je stopila k Ivanu in mu dala roko: „Bog ti povrni, Ivan, kar si sčoril za nas!“

Tako toplo in ljubeče ga je pogledala, da je Ivanu zatrepetalo srce pod tem pogledom.

Oče Grozd so pa tačas zaklicali hlapcem in deklam, ki so jih prišli pozdravit: „Le hitro užgite grljevice v sobi in na veži in prinesite vina fantom in možem, kolikor hočejo! Nocoj se toči zastonj v Grozdovi hiši!“

Kmalu so sedeli kmetje tesno drug poleg drugega v sobi in na veži in ob rujnem vincu slavili svojo prvo zmago. Fantje pa so stali na dvorišču v gosti gruči in peli pesem za pesmijo, da se je slišalo daleč v svetlo noč.

V stranski sobi pa sta sedela Grozd in Ivan, Anica pa jima je šla po vino.

Grozd se je bil ravnokar odkašljajal in dejal počasi in premišljeno: „Glej, Ivan, star sem že, bolezen in naduha me že včasih prime in najraje bi sédel za peč in pustil gospodarstvo in skrbi komu drugemu. Anka je moj edini otrok, rada se imata z njo, veš kaj, Ivan, vzemita se! Danes si me ti rešil iz ječe, kjer bi bil bogve koliko časa še čepel; z drugim ti ne morem povrniti kakor s tem, da ti dam Anko za ženo, hišo in vse premoženje za doto, zase pa obdržim le užitek in kot do smrti. Nà roko, Ivan, udari!“

Kar si je Ivan Gradnik toliko časa želel, to mu je prinesel ta trenutek. A obotavljal se je udariti v desnico, ki mu jo je Grozd ponujal.

„Oče Grozd, največje veselje bi mi bilo, dobiti Anico za ženo . . . Ali hišo in premoženje zraven, to je preveč. Pomislite, oče, da imam tudi jaz posestvo in mater doma! Sploh pa danes nisem za te preve-sele, nepričakovane stvari . . .“

„Samo v roko udari, Ivan, drugo se že še pomenimo . . .“

Ivan je položil roko v Grozdovo desnico.

„No, vidiš, tako je prav!“ je dejal Grozd, počasi vstal, šel k skrinji v kot in vzel ključ iz nje.

„Počakaj za trenutek, takoj se vrnem!“

Kmalu potem je stopila Anica v sobo z vinom in postavila bokal na mizo.

Nič več tako vesele in otroške niso bile njene oči, ko je pogledala Ivana in rekla s tihim glasom:

„Žalostno novico sem izvedela zunaj, Ivan, da so ti očeta ubili . . . Bog te potolaži, moj ubogi fant!“

Aničine besede so kakor mehke, drobne roke pobožale Gradnikovo srce.

Hotel se ji je zahvaliti za te tolažljive besede, a tedaj je stopil v sobo oče s ključem in malo škatljico v rokah.

Anica je hotela oditi, a oče jo je zadržal: „Počakaj, Anka, saj nimaš sile nikamor!“

Del je ključ na prejšnje mesto v skrinji, odprl škatljico in dva svetla prstana sta se zaiskrila v njej.

Smehljaje se je vprašal oče Anico: „Povej po pravici, ali imaš Ivana kaj rada!“

Dekle je zardelo in s tihim, komaj slišnim glasom odgovorilo: „Saj sami veste, oče, kaj me vprašujete?“

„Glej, Anica,“ je nadaljeval oče s svečanim glasom, kakor bi bil preslišal njen odgovor, „Ivan me je rešil sramote in ječe. Z njim se že dolgo rada vidita, in zato sem danes odločil, da se vzameta, prej ko bo mogoče. Ta dva prstana, ki ju držim v roki, sta zaročna in poročna prstana od mene in tvoje rajne mamice, Anka. Vzemita ju vidva v dar za dan vajine zaroke in, če Bog da, kmalu vajine poroke! Ta z manjšim obročkom je zate, Anka, ta-le z večjim pa zate, Ivan!“

Z nepopisnim čustvom v srcih sta nataknila prstana in v Grozdovih očeh se je zableščalo mokro,

ko ju je združena videl pred seboj in ju blagoslovil: „Bog vama daj vso srečo, katero vama je namenil!“

Tedaj so se odprla vrata in berač Jeramit se je pokazal na pragu z bokalom v roki.

Začuden je strmel za hip v nepričakovani prizor, a nato vzkliknil: „Saj sem vedno pravil, da bo nekaj iz vsega tega. Bog te živi, Ivan!“

Prikrevsal je v sobo in trčil z Gradnikom, nato se obrnil k Grozdu, trčil z njim in dejal: „Lahko ste veseli takega zeta, kakor je Ivan, general kmečke vojske!“

Hotel je še Anici povedati par šaljivih besed, a ni je bilo več v sobi, ker jo je bilo sram in je naenkrat izginila.

Jerom je hitel povedat veselo novico o Gradnikovi zaroki vsem glavnim načelnikom puntarjev, ki so se bili ustavili pri Grozdu.

In prišli so mu po vrsti voščit srečo Munih, Lahajnar, Kragulj in par drugih.

Vsem je povečala Gradnikova zaroka radost, le njemu samemu ni hotelo čisto, neizkaljeno veselje od srca . . .

V.

Zamišljen je sedel drugi dan Gradnik ob oknu v kamri in strmел na domačo vas, ki je ležala par minut pod Gradnikovimi.

Bele, kakor za praznik napravljene, so se smejale polubinjske hiše in bajte v jasni dan in na drugo stran proti Tolminu se je razprostiralo ravno polje še golo in napol zatopljeno v zimski spanec, iz katerega je je hotelo vzbuditi žarko, mlado solnce.

Nekaj lahkega, veselega je plulo nad zemljo, a Gradnik ni občutil vsega tega, strmел je venomer skozi okno, zdajpazdaj pogledal za trenutek na mater, ki je sedela sključena ob peči, vzdihovala in si vsak čas brisala oči.

Smilila se mu je, ko jo je tako gledal, a potolažiti je ni mogel.

„Glej, Ivan, kakor stara, upognjena vrba ostanem na svetu, če mi še tebe vzamejo, kakor so tebi vzeli očeta . . . Pusti vse te misli na vojsko in punt proti gosposki, doma bodi in potrpi, kakor smo trpeli prej! . . . Grozne, strašne sanje sem imela tisto noč,

preden si odšel z očetom in drugimi v Gorico. Videla sem tebe z očetom in nešteti drugimi ljudmi hoditi po ozki stezi ob globokem prepadu. Dolga vrsta vas je bila in ti si šel prvi z očetom. In njemu se je spodtaknilo, da je omahnil v prepad. Ti si ga držal za roko in tudi ti si izginil v prepadu in mnogo drugih za teboj. Pusti punt, Ivan, za božjo voljo te prosim!“ je govorila starka ihtè.

„To so bile samo sanje, ki nič ne pomenijo ... Bog je tako hotel, da je očeta zadela smrt, ki bi bila morda prišla ponj, če bi bil sedel doma za pečjo ... Nikar se ne bojte zame, kajti, kar je Bog namenil, to se zgodi. Za sveto stvar, za staro pravdo, smo začeli s puntom in božja in človeška pravica je na naši strani. Že včeraj se je pokazalo božje varstvo nad nami, da smo ustrahovali gosposko in so nam dali vse, kar smo po pravici zahtevali!“ je odgovoril Ivan.

„Če ste vse dosegli, kar ste zahtevali, zahvalite Boga in ne želite še več!“

„Ne, mati, nismo dosegli niti desetino tega, kar nam gre po postavi. Mnogo dela in naporov nas še čaka, in če bi sedaj nehali, bi bilo bolje, da bi ne bili niti začeli. Zato bomo nadaljevali punt, dokler nam gosposka in cesar ne da stare pravde, kakor so jo imeli kmetje za časa kralja Matjaža.“

„Ah, Ivan, pusti vse to! ... Srce mi pravi, da ne bo nič dobrega iz tega ...“ je prosila mati.

Ivan je počasi vstal in odgovoril: „Ne morem pustiti tega . . . Moja smrt bi bilo to. Če ne zavoljo drugega, moram zato nadaljevati, da maščujem očeta.“

Mati je spoznala, da so zaman vse njene prošnje. Vstala je in stopila pred sina, ki se je pripravljajal za odhod: „Pa Bog s teboj, moj otrok, če te srce žene še naprej! Drugega ne morem storiti zate, le spominjala se te bom vedno in molila, da bi se vse srečno izteklo in bi te ne doletela smrt tako kakor očeta . . .“

Tiho ihtè je stala pred njim in si brisala solze.

„Nikar ne žalujte, mati, za par dni se že zopet vrnem domov. Sedaj grem le malo pogledat, kako se godi drugod po deželi!“ je dejal Ivan, del mušketo na ramo in podal materi roko.

„Zbogom in Bog te obvari, Ivan moj!“ je dejala med solzami.

„Zbogom!“

Na dvorišču pred hišo je držal hlapec konja, ki je veselo zarezgetal, ko je ugledal gospodarja.

„Le dobro se drži, vranec moj!“ je izpregovoril Ivan, pogladil konja po vratu in ga zajahal.

„Pazi na dom, Peter, v par dneh se že vrnem!“

„Brez skrbi bodi, gospodar!“ je odvrnil hlapec in ga pozdravil.

Vranec je s kratkimi koraki odpeketal skozi dvoriščna vrata, kjer je Gradnik zaklical zadnji pozdrav materi, stoječi pred hišo in žalostno zroči za njim.

Jezdil je skozi vas, ki je bila čudovito mirna in tiha. Nobenega soseda ni srečal, le tuintam je ugledal kakega otroka, žensko ali dekle, ki se je pa sramežljivo umaknila v hišo, ko je prijahal bližje.

Ko se je pa oddaljil, so gledale za njim in ta in ona je dejala: „Niti spoznati ga ni več . . . Prej vesel in živahen Gradnikov Ivan, sedaj pa zamišljen, mračen mož . . . Lep je, škoda, da ga je žalost tako potrla!“

Zamišljen je prijezdil Ivan do Klepčeve hiše in ustavil od začudenja konja, ko jo je ugledal.

Par dni prej še precej veliko, prijazno poslopje je bilo sedaj kup razvalin, ki so štrlele kvišku kakor ostanki na pogorišču. Okrog je ležalo polomljeno in razbito orodje, posoda, kose, cepci, dva pluga z odtrganima lemežema itd.

Ivan je gledal par trenutkov in dolgo si ni mogel razjasniti vsega tega. Blizu ni bilo nikogar, ki bi mu bil vse povedal.

A naenkrat mu je postalo vse jasno.

„To je maščevanje!“ je vzkliknil poluglasno in ni vedel, ali naj bo vesel ali žalosten nad vsem tem.

Pognal je konja in bil kmalu izven vasi na cesti, ki pelje proti Praprotnemu.

Naenkrat ga je vzdramil velik krik, ozrl se je na levo, kjer je bila krog velikega javorja sred polja zbrana gruča ljudi.

Okrenil je konja s ceste in v diru prihajal k njim. Nudil se mu je prizor, ki ga ni niti v sanjah pričakoval.

Na veji je visel z izbuljenimi očmi in smrtnimi potezami na obrazu stari Klepec. Zraven pa je visela druga vrv z zanjko, s katero so hoteli zadrgniti ravnokar mladega Klepca, ki je prepaden in bled ležal zvezan na tleh.

Okrog pa so stali odkriti puntarji s Polubinja in drugih bližnjih vasi in gledali nemo s prestrašenimi očmi v Gradnika.

„Za Boga svetega, kaj vas je prijelo! Kaj delate?“ je zavpil mladi glavar, rdeč od srda in nevolje.

Vsi so povесili oči, le star možak s plašnimi, divjimi očmi, ki je bil bogvekje v gorah doma, je zrl neprestrašeno v Ivana in izpregovoril: „Tako naj se zgodi vsem tistim, ki niso za staro pravdo, kakor Klepcu in njegovemu sinu!“

„Prerežite vrv!“ je zaklical Gradnik, a nikdo se ni zganil, le starec je odgovoril: „Bi ne pomagalo več, ker visi že pol ure . . .“

Ivan je spoznal, da za starega Klepca ni več rešitve. V glavi mu je šumelo in kri mu je plavala divje po žilah, ko je kričal nad puntarji: „To so torej sadi stare pravde, da obešate lastne brate in tovariše in jim hiše podirate?! Ali sem vam jaz to ukazal ali kdo drugi izmed načelnikov?“

Nihče ni odgovoril.

„Komu ste obljubili pokorščino v vseh stvareh? Kdo vam je dal pravico soditi tiste, ki niso šli z nami? Sami hočete staro pravdo, a drugim je ne privoščite! Takoj razvežite mladega Klepca in nikdo naj se ga več ne dotakne!“

Brez glasa so se začeli pripogibati kmetje in razvezavati in rezati vrvi, s katerimi je bil fant povezan.

„Gorje tistemu, ki še kaj ukrene brez moje vednosti ali povelja! Prisegam tu, da bo visel kakor stari Klepec. Meni ste obljubili pokorščino in ste jo tudi dolžni izkazovati. Starega Klepca spravite v vas in mu preskrbite pošten, krščanski pogreb! Vas pa jaz to pot ne bom še sodil, naj vas Bog sam!“

Obrnil je konja in jahal zopet na cesto.

Prek polj pa je bežal proti Tolminu mladi Klepec, kolikor so ga nesle noge. Le parkrat je pogledal nazaj, stisnil pesti in škriplje z zobmi hropel: „Vsem vam poplašam, peklenski hudiči. Tudi tebi, prekleti hinavec, ki si se delal nedolžnega, kakor da ničesar ne veš!“

S svetlimi, sovražnimi očmi se je ozrl na Gradnika v daljavi in zopet bežal dalje.

Ivan pa je jahal proti Sveti Luciji razburjen in razsrjen nad tem izbruhom ljudske strasti in ni vedel, da si je nakopal mesto hvaležnosti smrtno sovraštvo mladena Klepca.

A ne samo na Polubinju, tudi drugod se je maščevalo ljudstvo brez usmiljenja nad tistimi, ki niso bili z njim za staro pravdo . . .

* * *

Tisti dan popoldne se je prepeljal Gradnik z Munihom, ki ga je spremljal, z brodom čez Sočo v Brda.

Najprej sta jahala v Št. Florijan, kjer so se bili zbrali kmetje v velikem številu, kakor so jim pravili ljudje, katere sta srečavala in vpraševala o upor.

Ko sta dospela v vas, sta res dobila tam veliko množico kmetov, ki so bili naskočili hišo barona Tacco in jo napol posuli. Njenemu gospodarju se je bilo posrečilo ubežati v Gorico.

„Odkod pa ste?“ je vprašal Gradnik bližnje kmete.

Ti so ga pogledali sumljivo in nekdo je dejal: „Povej prej, kdo si, in reci skrivno besedo kmečke vojske, pa izveš vse!“

„Ivan Gradnik, glavni vodja naše vojske, je pred vami. ‚Stara pravda‘ je naš pozdrav in ‚Kralj Matjaž‘ odgovor!“ je dejal Munihi mesto Gradnika.

Kmetje so se osupli odkrili in se začeli opravičevati, češ, da ju niso poznali.

„No, no . . . To nič ne dé!“ je dejal Gradnik in vpraševal kmete o tem in onem.

Nekoliko Tolmincev, ki so bili med uporniki, je spoznalo Gradnika in Muniha in ju prišlo pozdravit.

Kmalu so stali pred njima tudi župani iz Gr-garja, Kronberga in raznih briskih vasi, ki so pripovedovali, da so zbrali vse vaščane za upor. Kdor bi se ne hotel pridružiti, bi ga pa zadrgnili z vrvjo in trikrat potegnili kvišku. „Ako ostane živ, naj bo le doma, taka šema!“ je končal smeje se vesel možak, ki je vse to pravil.

„Komu ste pa hišo posuli?“ je vprašal Gradnik.

„Baronu, ki je največji Judež, kar jih je kdaj živel, in se pajdaši z Bandelom, s katerim delita denar, ki ga dacarji in biriči izmolzejo iz nas. A še enemu posvetimo danes v tej vasi, Bandelovemu dacarju za Brda, Taljanut se piše, ali nekam tako . . . Ta je predvčerajšnjim dal pretepsti s korobači nekega kmeta, ki mu ni bil prinesel vsega davka, kakor je zahteval. Glejte, tista lepa hiša, katero so ravnokar obstopili kmetje, je njegova!“

Gradnik in Munih sta jahala bližje k lični, gosposki hiši, kjer so bili uporniki ravnokar vlomili vrata.

Čez par hipov so privlekli iz nje bledega in tresočega se dacarja, ki je s povzdignjenimi rokami prosil milosti.

„Vse vam dam, ljudje božji, kar hočete, samo življenje mi pustite in to hišico, ki je moje edino premoženje!“

„Kaj lažeš?“ je zavpil kmet, ki je stopil tisti hip iz hiše. „V skrinji imaš kup suhih, zlatih cekinov, ki si jih uropal nam! Hiša je tudi sezidana z našimi žulji. Zato ti cel ine vzamemo in hišo poderemo!“

„Ne, ne, na kolenih vas prosim, nikar ne storite tega! Ves denar, kar ga je v skrinji, podarim cerkvi svetega Florijana; le hišo mi pustite in življenje!“ je vzdihoval dacar kleče pred kmeti.

Star kmet, ključar cerkve svetega Florijana, se je obrnil k drugim in dejal: „Ne bilo bi napačno, če bi denar vzeli za cerkev, kajti uboga je in malokdo ji kaj da. Streho bi popravili s tem denarjem in kupili nekaj cerkvene obleke, ki je je že dolgo potreba!“

Puntarji so se nekaj časa posvetovali o tem in na Gradnikovo pr. govarjanje uslišali dacarjevo prošnjo.

Prešteli so denar in svota je znašala krog sto cekinov. Izročili so jo ključarju, dacar in par puntarjev so šli v hišo, kjer so sestavili pismo, s katerim se je dacar zavezal, da ne bo nikdar več tirjal nazaj, kar je podaril cerkvi.

„Zahvali se svetemu Florijanu, da te je rešil! Če bi njega in njegove cerkve ne bilo, bi te že vrag imel v svojih krempljih!“, so dejali puntarji in odšli iz hiše.

Kmalu se je razkropila cela puntarska četa.

Solnce se je nagibalo nizko na večerno stran in šentflorijanski župan je povabil Gradnika in Muniha,

naj prenočita pri njem. Ker ni kazalo več jahati tisti dan drugam in sta bila oba trudna, sta z veseljem sprejela povabilo prijaznega moža.

* * *

Bilo je v nedeljo 2. aprila tistega leta.

Ravnokar je končala v Tolminu deseta maša in pred cerkvijo je šumela gosta množica ljudi, ki so bili prišli v cerkev od blizu in daleč.

Po čistem, modrem nebu je plulo solnce in sijalo jasno in svetlo na zemljo. V zraku je trepetalo nekaj kakor pomladansko pričakovanje in zrlo z ljubimi, prijaznimi očmi na gore, ki so bile še v snegu, na tiha, ravna polja, ki so še počivala v zimskem snu, na vasi, ki so sanjale o lepih, solnčnih dneh v bodočnosti, in na pestro množico, govorečo in smeječo se pred tolminsko cerkvijo.

Vse se je menilo o dogodkih preteklega tedna, o poti kmečke vojske v Gorico in o zmagi, ki jo je dobila stara pravda.

„Tako ti pravim, Peter, da pridejo sedaj zlati časi za kmeta. Ne bo več ne dacarjev, ne grofov, ne davka, ne desetine, ne robote. Sam boš sejal in sam žel, gospodar boš na lastni zemlji in sam cesar te ne bo mogel več pregnati z nje.“

„Eh, ne bo, ne, tako, kakor ti praviš, Pavle!“ je odgovoril Peter. „Boš videl, da se gosposka, dacarji in grofi tako izvijejo, da ukanijo kmeta na vse

zadnje, kajti zviti so kakor kozji rog. Še slabše bo po puntu, kakor je bilo do sedaj!“

„Kaj, hudirja bo slabše!“ se je razjezil Pavel. „Če bi bili vsi take mevže, kakor ste v vaši vasi, bi že ničesar ne bilo. Od vas ni bilo nikogar v Gorico, iz naše vasi je pa šlo vse, staro in mlado. Na lastne oči sem videl pismo, kjer je križ in pečat glavarjev, ki pravi, da so vsi davki odpravljeni . . .“

„Nič ne verujem tistemu pismu!“ je odvrnil Peter in debelo pljunil. „Glavar je figo držal v žepu, ko se je podkrižal, in na njegove besede dam toliko kakor na lanski sneg!“

„Moral bo držati besedo, drugače pojdemo še enkrat v Gorico in gorje potem njemu in vsem pijavkam!“

„No, bomo videli, kaj opravite!“ je odvrnil porogljivo Peter.

Vsa množica kmetov pred cerkvijo je bila razdeljena v dva tabora, eden bi bil dal prav Petru, drugi pa Pavlu. Večina bi jih pa bila vendarle na Pavlovi strani, ki je prerokoval lepšo bodočnost.

Govorili so in se pričkali o tem in onem in bi se bili še bogve kako dolgo, da se ni naenkrat oglasil boben, naznanjajoč, da bi grajski birič kmetom rad nekaj povedal.

Glasen govor in šum je naenkrat potihnil, birič je razgrnil velik papir, stopil na vzvišen prostor in začel z grmečim basom brati zbranim kmetom naj-

novejše pismo, ki je je dal razglasiti glavar tiste dni po vsej deželi.

V pismu je zatrjeval kmetom, da bo gosposka postopala po pravici z njimi, če se ne bodo več puntali, in da se rešijo vse njihove zadeve v najkrajšem času. Nagovarjal jih je, naj ostanejo mirni in zvesti podložniki cesarju in deželni in duhovski gosposki in naj naredijo prošnjo na cesarja, če še kaj želijo.

Ko je birič nehal in med bobnanjem zopet odšel, je zašumelo med množico in kmetje so se začeli glasno razgovarjati o glavarjevem pismu.

Mnogo jih je bilo pripravljenih, sestaviti prošnjo na cesarja in mu potožiti v njem vse križe in težave, ki tarejo kmečki stan, a še več jih je bilo odločenih iti po poti naprej, katero so bili nastopili z orožjem v roki.

* * *

Gradnik ni imel doma obstanka.

S svojim čvrstim vrancem je jahal od kraja do kraja po Goriškem in vzpodbujal povsod kmete na upor proti grajščakom. Ljudstvo ga je povsod poslušalo z velikim zaupanjem, ko jim je govoril o zlati svobodi in prostosti, o časih kralja Matjaža, ko je še bila na svetu stara pravda.

Tudi drugi voditelji so posnemali svojega načelnika in vzpodbujevali in navduševali ljudi za upor.

Tako je po vsej deželi vrelo proti grofom, ki so zaman izkušali zopet pripraviti k pokorščini svoje podložnike.

A vstajali so tudi krivi preroki med ljudstvom, potujoči vaganti in izgubljeni študenti, ki so govorili kakor seli, od Boga poslani, in prerokovali zlate čase, ko se bo kmetom tako godilo kakor prebivalcem Indije Komandije. Skrivaj so pa nosili poročila o kmečkem gibanju gosposki v Gorico in raznim grofom, ki so jim mastno plačevali njih izdajavski posel.

A vstalo jih je tudi mnogo izmed kmetov samih, ki so govorili v imenu voditeljev kmečke vojske, dasi niso dobili od nikogar tega dovoljenja.

Tako so taki prenapeteži sred aprila nenadoma sklicali s platom zvona krog šeststo kmetov po Tolminskem in Kanalskem in šli proti Gorici, da bi tam porušili Bandelovim prijateljem in pomagačem hiše kakor Bandelu samemu.

Ko je deželni glavar izvedel, da se bližajo mestu, jim je poslal naproti jezuita, očeta Ignacija Sovdarja, in dva kapucina. Ti so jih nagovorili slovensko pred Solkanom in jih pregovorili, da so se vrnili domov, ne da bi bili kaj razsajali.

Toda tudi gosposka ni držala rok križem. Grofi so slutili, da se zbira grozeč oblak nad njihovimi glavami in da nevihta lahko vsak hip izbruhne. Zato so poslali svoje družine v Gorico in bolj boječi tudi sami zapustili gradove in šli v mesto.

Deželni glavar pa je trepetal pred bodočnostjo bolj nego vsi. Prosil je cesarja, naj mu v najkrajšem času pošlje vojaštvo na pomoč, in mu v črnih barvah slikal razmere po deželi.

A cesar je bil daleč in mu ni mogel poslati vojakov, kakor bi bil glavar rad.

Puntarji pa so bili od dne do dne številnejši, njihov pogum je rasel, ker so že videli prva znamenja lepše bodočnosti.

* * *

Upor se je bil natihoma razširil že po Brdih, po Vipavskem in po Krasu.

Najprej je bruhtnil na dan v Šmartnem, kjer so se bili zbrali kmetje iz bližnjih vasi in hoteli razrušiti hiše nekaterih Bandelovih in grofovskih privržencev.

A bili so brez pravih voditeljev in premišljenih načrtov. Najprej so vlomili v neko klet, kjer je imel dacar Taljanut iz Št. Florijana shranjeno svoje vino.

Veselo so si napivali, peli in se pripravljali na velik boj in osveto nad gosposko, tačas pa so se zbrali njih nasprotniki, ki so bili večinoma od grofov podkupljeni kmetje.

Ko so hoteli puntarji začeti svoje delo, so se jim najeti soobčani postavili v bran.

Razvil se je boj pred cerkvijo, puške so začele pokati in nazadnje so morali puntarji bežati. Na bo-

jišču so pustili tri mrtve, mnogo pa jih je bilo več ali manj ranjenih.

To je bil prvi poraz, katerega je doživela stara pravda zavoljo nesloge med kmeti samimi. —

Prišli so lepi, gorki dnevi. Velika noč se je praznovala povsod po deželi z nekim do tedaj neznanim veseljem, vse je bilo prevzeto od mogočnega koprnjenja po sreči, prostosti in pravici.

Kakor veličasten slavospev se je glasilo zvonjenje ob vstajenju, ki je plulo na krilih mlačnih vetrov od vasi do vasi, od srca do srca. Veselo so pokali topiči in muškete, oznanjajoč Zveličarjevo vstajenje in novo alelujo.

Po gozdičih in poljih, koder je vse brstelo, so se že oglašali slavci in njih pesem se je zdela to pomlad lepša in prazničnejša nego druga leta.

Veliko je bilo pričakovanje, veliko zaupanje — a kaj je bodočnost skrivala, to je vedel sam Bog.

Morda novo življenje in prostost, morda še hujšo sužnost — kdo ve?

VI.

Lepo jutro proti koncu aprila se je smehljalo nad zemljo po deževni, burni noči.

Ivan Gradnik je stal v veži pri Grozdu v Ročnju, kjer se je bil mimogrede ustavil, in se poslavljajal od Anice in očeta Grozda.

„Kam si se pa namenil?“ je vprašal Grozd.

„Daleč, oče!“ je odgovoril Ivan. „Po Vipavski dolini mislim iti v Rihenberg, kjer se kmetje dan na dan uprejo!“

„Hm . . . hm . . . hm . . .“ je mrmral Grozd. „Prav je, da malo prerahljate grofom kosti; a to mi dela skrbi, da moraš biti ti, Ivan, povsod zraven. Pusti, naj bodo drugi prvi in naj se tudi drugi malo potrudijo — saj si se sam že dovolj mučil in dosti dosegel. Bogve, kaj se na vse zadnje iz tega izcimi . . .“

„Ali ne verujete vi, oče, v našo končno zmago?“ je vprašal Ivan začudeno.

„Verujem . . . verujem . . . Sam ne vem, kako bi rekel . . . Nekaj čudnega je pri vsem tem. Odkrito povem — mnogo ne zaupam bodočnosti!“

Razočaran zavoljo teh Grozdovih besed je strmel Ivan molče predse in obračal kopito muškete, ki jo je držal za cev v roki, sem in tje.

„Ah, Ivan moj, prosim te, pusti ta boj in punt! Moje srce sluti nesrečo in noč in dan trepečem zate!“ je z rahlo očitajočim glasom dejala Anica.

Ivan je še vedno molčal.

Čez par trenutkov je Grozd zopet izpregovoril: „To je tudi moje mnenje, Ivan, da bi bilo najbolje, da pustiš vodstvo puntarjev . . . V par tednih je pri nas vse pripravljeno za svatbo in lahko naredimo ženitnino že pred Binkoštimi!“

Ivan je še par hipov molčal, nato pa dvignil sklonjeno glavo in se z jasnim, mirnim pogledom ozrl v Grozda in Anico. Samozavesten, ponosen je bil njegov glas, ko je dejal: „Naj prinese bodočnost, karkoli hoče — vztrajal bom do zadnjega. Dolžan sem rajnemu očetu, dovršiti to, kar sem začel. Nikar se ne jezite name oče Grozd, in nič mi ne zameri, Anica — a drugače ne morem. Ko zmaga kmečka vojska nad vsemi grofi — tedaj bomo praznovali poroko!“

V sladki, nemi grozi je gledala Anica ženina, ko je govoril te besede, in lepši, pogumnejši se ji je zdel ta trenutek nege prej kdaj.

Grozd pa je stisnil Ivanu roko in dejal: „Ivan, ti si mož, kakor sem jih malo srečal na svetu. Idi in delaj, kakor ti srce zapoveduje! Srečno hodi!“

„Zbogom!“ je dejal Ivan.

Nato je objel Anico in ji šepetal zroč v njene solzne oči: „Nikar ne žaluj, Anica! Blizu, blizu je dan, ko zmagamo in postaneš ti moja pred Bogom in ljudmi. Do tedaj pa potrpi!“

Zajahal je konja, še enkrat pozdravil in vranec se je spustil v jadrn dir.

Anica je stala pred hišo in gledala dolgo, dolgo za njim . . .

Oče Grozd pa so šli s počasnimi koraki na vrt, kjer so cvetele jablane in hruške, in molče gledale za mladim jezdecem.

Naenkrat so mu zalile solze oči in poluglasno je šepetal: „Ubogi Ivan . . . uboga Anka!“

Ivan pa ni vedel za vse to, kakor veter ga je nesel konj po cesti, ob kateri je cvetelo in brstelo vse v pomladnjem solncu.

Kakor mirno cvetje in kakor žvrgolenje ptičev so bile njegove misli . . . — — —

Popoldne je sedel Gradnik v gostilni pri Trti v Gorici in se pogovarjal z debelim oštirjem, ki je ves čas zvedavo gledal na mušketo, ki jo je bil Gradnik postavil v kot in nanjo obesil svoj klobuk s petelinjim peresom.

„Kaj se pa tako čudite moji puški?“ je vprašal Ivan, ki ga je že jezilo, da je oštir vedno strmel v kot, kjer je bila mušketa.

„Nič, nič se ne bojte! . . .“ je dejal s pomirljivim glasom krčmar in se zaupno nagnil k Ivanu.

„Gledam puško in klobuk, ker je to znamenje, da ste eden tistih, ki so bili pred Veliko nočjo v Gorici . . . Ali ni res?“

„Res, ali ne, to vam nič ni mar!“ je odvrnil mračno Ivan in skoraj obžaloval, da se je tako brezskrbno ustavil v Gorici.

„Nikar se ne bojte, da vas izdam!“ je nadaljeval krčmar in v njegovih odkritosrčnih očeh se je videlo resnično zanimanje in prijaznost.

„Saj so moji gostje skoraj sami kmetje, od gosposke pa nimam niti za počen groš dobička!“

Ivan je zapazil, da se krčmar ne hlini, in ga je zato začel izpraševati o razmerah v mestu.

„Kaj govore Goričani o našem puntu?“

„Veste, kaj!“ je dejal krčmar, „večina je na vaši strani. Saj to ni bilo več človeško, kakor so ravnali Bandel in grofi z ljudstvom. Vsak poštenjak je bil vesel, ko je videl, kako ste Bandelu in deželnemu glavarju uro navili! Ha . . . ha . . . ha . . . Še meni je dobro delo!“ se je smejal krčmar, da so mu solze tekale po licih od smeha.

„Ali mislijo Goričani, da pridemo še v Gorico?“

„Seveda . . . Ampak težko, da bi zmagali kakor prvikrat. Po mestu se govori, da je glavar pisal cesarju, naj pošlje v Gorico v najkrajšem času petsto do osemsto vojakov . . .“

„Kdaj pa pridejo?“

„To sam Bog ve... Najbrž jih tako kmalu ne bo, kajti na vseh koncih in krajih potrebujejo vojaštva.“

Tačas je vstopila v gostilno velika gruča kmetov. Visok, močen mož z gladko obritim obrazom je stopil k mizi, kjer sta bila krčmar in Gradnik, in dal Ivanu roko.

„Pozdravljen, Gradnik, puntarski poglavar!“

„Ti si, Lovre Sever? Kaj te pa tod nosi? Jaz sem ravno napravljen pogledat k vam v Rihenberg!“

„No, pa pojdemo skupaj!“ je odvrnil Sever, ki je bil tedaj župan v Rihenbergu.

Tudi drugi možje so stisnili Gradniku roko in sedli krog mize.

„Kake opravke imate, da ste prišli danes v Gorico? Saj ni nikakega sejma!“ je dejal Gradnik.

„Nismo prišli zaradi sejma. Zbrali smo se vsi župani pod rihemberškim grofom in šli danes prosit deželnega glavarja, naj nam zniža davke in zmanjša tlako in desetino. Izvedeli smo namreč, da mislite vi Tolminci tudi grofom stopiti na prste!“

„Kaj vam je pa dejal glavar?“ je vprašal Gradnik.

„Nobenega pravega odgovora nam ni dal. Kakor mačka krog vrele kaše je hodil krog nas, nas tolažil z boljšimi časi in nam zabičeval, da se ne smemo zbirati, ne govoriti zoper gosposko, ampak da moramo biti mirni in zvesti podložniki grofu in cesarju. Če

ga ne bomo ubogali, nam je pa zagrozil s smrtno kaznijo! To nas je razjezilo in — meni nič, tebi nič — smo se odpravili in šli. Kaj smo pa hoteli drugega?"

„Prav ste storili; sedaj pa se z grofom pome-
nite in od njega zahtevajte staro pravdo!“ je dejal
Gradnik.

„To storimo, vse ljudstvo je že pripravljeno. Če
nas noče gosposka poslušati, ko govorimo izlepa, jim
pa zatrobimo na ušesa po stari navadi, da nas bodo
moral poslušati!“ je dejal Sever odločno.

Še dolgo se je pogovarjal Gradnik s Severjem
in drugimi in šele pozno popoldne so se pripravili
na odhod ...

* * *

Drugi dan popoldne je nenadoma začelo zvo-
njenje v Rihenbergu, Komnu in drugih vaseh, ki so
bile pod oblastjo rihenberških grofov.

Kmetje so pustili delo na njivah ali v vinogra-
dih, bodisi lastnih ali grajskih, in se začeli zbirati
pred rihenberško cerkvijo.

Tekom ene ure se jih je nabralo krog tritisoč
in še vedno so prihajale nove trume. Vsakdo je imel
koso, sekuro, kramp, ali kako drugo orožje s seboj.
Nekateri so bili oboroženi celo s puškami.

Nagovoril jih je najprej Sever in jim povedal,
da niso ničesar opravili prejšnji dan pri glavarju v
Gorici in da bo treba poiskati pravico s silo pri grofu.

Vihar navdušenja in veselja je zabučal v kmečkih vrstah, ko so to slišali.

„Na grad!“

„Nad grofa!“

„Staro pravdo naj nam da!“

Tako je vpila šumeča množica.

Ko se je hrum nekoliko polegel, je stopil na Severjevo mesto Gradnik, s prepričevalnimi besedami jih navduševal za boj za staro pravdo, a obenem jim naročeval, naj se vedejo kolikor mogoče mirno in previdno in naj se ne puste voditi slepi strasti in jezi.

Nato je Sever razglasil ljudem predlog, ki mu ga je bil nasvetoval Gradnik, obkoliti namreč rihenberški grad in zahtevati od grofa stare urbarje in kupna pisma rihenberške grajščine. Te bi potem nesli v Gorico, jih dali prepisati in na podlagi teh prosili cesarja za olajšanje davkov in drugih bremen.

Kmetje so bili zadovoljni s tem predlogom.

Kmalu je korakala proti rihenberškemu gradu puntarska četa, ki je štela nad štiritisoč mož.

Na čelu so bili Sever in drugi župani, za njimi Gradnik, ki je poveljeval kmečki vojski.

Na gradu so zapazili bližajoče se kmete in slutili, kaj bo.

Grof Karl Lanthieri je ukazal grajskemu oskrbniku dvigniti most pred glavnimi vrati, zbrati hlapce in jih oborožiti.

Oskrbnik je izvršil ukaz, a obenem naznanil grofu, da je obramba gradu pomanjkljiva. Jarek krog obzidja se je bil počasi skoraj zasul, zidovje ni bilo od časa turških vojsk popravljeno, hlapcev je bilo malo, smodnika in pušk v dobrem stanju pa skoraj nič.

„Dolgo se ne bomo mogli braniti, gospod grof!“ je končal valpet svoje poročilo.

„Koliko kmetov pa je približno?“ je vprašal grof z mračnim obrazom.

„Krog štiritisoč jih je, milostljivi gospod! Obo-roženi so in zdi se mi, da so pod izvrstnim povelj-stvom.“

„Grom in strela, da nismo prej izvedeli o nakanah teh kmečkih psov!“ se je jezil grof.

„Kako bi izvedeli, ko se je vse vršilo tako na tihem, da še mnogi izmed njih samih niso vedeli, za kaj se gre! Sedaj ne pomaga nič več!“

„Idi doli in brani grad s hlapci, dokler bo mogoče, če nas napadejo. Če pa imajo kake druge želje, mi pridi povedat!“ je dejal grof z jeznim glasom.

A ni še izgovoril zadnjih besed, ko je zaropotal dvignjeni most in je imela kmečka vojska prosto pot k glavnim vratom.

Bled od strahu je planil grof k oknu in videl ravno, kako so se odprla grajska vrata, kakor bi se jih bil kdo dotaknil s čarovniško palico, kateri se ne more ustavljati ne ključ, ne zapah.

„Med hlapci so izdajavci!“ je zakričal, skočil k steni, na kateri je viselo njegovo orožje, in izdril mogočen meč iz nožnice.

Tačas pa je bila kmečka vojska, ki sta ji bila spustila most in odprla vrata dva hlevarska hlapca sporazumljena z uporniki, že na dvorišču in brez ugovora in boja so pometali hlapci orožje od sebe in se razpršili na vse strani, da bi se poskrili.

Med glasnim kričanjem in jokanjem dekel, lajanjem psov in šumom puntarjev so se odprla vrata v sobo, kjer sta bila grof in oskrbnik, nema od presenečenja, in vstopili so župani grofovih vasi.

Grof je povetil meč, kajti spoznal je, da bi bil vsak boj zaman.

„Dober dan, gospod grof in gospod valpet!“ je nagovoril grofa in valpeta Sever s prijaznim glasom.

Oskrbnik je nekaj tipal s tresočo roko krog ročaja meča, ki ga je imel krog pasu, kakor bi ga hotel potegniti, a tisti hip je stopil k njemu močen, visok mož s staro, zarjavelo puško v roki, mu položil težko svojo dlan na ramo in dejal: „Nikar ne drocajte tam okrog! Pustite tisto orodje, kjer je, saj se lahko izlepa pomenimo!“

Oskrbniku je omahnila roka in brez besede se je vdal.

„Kaj želite?“ je vprašal grof bled od jeze.

„Le par malenkosti, gospod grof!“ je odgovoril Sever v imenu drugih županov. „Že nekaj let nam

nalagate vedno višje davke, desetino tirjate od nas, naj bo dobra ali slaba letina, tlaka in robota sta od leta do leta večji. Gospod, tega ne moremo več prenašati. Nazaj hočemo nekdanje naše razmere, vrniti nam morate staro pravdo! Nič hudega se vam ne zgodi, le to zahtevamo, da nam daste stare urbarje in kupna pisma vseh podložnih vasi.“

„Čemu pa jih boste rabili?“ je vprašal grof.

„Ponesemo jih v Gorico, damo tam prepisati in na njih podlagi sestavimo prošnjo na našega presvetlega cesarja, da nam olajša naša bremena ...“

„To je laž! Vi hočete listine uničiti in se potem sklicevati na staro pravdo, ki je nikdar ni bilo in nikdar ne bo. Listin ne dam iz rok!“ je odgovoril strogo grof, kateremu je bil strah nekoliko prešel.

„Če jih ne daste izlepa, si jih sami vzamemo!“ je grozeče odgovoril Sever.

„Poizkušajte! Ali se ne spominjate več, kako ste se pred dvajsetimi leti puntali? Kaj ste imeli od tega? Mnogo jih ne tlači več trave, ki bi jo še lahko, če bi se ne bili uprli. Tudi sedaj se upora ne bojim. Vojaki vas že ukrotè!“

V grofu je zavrela viteška, vroča kri, s plamtečim pogledom je dvignil svoj meč in pokazal proti vratom.

„Ven, kmetje! Tu nimate ničesar iskati!“

Presenečeni zavoljo tega nepričakovanega, pogumnega nastopa so kmetje za hip umolknili.

A kmalu je Sever zopet izpregovoril: „Ali je to vaša zadnja beseda?“

„Zadnja!“ je zavpil grof.

„Potem ste vi in grad izgubljeni!“ je zaklical Sever in namignil tovarišu: „Štefan, pokliči kmete gori!“

Mlad, krepak možak je stopil izmed županov in hotel k oknu, da od tam dá povelje kmečki vojski, naj vdere v grad.

A z besno jezo se je vrgel grof proti njemu in svetel meč se je zabliskal nad Štefanovo glavo. Po njem bi bilo, da se ni umaknil silnemu udarcu in ga prestregel z mušketo, ki jo je držal v roki.

Krik je nastal med župani, sekire in muškete so se dvignile, gosta gruča se je vrgla na grofa, ki je vihtel svoj meč, da se je lesketal in sikal sem in tja kakor blisk v poletni nevihti.

Tedaj so se odprla nenadoma stranska vrata in grofica se je pokazala na pragu. Oskrbnik je bil tudi tisti hip potegnil meč in s prvim mahljajem bi bil zadel svojo gospodinja, da bi ga ne bil eden županov prijel za roko in prestregel s sekiro udarca.

„Jezus, Marija!“ je vzkliknila prestrašena gospa in planila k grofu.

Šum je potihnil in vsi so povесili orožje.

„Karl, izgubljeni smo, če ne uslišiš kmetov. Daj jim, revežem, kar prosijo!“ je zaihtela gospa ob grofu in ga objela z desnico krog vratu.

„Ti ne veš, kaj hočejo!“ je odgovoril grof s temnim glasom.

„Vse vem . . . slišala sem v stranski sobi njih prošnje!“ je dejala gospa.

„Ne dam ničesar . . . Rajši se dam na kosce sesekati!“ je grozil grof.

Tedaj je pokleknila gospa preden in prosila: „Prosim te, Karl, na kolenih, usliši mojo prošnjo in daj jim, kar hočejo. Prisegam ti, da ti ne bo žal. Reveži so, imej usmiljenje z njimi, da je bodo imeli tudi oni z nami! Boš videl, da se nam nič žalega ne zgodi, če jih uslišiš!“

„Niti las se ne skrivi nikomur, gospa!“ je dejal Sever.

Dolgo, dolgo je zrl grof v tla in molčal.

Nato pa je dvignil svojo ženo, jo objel in dejal: „Zavoljo tebe, Katarina, storim to, česar bi drugače nikdar ne storil!“

Nato se je obrnil k valpetu in dejal: „Ferdinand, idi v arhiv in prinesi kmetom vse listine, ki jih zahtevajo!“ —

Kmalu so imeli puntarji urbar in kupna pisma rihenberške grajščine v rokah in se z globokim poklonom poslovili od grofa in gospe.

Vsi so molčali, ko so šli po stopnicah, le star, siv mož je dejal Severju: „Gospa je angel, ne človek!“

„Zato je pa grof pravi hudič!“ je mrmral Štefan in si brisal z rokavom kri, tekočo iz male rane na čelu, kjer ga je bil oprasnil grofov meč.

Puntarji, ki so stali na dvorišču, so z glasnim krikom sprejeli svoje župane.

„Ali naj oropamo in zažgemo to vragovo gnezdo?“ so klicali od vseh strani.

„Ni treba!“ je zaklical Sever in dvignil v usnje vezan urbar v eni roki, v drugi pa šop kupnih pisem na pergamentu.

„Tu imamo vse, kar smo zahtevali! Gradu naj se nihče ne dotakne! Kar smo hoteli, smo dosegli!“

Vriskajoč in pojoč se je vračala kmečka vojska z grada domov.

Vse je pilo tisti večer iz veselja nad zmago, najbolj pa hlapca Jernej in Boštjan, ki sta bila odprla puntarjem vrata in jo potem popihala z njimi na večne čase iz službe v gradu . . .

Drugi dan se je Gradnik poslovil on Severja.

„Kam greš pa sedaj?“ je vprašal Sever, ko mu je Gradnik stisnil roko in zajahal konja.

„V domače kraje . . . Še mnogo dela me čaka v gorah . . . Podvizati se moramo, da nas gosposka ne prehiti . . . Kdaj pa ponesete urbar in pisma prepisat v Gorico?“

„Sredi maja enkrat!“ je odgovoril Sever.

„Morda se tedaj vidiva! Zbogom!“

„Srečno pot!“ je dejal Sever.

Ivanov vranec je zarezgetal in se spustil v dir po cesti proti Gorici.

„Zopet ena zmaga stare pravde več!“ je poluglasno zamrmral Gradnik, ozrši se na rihenberški grad, ki je mračen in strog zrl z višine na vse strani.

Vzpodbodel je konja in si zaželel biti že doma.

* * *

Tiste dni, ko se je vse to vršilo v Rihenbergu, je pa Martin Munih po doljnem Krasu hodil od vasi do vasi in pregovarjal kmete, naj se spuntajo in zahtevajo od grofov nazaj staro pravdo.

Doljnji Kras je bil pod oblastjo grofov Petač ali Petazzi, ki so stanovali na Završniku, starem gradu pri sedanji vasi Podgrad na severnem podnožju gore Rt.

Ti so stiskali svoje podložnike, ki so se večkrat upirali, a bili zato vselej krvavo kaznovani.

Tudi tedanji grof ni bil nič boljši od svojih prednikov.

Zato so kmetje z veseljem poslušali Muniha, ki jih je navduševal, naj stresejo z vratu tlačanski jarem in postanejo prosti kmetje.

Najprej so izkušali izlepa in prve dni maja jih je šlo krog šestdeset v Gorico prosit olajšave pri davku in roboti.

A deželni glavar jih je odpravil kakor rihenberške podložnike, ne da bi jim bil kaj gotovega obljubil.

To je završniške tlačane razjezilo in sklenili so poiskati si sami s silo pravice pri grofu, kakor jim je svetoval Munih. —

Temna, oblačna noč je bila, ko so se bližali kmetje od vseh strani k gradu, ki so ga sklenili vzeti po Munihovem načrtu.

Pot je bila prosta, vse okrog gradu tiho in mirno, niti pes ni zalajal.

Brez glasa so se priplazili puntarji do obzidja in se v gručah zbrali ob glavnem vhodu v grajsko dvorišče.

Most je bil spuščen in vrata zaklenjena.

Nekateri so hoteli iti v bližnje vasi po lestve, a Munih jih ni pustil, ker bi to predolgo trajalo in bi po lestvah moglo preplezati le malo ljudi čez zid.

„Le mirni bodite, kmetje, jaz že naredim, da se vrata odpro. Ko bodo odprta, tedaj pa le vsi za mano in grad je naš!“ je šepetaje zapovedal Munih kmetom in se brez strahu in glasno ropotaje s svojimi podkovanimi čevlji podal čez most k glavnim vratom.

Začel je tolči z mušketinim kopitom po vratih.

Grajski psi so zalajali in čuvaj se je vzbudil iz prvega sna.

Oblekel se je v naglici, vzel staro sulico in svetilko in hitel k vratom.

„Kdo je?“ je vprašal nevoljno.

„Sel milostne gospe grofice. Imam nujno pismo od nje za gospoda grofa!“ je odgovoril Munih, ki je

bil izvedel od kmetov, da je žena završniškega grofa že delj časa v Trstu.

„Ali si sam?“ je vprašal čuvaj nezaupno.

„Sam, kakor me je mati rodila!“ je odgovoril Munih.

Čuvaj je nekaj časa poslušal in nato dejal: „Grem vzbudit gospoda grofa in vprašat, ali naj ti odprem.“

„Nà pismo in mu je nesi, čemu bi brez potrebe čas tratili! Gospod bo že vedel, za kaj se gre! In jaz ne maram celo večnost tu čepeti!“ je dejal Munih in vzel iz žepa močno vrvico.

„No, naj bo!“ je zamrmral grajski čuvaj.

Ključ se je zavrtel v mogočni ključavnici, zapah je zaškripal in vrata so se napol odprla.

Tisti trenutek je zaklical Munih: „Za mano kmetje!“ in se vrgel na čuvaja. Kmalu je ležal na tleh, Munih in par drugih kmetov ga je v hipu zvezalo. Velikega psa, ki se je zagnal proti njim so pobili s kolci in sekirami.

Kmet Janez Mavrič, ki je bil prejšnja leta hlapec v gradu, in je poznal vsak kot v njem, je s par tovariši hitel skozi grajska vrata, ki so bila le priprta, v poslopje samo in vdrl v grofovo spalnico.

Grof je v polusnu planil iz postelje, a preden se je mogel postaviti v bran, je že ležal zopet na postelji zvezan na rokah in nogah.

Njegov desetletni sin, ki je spal v isti sobi, se je tudi vzbudil in začel na ves glas jokati.

Kmalu so prispeli kmetje s prižganimi bakljami na pomoč Mavriču in tovarišem, ki so si svetili do tedaj le s čuvajevo svetilko.

„Kaj hočete od mene, da ste me napadli kakor Turki ali hajduki?“ je vprašal grof z drhtečim glasom.

„Staro pravdo hočemo nazaj! Zato nam morate dati vse stare listine, s katerimi lahko dokažemo, da ne smete od nas več tirjati take desetine in robote, kakor ste jo vi in vaš oče tirjali!“ so odgovorili kmetje.

Grofa je rezal v srce sinčkov jok, kajti kmetje so bili tudi fantiča zvezali, a vendar je odgovoril ponosno: „Teh listin ne dobite, če me tudi na mestu ubijete!“

„Dobro, gospod grof! Zato vas ne ubijemo mi, ampak se sami! Doli skoz okno vržemo vas in vašega fanta, ki bi menda v bodočnosti tudi ne bil boljši z nami, reveži, kakor ste bili vi in vaši očetje! Hej, Juri, odpri okno!“ je zaklical Mavrič kmetu, ki je stal ob oknu.

Kmet je odprl okno, drugi so dvignili grofa in ga hoteli nesti k oknu, da ga strmoglavijo v globočino.

Poln strahu in groze je uvidel grof, da se kmetje ne šalijo in da mu gre za življenje. Spominjal se je, kako kruto je ravnal vedno z njimi, in spoznal, da ne bodo tudi oni imeli usmiljenja z njim.

„Pustite me, vse vam dam, kar hočete!“ je zaklical v smrtni grozi.

Kmetje so ga položili zopet na posteljo.

„Kje je oskrbnik? je vprašal.

„Tako ga pripeljemo!“ so odgovorili puntarji in par izmed njih jih je teklo v pritličje, kjer so bili tačas drugi povezali vse grajske hlapce in služabnike, ki se niso upali ganiti niti z mezincem, da bi se branili.

Kmalu je stal oskrbnik pred grofom z zvezanimi rokami.

„Kaj želite, milostljivi gospod?“ je vprašal in se priklonil.

„Daj kmetom iz one-le omare vsa stara pisma in urbarje!“ je vzdihovaje naročil grof.

Puntarji so razvezali oskrbniku za trenutek roke, da je odprl omaro in jim izročil zahtevane listine. V omari je bilo tudi precej denarja, katerega so tudi vzeli.

Smejè se je dejal Mavrič grofu, ki je stiskal zobe in se grizel v ustnice od jeze: „Te-le cekine tudi vzamemo, saj ste jih nam ukradli, in Bog nam ne zameri nemara, če jih spravimo mi zopet v mošnjiček!“

Nato so zopet zvezali oskrbnika in ga gnali v pritličje, kjer so ga zaprli z drugimi peterimi hlapci vred v veliko sobo. Munih jo je zaklenil in ključ spravil v žep.

Grofa s sinčkom pa so pustili samega v spalnici.

Tačas so drugi zakurili par ognjev na dvorišču in vlomili v klet, kjer je bilo polno sodov vina.

Začeli so točiti in piti, da je bilo veselje. Iz hleva so privlekli pitano tele in par ovac, jih zaklali in začeli peči.

Vse dvorane so preiskali, znosili skupaj stole in mize in pri svitu bakelj se je začela praznovati gostija kakor knežja ženitnina.

Vsa okna so bila razsvetljena, daleč v tiho noč se je slišalo vriskanje in petje in klici: „Stara pravda je zmagala!“

V bližnjem gozdiču so bili tisto noč razpeli cigani svoje šatore.

Ko so zagledali razsvetljeni grad in zaslišali petje in šum, so se tudi oni podali k puntarjem.

„Cigani, cigani! Zagodite na ples!“ so začeli klicati napol pijani fantje, ko so jih zagledali.

In zabrnili so škanti, zapiskali klarineti in udarile cimbale — v prostornem skednju so se zavrteli fantje po stari domači navadi.

Pili in plesali in vriskali so pozno v noč.

Tri popolnoči je bilo, ko je šum polagoma ponehal. Fantje so se naplesali in odšli z grada, nekateri so pa pili naprej, dokler niso pocepali kakor mnogi drugi po kotih in zaspali.

Le tuintam je še kak vinski bratec držal v roki bokal ali dragocen vrč, govoril sam s seboj ali s

spečim tovarišem in pil v presledkih. Ko je bila posoda prazna, jo je pa zagnal po kamenitih tleh, da se je razdrobila in izgubila med črepinjami dragocениh steklenic, vrčev, ogledal in posod, ki so jih bili kmetje razbili tisto noč.

Gori v sobi pa je ječal in klel zvezani grajščak. Izkušal je raztrgati vezi, a ni mogel. Jermeni so se zajedli še globokejše v meso, da so mu roke in noge odrevenele.

Tudi sinček je dolgo, dolgo jokal, a slednjič umolknil in v solzah zaspal.

Ko je vse potihnilo, je začel črnolasi cigan Matko, ki je najlepše igral na škant, hoditi po grajskih sobah in iskati kak plen, ki bi ga bilo vredno odnesti.

Hodil je po prstih od sobe do sobe, po dolгих, mračnih hodnikih, stikal po vseh kotih, a plena je bilo le malo, ker so bili kmetje vse odnesli ali pa razbili.

Lunin krajec je ravno motno posijal izza oblakov, ko je stopil v grofovo spalnico.

„Kdo je?“ je zašepetal grof, misleč, da gre kak hlapec ga rešit, ali pa kak kmet ga ubit.

„Jaz sem, goslar Matko!“ je odgovoril cigan, ko je v polutemi spoznal grofa.

„Ah, ti si? Ti imenitni muzikant, ki si igral na dan moje poroke . . .“

„Da, jaz sem. Dolgo je že od tedaj . . . petnajst let . . .“ je odgovoril cigan.

„Reši me! Poreži mi vezi, s katerimi so me zvezali ti kmečki psi, in vekomaj ti bom hvaležen!“ je zaprosil grof.

„Vekomaj hvaležen . . . To je toliko kakor nič!“ je mrmral cigan.

„Dam ti, kar hočeš!“ je odvrnil grof.

„Saj si sam lahko vzamem in živ krsi ne bo vedel!“ je odgovoril cigan.

„Le jaz vem, kje je denar in največje dragocnosti. Brez mene ne dobiš ničesar več, ker so kmetje že vse pobrali, do česar so mogli iztegniti svoje tatinske prste!“

„Koliko mi daste, gospod grof, pa vas odvežem?“ je vprašal cigan z lakomnim glasom in oči so se mu svetile kakor mački.

„Sto cekinov!“ je odgovoril grof.

„Kje pa so?“ je vprašal nenadoma v pričakovanju, da se grof izda.

A ta ni trenil niti z očesom, ampak s prezirljivim glasom dejal: „Ne boš kaše pihal, Jakec! Kje je denar, le jaz vem in nikdo drugi na svetu ne, niti oskrbnik, ne moja žena!“

„Ali mi res daste sto cekinov, če vas rešim?“ je vprašal cigan, ki je spoznal, da nič ne dobi, če grofa ne reši.

„Res jih dobiš, pri Bogu in pri svoji viteški časti ti prisegam!“

„Upam, da boste besedo držali!“ je polutiho izpregovoril cigan in prerezal grofu vezi na rokah in nogah.

Grof je vstal, se pretegnil in si drgnil roke in noge, ki so bile kakor lesene.

„Kje so cekini?“ je vprašal cigan nestrpno.

„Le počasi, prijatelj, polagoma se daleč pride!“ je dejal grof, se oblekel, opasal meč in prižgal svečo.

Nato je potegnil iz žepa ključek, odmaknil nizko omaro kraj postelje od stene in odprl železna vratca v zidu, ki so bila istotako pobarvana kakor zid.

Iz omarice, ki je bila vzdana v steno, je vzel mošnjo in dejal ciganu: „Sto cekinov dobiš sedaj, petdeset pa, če mi pripelješ iz hleva belega konja pred grajska vrata.“

Cigan je s poželjivimi očmi štel cekine, ki mu jih je grof dal, in nato pogledal v omarico, katero je bil pustil odprto.

„Ne gubi časa, cigan, kajti drugih dragocenosti ni več v omarici! Idi rajši po konja in zažvižgaj kakor čuk, ko bo pripravljen!“

Molče se je cigan izplazil iz sobe, grof pa se je zavil v siv plašč, zataknil ostro bodalce in dvocevno pištolo za pas in vzbudil sinčka, kateremu je prej porezal vezi, s katerimi so ga bili puntarji povezali.

„Ali pojdeš z menoj v Trst k mami?“ je vprašal.

„Da . . . Kdaj pa pojdeva?“ je vprašal sinček.

„Tako. Samo tiho bodi, da se kmetje ne vzbude!“

Kmalu se je oglasil čuk in grof in njegov sinček sta tiho šla iz sobe po temnih stopnicah mimo smrčečih kmetov in srečno prišla k grajskim vratom, pred katerimi je cigan držal za uzdo najboljšega konja iz grajskega hleva.

Grof je vrgel ciganu še mošnjo s petdesetimi cekini, zajahal konja, vzel sina predse v naročje in belec se je spustil v dir po strmi poti proti cesti, ki je peljala v Trst.

Ko je bil begunec v dolini, se je obrnil in pogledal na grad, ki se je temno videl na hribu, in dejal: „Prekleti puntarski psi! To vam krvavo plačam!“

Vzpodbodel je srdito belca, da se je divje vzpel in potem šinil kakor ptica po beli, gladki cesti . . .

Cigan Matko je pa s plamenico v roki preiskal vse prostore na gradu, da bi dobil še kaj denarja in dragocenosti, a ni mogel nič najti, ker je bila grofova zakladnica dobro skrita v najglobokejši kleti pod stolpom pod premakljivim kamenom v tleh.

Ko se je začelo jutro svitati in je spoznal, da je vse iskanje zaman, je vzbudil tovariše in zapustil z njimi grad.

Solnce je že vstajalo izza gričev, ko so se kmetje začeli buditi, si mesti zaspane oči, in začudeno zreti okrog.

Kmalu so bili vsi na nogah in v njih težkih glavah se je zopet vzbudil spomin na prejšnji večer.

„Kaj naj naredimo z grofom?“ so se vprašali najprej.

„Obesimo ga!“ so dejali nekateri in hiteli v grofovo spalnico.

A kako so se začudili, ko so dobili vse v neredu, o grofu in njegovem sinčku pa ne duha ne sluha več!

„Noč ga je vzela in hudir mu je nemara pomagal odnesti pete!“ je dejal babjeveren dedec in še v strahu prekrižal.

„Kaj hudir, kje so pa cigani, ki so snoči piskali?“ je vprašal Mavrič ježno.

A tudi ciganov ni bilo več ne blizu ne daleč.

„Cigani so grofu pomagali ubežati. Kak hudir nas je zmotil, da smo pustili to druhal blizu?“ so se jezili kmetje in se pridušali, da vsakemu ciganu odslej vrat zavijejo, če jim pride še kateri pred oči.

Prišel je tudi Muni in na njegov nasvet so sklicali skupaj vse upornike in razdelili med nje vse žito in druge pridelke, ki so bili na gradu. Odpeljali so tudi drobnico in živino iz hlevov in hoteli že zapustiti grad.

Tedaj so se nekateri spomnili hlapcev, ki so bili še vedno zaprti.

Izvlekli so jih na dan, vsakdo jih je dobil po petindvajset, da je komaj tekel, ko so ga izpustili, revež oskrbnik pa, ki ni z završniškimi podložniki ravnal nikdar posebno usmiljeno, je visel kmalu na veji mogočne lipe, ki je stala ob vodnjaku sred dvorišča, in plačal s svojim življenjem lastne in grofove grehe . . .

Tako je ostal grad zapuščen in oropan, kakor bi ga bili Turki napadli. Preden so kmetje odšli, so ga hoteli zažgati, a so se premislili, ker bi bil veter lahko zanesel ogorke na slamnate strehe v dolini stoječih vasic . . .

* * *

Par dni pozneje je sedel Martin Munih z Andrejem Lahajnarjem pri Trti v Gorici. Oba sta se vračala domov, Munih z doljnega Krasa, Lahajnar pa od Devina.

Ko je Munih povedal, kako imenitno se mu je posrečilo ugnati završniškega grofa, je vprašal: „Kako si pa ti, Andrej, v Devinu opravil?“

„Ne tako dobro kakor ti!“ je odgovoril Lahajnar, pokušal vino iz bokala, par hipov gledal molče predse in nato začel pripovedovati.

„Kraševci, ki so pod oblastjo devinskega grofa, so bili že pripravljeni na upor. Če bi mi ne bili za-

čeli s puntom, bi bili pa oni, kajti sedanji grof Jožef Thurn jih tlači in odira, da je groza. Predvčerajšnjim smo se zbrali, da napademo devinski grad.“

„Koliko vas je pa bilo?“ je vprašal Munih.

„Krog tritisoč . . . Šli smo mirno proti gradu, ker bi bili radi vse izlepa dosegli. A grof je nemara že prej zavohal, da se nekaj pripravlja, in se je varoval v gradu, da bi niti miš vanj ne mogla brez njegovega dovoljenja. Ko stojimo krog gradu in se posvetujemo, kaj naj naredimo, se prikaže na obzidju naenkrat grajski valpet in se začne norca delati iz nas. Mi mu zakličemo, da hočemo govoriti z grofom, a valpet začne groziti, da izpusti grajske pse nad nas, da nas dá poloviti in obesiti, kolne po nemško, kriči in razgraja, da nam je vsem kri zavrela. Neki Kraševcevec zraven mene, ki mu je bilo že dovolj valpetovega zabavljanja, nameri mušketo nanj in ustrelj, da je cepnil valpet kakor ustreljen vrabec na dvorišče. Mi planemo proti grajskim vratom, da bi vlomili v grad — tedaj pa začne pokati iz vseh lukenj in oken v gradu na nas. Tudi mi smo streljali, a kako naj koga zadeneš, če je skrit za trdnim zidom? Krogle so padale kakor toča — grof je moral imeti najetih celo krdelo samih peklenščekov . . . Nekaj časa smo zaman izkušali priti v grad. Ko smo videli, da nič ne opravimo, smo se počasi umaknili. Pet naših je bilo zadetih do smrti, sam Bog pa ve, koliko jih je bilo lahko in težko ranjenih . . .“

Vzdihujoč je dvignil Lahajnar bokal k ustom. „Škoda . . . Veliko smolo ste imeli . . .“ je dejal Munih. „Kreševci so nemara izgubili pogum in se ne bodo več puntali.“

„Ne, ne, prijatelj!“ je odvrnil Lahajnar. „Zakleli so se, da morajo z grofom obračunati. Dan in noč pazijo krog devinskega gradu, da bi se jim posrečilo priti vanj . . .“

„Bog daj, da bi tudi tisto vražje gnezdo šlo rakom žvižgat z grofom vred!“ je dejal Munih in trčil z Lahajnarjem.

* * *

Po vsej goriški deželi so se kmetje vzdignili za staro pravdo.

V Tolminu, Dornbergu, Križu in drugih krajih so posnemali kmetje rihenberške in završniške puntarje in zahtevali od grofov stare listine, s katerimi so upali priboriti si nazaj staro pravdo in prostost. Na tlako in roboto niso več hodili, z lahkim in veselim srcem so zrli v božji dan in v solnce in upali v lepo, blaženo bodočnost.

Grofje in baroni so zapustili z družinami svoje gradove po deželi in šli v Gorico ali kako drugo mesto, kjer so bili varni pred žuljavimi pestmi svojih podložnikov.

Tihi in mirni so stali gradovi po višinah in zrli zaspano, zlovoljno na vasice pod seboj. Valpeti so

imeli hude čase. Dan in noč so morali paziti, da bi kmetje nenadoma ne vdrli v grad. S peščico hlapcev so čuvali za zaprtimi vrati, se dolgočasili, ker se niso več smeli prikazati iz grada, in preklinjali puntarje in njih staro pravdo.

Edina pomoč, na katero so upali plemenitaši z goriškim deželnim glavarjem, so bili vojaki. Dan za dnevom je deželni glavar pisal cesarju, naj zapove vojaštvu, ki je bilo že na poti, naj hiti, da ne bo prepozno.

Puntarji pa so upali, da jim cesar sam dá staro pravdo, če jo dokažejo s starimi pismi, ki so jih bili vzeli grofom. Zato so z mirnim srcem gledali v bodočnost in bili prepričani, da zmagajo brez nadaljnjih bojev.

Le tuintam so prinašali popotniki in berači, prihajajoči s Kranjskega in Hrvaškega, novico, da gre cela vojska Hrvatov proti Goriškemu krotit puntarje.

No, kmetje so zamahnili z roko, ko so jim to pripovedovali, in rekli: „Eh, ne bo hudega! Cesar ne dopusti, da bi prišli vojaki nad nas. Grofom zapove, naj nam puste pravice, kakor so zapisane v starih pismih . . . Bo že Bog dal . . .“

VII.

Črne vesti o prihodu vojakov na Goriško niso hotele utihniti. Razširile so se po vsej deželi, kmetje jim niso hoteli verjeti, vsaj na zunaj niso tega pokazali, a v srcu je vendar ostala neprijetna, temna misel: kaj bo, če res pridejo.

Tudi Gradnik je izvedel od več strani, da so že na poti vojaki, ki ukrotijo kmečko vojsko.

Hotel se je sam prepričati, kaj je resnice na vsem tem, in zato je lepega jutra proti koncu maja odjahal proti Gorici, od koder je mislil iti v Rihenberg.

V Gorico iti se mu ni zdelo varno. Zato se je odpočil in okrepčal v predmestni gostilni, jahal potem okoli mesta na cesto, ki pelje ob Vipavi v Rihenberg.

Še precej urno je dirjal njegov vranec, da se je dvigal prah s ceste, ki je žarela v popoldanskem solncu, da je ni bilo mogoče gledati. Dasi je Gradnika branil širokokrajni klobuk solnčnih žarkov, mu je bilo vendar tako vroče, kakor bi stal v kovačnici pri ognjišču. Tudi konj je bil kmalu upehan.

„Čemu tako divjam v tej vročini?“ se je vprašal Gradnik naenkrat, obrnil konja s ceste na širok, senčnat travnik ob Vipavi, ga privezal za dolg motvoz ob hrast in legel v senco.

Vranec se je začel pasti, rezko je hrstala sočna trava med njegovimi zobmi, Ivan Gradnik pa je sklenil roki pod glavo, zrl v modro nebo, ki se je videlo v ozkih krogih in črtah med hrastovimi vejami in listi nad njim, in se vdal svojim mislim.

Vsi dogodki, ki so se vršili od prejšnje jeseni do tistega dne, so šli jasno mimo njega. In neka tiha, nepoznana žalost se ga je polotila pri tem premišljevanju in čuden, nerazumljiv strah pred bodočnostjo mu je prišel v srce.

Izkušal je dobiti vzrok tem svojim občutkom, a zaman. Le to se mu je zdelo, kakor da pri vsem njegovem delu nekaj manjka, kakor da je na nekaj važnega pozabil, na kar se spomni zadnji trenutek, ko bo že prepozno.

Začel je premišljevati, kaj bi storil, če res pridejo vojaki. Trdno je bil odločen začeti boj, sklicati kmete po vsej deželi in se z njimi postaviti po robu.

Morda bi prvič zmagali. A kaj potem, če bi prišlo še več vojakov? — Ni si upal tega misliti. Pregnal je vse to, stisnil pest in dejal tiho: „Do smrti se bomo bili, če ne bo drugače . . .“

Zmislil se je na svojo nevesto Anico in postalo mu je še težje pri srcu, nego mu je bilo prej.

Ogledoval je zaročni prstan, ki ga je nosil vedno s seboj, in natihem šepetal: „Bogve če bova res z Anico kdaj mož in žena?“

Tedaj je zaslišal na cesti naenkrat peketanje, kakor bi se bližala četa vojakov.

Vranec je dvignil glavo in pozorno poslušal. Ivan je vstal in tresoč se od razburjenja pogledal skozi grmovje na cesto. Srce mu je bilo, kakor bi hotelo počiti.

A nasmejal se je skoraj na glas, ko je ugledal jezdece s širokokrajnimi blobuki in gladkoobritimi obrazi. Bili so župani rihenberških podložnikov.

„Hej, Sever, počakajte no!“ je zaklical, ko je zagledal svojega prijatelja, s katerim je bil pri napadu na rihenberški grad.

Urno je odvezal konja, vrgel mušketo na ramo, zajahal vranca in zdirjal k županom, ki so bili ustavili konje.

„Kaj pa iščeš tod?“ ga je vprašal Sever in mu stisnil roko.

„Napadel si nas kakor kak rokovnjač, ki preži za mejo na popotnike!“

„Namenil sem se k vam v Rihenberga. Ker je bila prehuda vročina, sem pa v senci počival . . .“ je odgovoril Gradnik.

„Ali ste bili v Gorici?“ jih je vprašal nato.

„Da . . . Stara pisma smo nesli s seboj, šli pred glavarja in ga prosili, naj nam da pisarja, da nam

prepiše stare pravice iz urbarja in kupnih pogodb rihenberške grajščine. A glavar se je zarežal in dejal, da nam ne dá nikogar in da nam ni treba nikake prošnje na cesarja, ker bi je gotovo ne uslišal. Zagrozil nam je, da nas da postreljati ali pa obesiti, če ne vrnemo grofu takoj vseh pisem, ki smo mu jih vzeli. Kaj smo hoteli? Obrnili smo mu hrbet in šli. Sreča, da nas ni dal takoj zvezati in zapreti na grad!“

„No, tega ne bo storil, ker se nemara še dobro spominja, kako smo mu posvetili pred dvemi meseci!“ je odgovoril Gradnik.

Nato so vsi umolknili in se vdali svojim mislim.

* * *

Par dni potem je zopet glas zvona sklical rihenberške puntarje.

Zbrali so se pred cerkvijo in Sever jim je v imenu vseh županov naznanil, da niso v Gorici ničesar opravili in da jim je glavar ukazal vrniti urbar in vse druge listine.

Tedaj je nastal krik med kmeti: „Ničesar ne vrnemo. Pravico hočemo, in če nam je ne dajo izlepa, ndarimo po grofih in gosposki!“

Sred največjega šuma in hruma je nekdo zapazil na cesti oblak praku in svetlikanje orožja.

„Vojaki gredo iz Gorice!“ je zavpil in pokazal na cesto. Vsi so se ozrli na tisto stran in šum je ponehal, kakor bi odrezal.

„Kmetje, poskrijte se po hišah! Kdor ima puško, naj gre v hiše ob cesti!“ je zaklical Gradnik.

Kakor bi vrgel kamen v gručo vrabcev, so se razpršili kmetje na vse strani. Kmalu je bil prostor pred cerkvijo prazen, cesta mrtva in zapuščena, iz oken hiš, ki so stale ob cesti, pa so zrle tuintam cevi mušket.

Kmalu je pridirjalo po cesti sem od Britofa osem dragonov, katere je bil poslal naprej poveljnik male čete mušketirjev, ki je štela krog štirideset mož in se je bila ustavila pred vasjo. Prišli so iz Gorice, da bi polovili župane rihenberških podložnikov, ki so bili začetniki in načelniki upornega gibanja.

A komaj so bili jezdec med vaškimi hišami, je začelo pokati zdaj tu zdaj tam iz oken.

Vojaki niso dolgo premišljevali. Obrnili so se in naglo oddirjali nazaj k mušketirjem. K sreči ni bil nikdo zadet.

Ko je njih poveljnik izvedel, da je vsa vas zasedena od puntarjev, je zapovedal kolikor mogoče naglo obiti vas v velikem loku in izkušati priti na grad.

Hiteli so, kar se je dalo čez drn in strn in posrečilo se jim je dospeti do gradu, kjer jih je sprejel grajski valpet, ki je prejšnji dan pisal v Gorico po nje. Videl je namreč, da bi bilo nemogoče braniti grad s peščico hlapcev, če bi ga puntarji zopet naskočili.

Puntarji so kmalu izvedeli, kam so se zatekli vojaki, in sklenili nato oblegati grad tako dolgo, dokler jih grad ne prisili, da se vdajo.

Tekom ene ure je bila že kmečka vojska krog gradu, zastražila vse klance z grada in se pripravila za obleganje.

„Če nam v enem tednu ne dospe pomoč, smo izgubljeni!“ je dejal grajski oskrbnik, gledajoč kmete, ki so kakor mravlje okoli mravljišča vrveli krog gradu.

„Da bi bilo le mogoče naznaniti v Gorico, da so nas kmetje zajeli in da se ne bomo mogli dolgo braniti!“ je vzdihnil poveljnik mušketirjev.

Oskrbnik je nekoliko časa premišljeval in nato dejal: „Nekoga imam, ki ponese poročilo o našem stanju glavarju v Gorico“.

„Hej, Nace, pojdi sem!“ je zaklical bosemu, krog petnajst let staremu fantalinu, ki je stal v bližini in gledal na kmete pod gradom.

Fant, ki je služil v gradu za pastirja, je bil takoj pred oskrbnikom, potegnil kapo z glave in dejal: „Kaj želite, gospod oskrbnik?“

„Ali bi rad zaslužil pet cekinov?“

„Oh, rad, gospod! To je mnogo več nego vsa moja letna plača! Kaj naj naredim?“

„Ponoči te spustimo čez zid, da poneseš glavarju v Gorico neko pismo. Ali bi šel skoz kmečke vrste, ne da bi te puntarji videli?“

„Pojdem, pojdem, gospod!“ je dejal fant, ki je bil ciganske krvi in zvit in prebrisan kakor lisjak.

Oskrbnik je šel v grad in napisal poročilo glavarju, v katerem ga je prosil, naj pošlje nemudoma rihenberškemu gradu vojaštvo na pomoč, če je ima na razpolago.

O polnoči, ko so bdele pri kmečki vojski le straže ob ognjih, se je splazil grajski pastir skozi vrste spečih puntarjev in neopažen došel na cesto, ki pelje v Gorico . . .

* * *

Bilo je 6. junija proti večeru, ko je pridirjal prašen in poten puntar iz Križa v Rihenberg s poročilom, da so prišli prejšnji dan v Ajdovščino hrvaški vojaki iz Senja in Karlovca in da so že na poti v Rihenberg.

V vasi so začele ženske in otroci jokati in klicati Boga in vse svetnike na pomoč, sel pa je odjahal urno naprej in bil kmalu pri puntarjih, ki so oblegali grad.

„Bežite, ljudje božji, Hrvati gredo na vas in vas vse pobijejo!“ je klical že od daleč.

Puntarjev sta se polastila strah in groza, vse je planilo pokonci, med krikom in šumom so nekateri pometali orožje od sebe in začeli bežati na vse strani. Pogumnejši so ostali in kleli ali pa molili.

Le Gradnik in Sever sta ostala mirna.

„Koliko vojakov je?“ je vprašal Gradnik sela, ki je miril konja, ki ga je plašil krik in šum.

„Štiristo pešcev in krog dvesto konjikov!“

Sever in Gradnik sta se nemo pogledala.

„Ali so še daleč od Rihemberga?“

„Konjiki bodo vsak hip tu. Krog ene popoldne so prišli v Križ, kjer so počivali in napojili in napasli konje. Kmalu za njimi so prišli pešci. Jaz sem urno osedlal konja in vam prišel vse povedat. Sedaj pa zbogom, izkušal bom po stranskih poteh priti spet domov!“ je dejal sel in odjahal.

„Kaj naj naredimo? Ali naj skličemo ljudi skupaj in se postavimo Hrvatom v bran?“ je vprašal Sever drhteč od nemira.

„Prepozno je . . .“ je odgovoril Gradnik. „Hrvatov je preveč in nas premalo. Pošlji vse kmete, ki imajo konje, na Kras, da po vaseh naročijo puntarjem, naj se poskrijejo in bodo mirni. Tačas se pa mi Tolminci vzdignemo in posvetimo Hrvatom, če Bog da!“

Sever je takoj ukazal peterim puntarjem na konjih, naj gredo naznanit Kraševcem pretečo nevarnost. Nato je zapovedal kmetom, katerih je bilo ostalo krog dvesto, naj se razkropijo in poskrijejo.

A niso ga hoteli ubogati.

„Po pravico smo prišli sem in ne umaknemo se, če pride cela turška vojska nad nas!“ so zavpili.

Severju in Gradniku so se oči zasvetile od ponosa. Ivan je tiho vzdihnil: „Da bi bili vsi puntarji taki!“

A na zunaj ni smel pokazati, da je zadovoljen z njihovim odgovorom, ker je bilo očividno, da bi bil vsak boj z vojaki brezupen.

Pregovarjal jih je s Severjem, naj slušajo, a vse je bilo zaman, kmetje so ostali trdni kakor skala.

Tačas pa se je bližal po cesti velik oblak prahu, oddaleč se je slišalo peketanje in glas trobente.

Sever je dejal Gradniku: „Beži, Ivan, da te ne ujamejo. Če tebe izgubimo, ni več rešitve za kmečko vojsko!“

Ivan je zajahal svojega čilega vranca, stisnil Severju roko in dejal: „Z vami ostanem do konca!“

„Nikar, Ivan! Beži, dokler je čas! Drugače smo vsi izgubljeni...“ je prosil Sever.

Tačas pa se je zaslišal vik in krik iz vasi in tuintam se je dvignil siv, ogromen oblak dima nad hiše.

„Vas so zažgali!“ so zaklicali puntarji krog gradu in več kakor polovica se jih je spustilo v tek proti Rihenbergu z Gradnikom in Severjem na čelu. Druga polovica je pa začela boj z mušketirji in dragoni, ki so porabili ugodni trenutek in se vrgli iz grada nanje.

Kakor blisk sta pridrvela Gradnik in Sever s svojo malo četo v vas.

„Ivan, za božjo voljo, ubeži, če ti bo mogoče!“ je zaklical Sever Gradniku, ko sta pridirjala do prvih hiš.

V vasi je bilo vse v divjem razburjenju.

Hrvati so bili poskakali raz konje in začeli pleniti po hišah. Ženske so v smrtni grozi jokale in klicale pomoči in vile roke. Psi so lajali in grizli tujce, ki so s sabljami v rokah divjali od hiše do hiše, lovili moške in stikali za plenom.

Ko je prihitela puntarska četica od gradu v vas, je bila takoj obkoljena od vojakov. Počilo je par strellov in nato se je začel boriti mož z možem.

„Vdajte se!“ so kričali Hrvati in s sabljami naskočili puntarje.

Kmete, ki niso bili navajeni krvavih vojnih grozot, je prevzel nepopisen strah, večina jih je pometala orožje proč, izkušala ubežati, a prišla tem preje vojakom v roke, ki so jih na mestu povezali. Le peščica jih je bila, ki so se še borili, mahali s sekirami in mušketami krog sebe in odbijali udarce. Severju je bil padel konj, zadet v glavo od vojaške krogle, on sam pa se je boril z orjaškim Hrvatom, ki je planil nanj, še predno se je mogel izmotati izpod mrtvega konja.

Gradnik, ki je še živ in zdrav sedel na svojem vrancu, je videl, da je vsak boj zaman in da ga ne čaka drugega kakor smrt ali pa ječa. Odbijal je s svojo mušketo par Hrvatov, ki so izkušali doseči s

sabljami njega ali konja, in se oziral okrog, ali bi bilo še mogoče ubežati. Sreča mu je bila mila. Pot k cesti je bila prosta.

Krepko je obrnil konja, da so se napadniki umaknili pred njegovimi kopiti, in ga pognal v dir. K sreči je bil vranec izpočit in v trenutku je bil izven vasi. Čul je za sabo krik, par Hrvatov je zajahalo konje in jo udrto za njim.

Mušketi so pokale za njim. Gradnik pa se je nizko sklonil konju na vrat, prijel se za grivo in šepetal: „Le urno, vranček moj, drugače sva izgubljena!“

In kakor bi zvesta žival razumela njegove besede, je letela kakor blisk po cesti, da ji upehani konji Hrvatov niso bili kos.

Ko se je Ivan po dolgem času vzravнал in ozrl nazaj, je bil Rihenberg že bogve kako daleč za njim in nobenega preganjavca ni bilo več videti.

Polagoma se je spuščal večer na zemljo, iz travnikov ob cesti se je kadila modrikasta megla. V grmovju po dobravah se je tuintam oglasil kos s svojo otožno večerno pesmijo.

Ivan je jezdil počasi, ker se ni več bal, da ga dohitijo Hrvati.

Misel za mislijo se je vrstila v njegovi glavi, burno mu je tolklo srce.

Mislil je na zadnje dogodke v Rihenbergu in grenka žalost ga je prevzela, ko se je vprašal, kaj je s Severjem in drugimi kmeti. Nemara so že ujeti,

vojaki so jih zvezali, da so se vrvi globoko zajedle v meso, in jih vrgli v globoke ječe na rihenberškem gradu. Po vaseh jočejo in vzdihujejo ženske, otroci in starci in nikogar ni, ki bi jih potolažil in vzbudil iskrico upanja v njihovih srcih. Grad pa je nemara razsvetljen, vojaki pijejo in se radujejo, da so tako lahko zmagali puntarje.

Ivan je tako občutil vso revo in žalost, ki je s tistim večerom prišla nad rihenberške podložnike, da se je kesal, zakaj ni ostal med njimi in se boril do zadnjega, dokler bi bil padel smrtno zadet na tla . . .

A vendar je še upal, da jim pomore. Sklenil je sklicati vso kmečko vojsko po Tolminskem in se zgrabit s Hrvati na življenje in smrt. Boljša se mu je zdela smrt, kakor življenje brez pravice in prostosti, kakor je bilo pred puntom.

Polagoma so vstali drugi spomini v njegovem srcu. Videl je, kako so se zbrali prvi začetniki upora na Mengorah in se spomnil njih prisege. Naraščanje upora — pohod v Gorico — očetova smrt v Solkanu — zmaga v Gorici — veselje in zaupanje kmetov, pričakujočih časov kralja Matjaža —: vse to je šlo mimo pred njegovimi očmi, v srcu pa je kljuvalo nekaj in vpilo: „In konec? Kak bo konec?“

Ni si vedel odgovora . . .

Začel je misliti na Anico, a tudi v teh mislih ni bilo tolažbe zanj.

„Kaj čaka njo, kaj mene?“ je vpilo v njegovem srcu, a odgovora ni bilo . . .

In domislil se je starih puntarskih voditeljev, o katerih so pripovedovali starci in katerih se je tudi sam spominjal.

Tomaž Kragulj, stari oče Lovrenca, ni bil nikdar več miren, odkar je vodil puntarje, ki niso ničesar dosegli. Vedno je sanjal o stari pravdi in v najlepših letih umrl od žalosti, ker je ni doživel . . .

Domislil se je drugega vodje puntarjev na Tolminskem, Jerneja Mavriča, ki je bil izgnan iz domačije, a je vendar hodil v svoje kraje, dokler ga ni nekoč grofov valpet iz Tolmina ustrelil . . .

In spomnil se je večnega popotnika brez doma in svojcev, Šimona Goljo, ki hodi po svetu, hrepeni po stari pravdi, po domačih krajih in svojih ljudeh in ne more najti nikjer miru in pokoja . . .

„Kaj bo s teboj, Ivan?“ je vpraševalo v duši trdovratno in neizprosno, da bi se bil najrajši razjokal od tesnobe . . .

In vrhutega se je budil v njem dvom, ali bodo kmetje poslušali njegov klic na veliki boj proti Hrvatom. Bogve? Morda jih prevzame strah, upade jim pogum, brez besede uklonijo morda tilnik pod prejšnji jarem, ki jih bo še huje težil in žulil nego pred puntom . . .

Noč je bila temna. Nebo se je bilo pooblačilo, hladen, neprijeten veter je potegnil zdajpazdaj čez

mrtva, tiha polja, za Krasom se je bliskalo in včasih se je zaslišalo v daljavi grmenje.

Počasi je stopal Ivanov konj. Ko so se zasvetile luči v Gorici, ga je pognal Gradnik v dir in po velikem ovinku krog mesta došel na cesto pod Sveto Goro.

Tedaj je začela nevihta. Blisk za bliskom se je kresal iz teme, grmelo je, kakor da bežijo vranci svetega Elije čez visok most, posut z debelim kamenjem; iz oblakov se je vsul dež, da je bil Gradnik v hipu moker do kože. Voda je šumela s strmin v debelih curkih čez cesto doli v Sočo. Ob vsakem blisku so se zasvetile njene razburkane narastle vode, ki so drle nevzdržno med skalami in pečinami proti jugu . . .

Gradnik pa ni pazil na vse to, kajti v njegovi duši je bila še silnejša nevihta in hujši vihar . . .

* * *

Topla poletna noč je spala nad zemljo. Po nebu je plula polna luna in zrla zamišljeno na gore, speča polja in doline, na katere je padala njena pokojna, modrikasta svetloba. Jasno in čisto je bilo nebo in zvezde so se bleščale medlo v višavi, kakor da so zakrite s poluprozorno, belkasto tenčico.

V tej lepi noči je zopet zaklenkal zvon Matere Božje na Mengorah in tiho, boječe je šel njegov glas

od vasi do vasi. Klical je voditelje kmečke vojske na posvetovanje.

Pred cerkvijo so stali Gradnik, Munih in berač Jeramit.

„Kaj se ti zdi, Jerom, pridejo li tudi nocoj vsi tisti, ki so prišli lansko jesen v noči svetega Mihela, ko smo sklenili, da se spuntamo?“ je vprašal Gradnik.

„Tako vama povem, da ne dam, kar je črnega za nohtom, za našo stvar. Vse je šlo, prijatelja moja, in nič dobrega nas več ne čaka . . . Koder sem hodil, povsod je vse žalostno in potrto, odkar se je razneslo po deželi, da so prišli Hrvati v naše kraje. V Rihenbergu so polovili in vrgli v grajske ječe bogvekoliko kmetov, ki ne bodo več svoj živi dan videli solnca. Pa kaj bi to pravil, saj si ti, Ivan, na lastne oči videl, kako in kaj! — Zdaj so Hrvati na Krasu, kjer tudi lovijo in zapirajo nedolžne ljudi. Koder hodijo, puščajo za sabo sled kakor Turki. Strah in groza gresta pred njimi in za njimi. Po vaseh kradejo, ropajo in razsajajo, dasi jih držijo poveljniki v strahu, kar morejo. A kaj naj pomaga pri takih ljudeh beseda — saj se še Boga ne bojijo! Pri Štanjelu so okradli cerkev svetega Duha. Če tako ravnaajo drugod, kako bodo šele pri nas! Ubraniti se jih ne bomo mogli, ker jih je nad sedemsto. Vsi so dobro oboroženi in hudi kakor sam vrag. Vse se že trese in trepetaja po Tolminskem pred njimi, nikdo ne misli več na boj. Gorje kmetu, kamor pridejo! Bog pomagaj!“

Zamišljen je poslušal Gradnik beračevo govorjenje in zdelo se mu je, kakor da mu stiskajo srce mrzle, koščene roke in mu jemljejo vso moč in ves pogum.

Po dolgem času je zopet vprašal s tihim glasom: „Kaj misliš, Jeramit, je li še kaj upanja?“

„Nič več . . .“ je odgovoril berač.

„Kaj se pa tebi, Martin, zdi?“ se je obrnil k Munihu.

„Če se kmetje zberejo, morda še kaj naredimo, če ne, pa Bog z nami in s staro pravdo!“ je odgovoril Munih s temnim pogledom.

Po stezi sta prispela tisti trenutek dva puntarja. Bila sta Lahajnar in Lapanja.

Pozdravili so se in Gradnik je vprašal Lahajnarja: „Kako je pri vas, Andrej?“

„Slabo . . .“ se je glasil odgovor. „Petelinja peresa so izginila s klobukov, kmetje so poskrili muške in vsako orožje, po vasi hodijo s povešenimi očmi in sosed se boji soseda, da ga ne izda, odkar je prišel glas, da pošlje gosposka Hrvate nad nas. Vse je izgubljeno . . . Prišel sem nocoj sem gor na Mengore, kakor mi je predvčerajšnjim naročil Jeramit, a povedati vam nimam drugega kakor to, da pridem jaz sam iz naše vasi, če se drugič vzdignemo. Vsi drugi nočejo več nič slišati o puntu in pravijo, da je vse izgubljeno in da je neumnost bojevati se proti

Hrvatom, ki so desetkrat močnejši od nas. To je žalostni konec naše pesmi . . .“

Možaki so umolknili, Gradnik se je tiho oddaljil, sédel na kamen za gostim grmom, naslonil glavo v dlani in se zamislil. Tako težko mu je bilo srce, da so mu solze prišle v oči in bi se bil najrajši razjokal od žalosti.

Vesel up v bodočnost — stara pravda — lepi časi prostosti in pravice — sanje o srečnem življenju na strani Anice —: vse se je zrušilo v nič . . . Zaman je bil boj, zaman očetova smrt, zaman pohodi in zmage kmečke vojske . . . Staro prokletstvo je zopet prišlo nad njega in druge: kmet naj trpi in molči in se tolaži z upanjem v lepše čase, ki so še bogve-kako daleč . . . Kakor prej naj nosi jarem in naj si ne upa dvigniti pesti proti gosposki za svojo pravico . . . — — —

Sam ni vedel, kako dolgo je sedel in premišljeval vse te žalostne stvari.

Mesec je bil preromal že dolgo pot prek neba, ko je prišel Munih poklicat Gradnika in mu dejal: „Sedaj smo že menda vsi tu, ki smo mislili priti!“

„Koliko nas je?“ je vprašal Gradnik in vstal.

„Samo osem . . . Iz mnogih vasi ni nihče prišel in najbrž tudi ne pride!“

Molče so stisnili Kragulj, Podgornik in Kobal, ki so bili prišli pozneje, Gradniku roko, ko je stopil med nje.

„Kdo bi si bil mislil, da vse tako nesrečno konča! . . .“ je dejal Gradnik Kragulju.

„Kaj hočemo — človek obrača, Bog obrne!“ je vzdihnil starec.

„Bogve, Lovrenc, ali je še kaka pomoč za nas?“ je vprašal Gradnik.

„Ne vem, Ivan . . . Kmetje so vsi zbegani, nobena beseda ne pomaga več. Saj bi morda zmagali Hrvate, če bi se združili in jim stopili vsi nasproti. A težko, težko, da se bodo dali ljudje več pregovoriti, ker so že izgubili vse zaupanje v lastno moč in se tudi na nas več ne zanašajo . . . Edina rešitev bi bila morda, če stopiš ti, Ivan, jutri po veliki maši v Tolminu med nje, jih nagovoriš in navdušiš za nov boj . . . Ti znaš govoriti, kakor bi rožice trgal, in tvoje besede bi vžgale kakor živ ogenj njih srca . . . Poizkušaj, Ivan morda ni še vse izgubljeno, in kar nismo mogli mi doseči v enem tednu, dosežeš morda ti v malo trenutkih!“

Nov up je prišel v srca vseh, ki so slišali te besede.

„Idi Gradnik, in vse bo rešeno!“ so prosili vsi.

„Poizkusim . . .“ je odgovoril Ivan. „Tudi srčno kri bi dal, če bi mogel še rešiti staro pravdo!“

„Kaj pa, če bi nam zopet izpodletelo?“ je vprašal Podgornik.

„Potem pa, dragi moji, storite kakor Šimon Golja pred trinajstimi leti! . . .“ je odgovoril Kragulj.

„Bridko bi bilo pustiti družino in domačijo in se skrivati kakor zver v tujini . . .“ so dejali nekateri.

„Bridko ali ne . . . Treba bi bilo iti, drugače nas čaka pa večna ječa, če ne še kaj hujšega . . .“

„Jaz pa ne pojdem nikamor! Kaj mi pa bodo mogli, če mi ničesar ne dokažejo?“ je dejal Munih.

„Izdajavcev je mnogo, ki jih niti ne poznamo . . .“ je odgovoril Kragulj. „Pred dvanajstimi leti so bili voditelji tudi vsi izdani . . . In nam se morda tudi tako zgodi. Zato nikar ne zaupajte preveč, in če pojde vse narobe, poskrijte se, idite na Beneško, če vam je koža draga, in čakajte tam boljših časov!“

Starec je umolknil in še le po dolgem času ga je vprašal Lahajnar: „Kaj pa naredite vi, oče Lovrenc, če pridejo Hrvati?“

„Doma ostanem . . . Če me tudi ujamejo in zaprejo in tudi umorijo, ne bojim se. Dovolj sem živel in dovolj skrbi in križev imel na tem svetu. Vi pa ste skoraj vsi še v mladih letih in škoda bi bilo, da bi vas nesreča in smrt doletela . . .“

Zopet so umolknili vsi. Upanje, ki je je bil vzbudil Kragulj s svojimi prvimi besedami, je postajalo manjše in manjše. Kakor zvezdica v vihar ni noči je bilo, ki jo hip na hip lahko zakrije črn oblak . . .

Vsem je bilo tako pri srcu, kakor bi sedeli ob grobu, v katerega so ravnokar položili staro pravdo, ki ne vstane iz njega nikdar več.

Vsakdo je mislil, kako bo, če pojde vse po vodi in pridejo vojaki v deželo. Kako težko bo slovo, če bo treba iti v tujino in pustiti dom in svojce! A vsakdo se je tolažil s skrivnim upom, da ga morda nikdo ne izda, da je bil vodja puntarjev, če se tudi vse ponesreči.

Dolgo so sedeli tako, zamišljeni in molčeči. Slednjič je dejal Kragulj: „Morda smo zadnjič skupaj, prijatelji moji! Zato zmolimo tu par očenašev in se priporočimo Materi Božji, da bi nas varovala vsake nesreče!“

In vsi so pokleknili, se odkrili in začeli tiho moliti . . .

VIII. ✓ III.

Lepo nedeljsko jutro se je smehljalo nad zemljo. Po jasnem nebu je hitela vrsta oblačkov, kakor bi se jim bogvekako mudilo, v drevju je šepetal hladen vetrič, polja in sela so se svetila v solncu, vsa praznična in mirna.

V Tolminu je bila ravnokar končala velika maša. Zvonovi so veselo pritrkavali, iz cerkve so se usipali ljudje kakor čebele iz panja.

A tisto nedeljo ni bilo v srcu ljudstva tako praznično kakor druge krate.

Ženske v belih avbah in pečah so se bie razšle že na vse strani, daleč že so se belile njih rute in se svetili njih sklepanci krog pasu.

Možje in fantje so ostali kakor navadno pred cerkvijo, da se še kaj pomenijo.

A čudno — to pot jim ni hotela govorica prijazno in brezskrbno od srca. Poprašali so se o vremenu, pogovorili se, kako kaže letina, a vse je b'lo nekam tuje in prisiljeno.

Težka skrb je ležala vsem na srcu, a nikdo je ni hotel omeniti, nikdo se je spomniti. Nikdo ni vedel, kaj prinese bodočnost, a vsakdo je slutil, da nič dobrega. Še dan morda preteče, ali dva in hrvaški vojaki bodo že na Tolminskem. Tako so pravili kmetje, ki so bili tisti teden v Gorici. Povedali so tudi, da so vojaki že opravili svoje delo po Vipavskem in na Krasu, prišli v Gorico in prignali nešteto puntarjev, vklenjenih v težke verige, in jih zaprli na goriški grad.

— In isto čaka tudi nas! — so si mislili. —

Pred cerkvijo je bil tudi Ivan Gradnik z drugimi načelniki kmečke vojske.

Ko so jenjali zvonovi zvoniti, je dejal Kragulj: „Sedaj začni, Ivan, v imenu božjem!“

In Gradnikov krepek, mladeniški glas je zadonel, vse je utihnilo in nemo poslušalo njegove besede.

In govoril jim je o stari pravdi, za katero so začeli boj, o zmagah, ki so si jih pridobili, o moči kmečke vojske, za katero še sami ne vedó.

Kakor živ ogenj so vžigale njegove besede kmečka srca, ko jim je govoril: „Čemu vsa ta malodušnost in strah, ki ju kmečka vojska prej ni poznala? Vzdignimo se, fantje in možje, združimo se, pojdimo zopet v Gorico! Hrvaški vojaki niso nepremagljivi, kakor morda mislite! Idimo pogumno nad nje in poplačajmo jim, kar so storili našim bratom po Vipavski dolini in na Krasu! Videli boste, da jih preženemo; potem naskočimo grad, rešimo jetnike in zmaga bo naša!“

Ne bojte se iti v smrt za staro pravdo, saj ste obljubili, da jo boste branili do zadnjega diha! Cepec v roke in koso in videli boste, da ni še vse izgubljeno, da se še vrnejo za nas časi kralja Matjaža!“

Ko je Gradnik nehal, je bil nekaj časa molk, polagoma je začelo mrmranje in slednjič so se slišali že tuintam glasni vzkliki: „Tako je! Nadaljujmo vojsko! Posvetimo Hrvatom! V smrt za staro pravdo!“

„Vidiš, Ivan, nisem se varal, hvala Bogu! Ljudstvo pojde za tabo v ogenj, če bo treba!“ je dejal Kragulj ves vesel.

Tedaj pa je stopil Munič na Gradnikovo mesto in dejal: „Naprej, kmetje! Pokažite, da ste pravi puntarji, ne pa kake šeme, ki se ustrašijo vsakega pihalnika in sabljice! Če so naši očetje Turkom večkrat posvetili, zakaj bi mi Hrvatov ne namazali, ki jih je poklical na pomoč deželni glavar? Mislite li, da bo cesar pustil, da dela ta možicelj z nami, kar hoče? Nabrišimo tudi njega in vso grofovsko zalego, ki se je zatekla pod njegovo varstvo v Gorico! Hej, možje in fantje, zberite se zopet, ko zazvone zvonovi, in pojdemo na novo pot v Gorico! Bog in pravica je z nami!“

„Tako je! Živela stara pravda!“ je zahrumelo v ljudstvu in kmet je kmetu stiskal roko od veselja. Vsakomur se je zdelo, kakor bi mu bila padla velika teža raz prsa, da solnce jasnejše sije in da je nedelja dvakrat bolj praznična nego prej . . .

Začeli so se razhajati in fantje so z veselo pesmijo odkorakali po belih cestah v domača sela.

Gradnik pa se je pogovarjal s tovariši in jim naročal, naj skrbijo, da se razplamti iskra, ki je že ugašala, v mogočen plamen, naj ljudi navdušujejo za nov boj za staro pravdo.

„In ko zazvoni po cerkvah, prijatelji, zberite puntarje in peljite jih k Sveti Luciji, kjer se združimo kakor pred tremi mesci. Idite po deželi in kličite ljudi na upor od vasi do vasi, od hiše do hiše! Kar najhitrejšo storite to, kajti v par dneh se vse odloči! Jaz pojdem jutri pogledat proti Gorici, da bomo vedeli, ali mislijo vojaki kmalu priti. Ko vse natančno izvem, se vrnem in še tisti dan pojdemo vsi v Gorico! Mislim, da nam Bog da srečo kakor prvič in da zmagamo do dobrega!“

„Bog daj!“ so dejali vsi in se poslovili.

„Pazi se, Ivan, ko pojdeš v Gorico! Glej, da te ne ujamejo vojaki, ker, če tebe izgubimo, je vse izgubljeno! Če bi ti ne bil govoril ljudstvu, bi ne bilo več pomoči za našo vojsko!“ je dejal Kragulj Gradniku ob slovesu.

„Bom že pazil!“ je odgovoril Ivan in vsem stilnil roko.

Z novim upom v srcih so se ločili.

* * *

Drugo jutro se je Gradnik poslavljal od matere.

„Oh, Ivan, ali boš še dolgo hodil brez miru po deželi? Kdaj dosežete, kar zahtevate?“

„Kmalu, kmalu, mati! Še par dni in vse se odloči!“

„Moj Bog, ti ne veš, kako se bojim in trepečem zate! Cele noči ne spim, in če za hip zadremam, me mučijo grozne sanje. Varuj se, otrok moj, da se ti kaj hudega ne pripeti!“ ga je prosila z objokanimi očmi.

Pogledal je v njen žalostni, suhi obraz, njene sive lase in tisti trenutek se mu je v srce zasmilila.

Podal ji je roko in dejal: „Le malo časa bo še to trajalo, potem bo vse bolje! Nikar ne žalujte in se ne bojte brez potrebe! Zdravi ostanite, mamka moja, jutri se zopet vrnem!“

„Zbogom!“ je komaj slišno zašepetala mati, ki ji je čuden, nepoznan strah stiskal srce.

Ivan pa je zajahal svojega vranca in veselo zdirjal z njim proti vasi.

„Oh, Marija, ti ga varuj in brani!“ je vzdihnila starka, ko ji je izginil sin izpred oči, in polna temnih, žalostnih slutenj šla v hišo.

Ivan Grádnik pa je jahal jadrno proti beli Gorici. Pri Sveti Luciji je srečal Muniha, ki je tudi nekam jahal.

„Kam pa Martin?“ ga je nagovoril.

„V Sela zbirat ljudi za kmečko vojsko!“ je odgovoril Munih.

„Kako je po vaseh?“

„Dobro, da bolje ne more biti. Sveta Lucija pojde, če treba, v ogenj za staro pravdo. Sedaj grem še Seljane pripraviti za punt.“

„Ali nič ne veš, kako je drugod?“

„Kar sem do danes slišal, so bile same dobre novice. Jerom je šel zgodaj zjutraj proti Ročinju in v Kanal. Pravil je, da je po idrijski dolini vse pripravljeno zgrabiti se s Hrvati. Glej, Ivan, vse to je sad tvoje besede. Če bi tebe ne imeli, bi bilo že vse končano!“

„No, nikar me ne hvali, Martin! Kragulju se moramo zahvaliti, ker mi je on dal ta nasvet, ko sem že tudi jaz popolnoma obupal!“

Bila sta na razpotju, kjer se je Munih ločil od Gradnika.

Podala sta si roke in Munih je dejal: „Srečno hodi, Ivan! Pazi, da te Hrvati ne spoznajo in ulove! To bi bila poguba kmečke vojske!“

„No, že prav! Nocoj se morda oglasim pri tebi na poti domov! Zbogom!“ je zaklical Gradnik in pognal konja v dir.

Veselo je zarezgetal vranec, krepko so zapeketala njegova kopita in kakor veter je odletel po lepi cesti.

Lepe, pogumne misli so napolnjevale srce mladega jezdeca, skoraj razumeti ni mogel, kako ga je mogel par dni prej prevzeti na Mengorah tak obup . . . — —

Ko je jahal mimo Grozda v Ročinju, se je ustavil in nekoliko odpočil pri njem.

Anica mu je prinesla vina in mu sedla nasproti. Tiha in žalostna je bila, videlo se ji je, da jo tare skrivna bol.

„Čemu si tako otožna?“ jo je vprašal Ivan.

„Kako bi ne bila, moj dragi? Malokrat te vidim, in še tedaj le malo časa. V večni nevarnosti si; koder hodiš, ti skrb in strah ne dasta miru. Še vedno vodiš kmečko vojsko, vedno begaš zanjo od kraja do kraja, jaz pa te čakam dan za dnevom in sem vesela, če le trenutek vidim tvoj obraz ... In te dni gre po deželi glas, da ne zmagate več, da pridejo vojaki dan na dan in vas polove ... Oh, Ivan moj, kaj žalosti in strahu imam zavoljo tebe! Po dnevu mi črne misli in slutnje težijo srce, po noči pa me plašijo grozne sanje ... In sedaj te zopet vidim, da se podajaš v nevarnost in kako naj bom vesela?“

Dekle se je naslonilo na mizo in glasno zaplakalo.

Ivanu se je smilila do dna duše.

Vstal je, šel k nji, ji položil roko krog vratu, se sklonil k njej in ji dejal: „Nikar ne joči, moja Anica! Nikar mi ne teži še ti srca!“

A Anica ni jenjala ihteti.

On je gladil njene zlate lase in ji govoril s tihim glasom: „Kaka nevarnost pa je to? Jezdil bom do Kanala, tam pustim konja in pojdem peš do Sol-

kana. Oprezno in previdno bom izkušal poizvedeti, koliko Hrvatov je in kje so. Ko vse izvem, se vrnem in zvečer se bova zopet videla . . .“

„Ivan, jaz ne razumem vseh teh stvari prav nič . . . Le srce mi pravi, da si vedno v smrtni nevarnosti . . . Ah, prosim te, ne hodi danes nikamor!“ je prosilo dekle v solzah.

„Zakaj ne, Anica, saj ni nikake nevarnosti še!“

„Srce mi pravi, da je. Poslušaj, kako grozne sanje sem sanjala to noč! Videla sem te, kako si jahal na črnem konju po visokem grebenu Kolovrata; za teboj pa je šla dolga vrsta kmetov. In naenkrat je priletela truma velikih orlov in se vrgla nate. Njih peroti so šumele kakor vihar, njih oči žarele kakor ogenj, z groznimi, rdečimi kljuni so kljuvali proti tebi in s kremplji so te hoteli zgrabiti in dvigniti v višavo. Ti pa si se branil s svetlo sabljo in ves oblit s krvjo mahal po njih. A naenkrat ti je roka omahnila, orli so te prijeli in dvignili v zrak. V smrtni grozi sem ti hotela teči pomagat, a tedaj me nekaj prime krčevito za roko, ozrem se in zagledam — smrt. Zakričala sem od strahu in se vzbudila vsa razburjena in nemirna, da nisem do jutra več zatisnila očesa . . . Ah, Ivan, kaj naj to pomeni drugega, kakor nesrečo in tvojo smrt? Če ti umrješ, potem tudi zame ni več življenja!“

„Čemu vse te žalostne misli, Anica? Sanje ostanejo sanje in nič ne pomenijo. V par dneh se vse

odloči. Zmaga bo na naši strani, če Bog da, in tedaj nastopijo zopet mirni časi . . . Pred velikim Šmarnom boš že moja!“

„Bog daj!“ je vzdihnila Anica in se žalostno nasmehljala.

Nato je prišel Grozd in vprašal Gradnika, kako je s kmečko vojsko.

Ivan mu je vse povedal in oče Grozd so na zadnje dejali: „Sam Bog ve, če se vse srečno izteče za nas kmete . . .“

„Jaz upam, da zmagamo!“ je odvrnil Ivan in se poslovil od Anice in njenega očeta.

— Kako veseli bodo vsi, če potolčemo Hrvate in pridejo časi kralja Matjaža! Vsa žalost in vse sanje o smrti in nesreči preidejo kakor megla pred jutranjim solncem! — si je mislil, ko je bil zopet na svojem vrancu, ki ga je urno nesel proti Kanalu . . .

* * *

Tisto jutro je jezdil pred Gradnikom v Gorico tudi drugi fant — starega Klepca sin, ki je bil postal po očetovi smrti grajski hlapec v Tolminu. Zgodaj zjutraj, ko so še zvezde svetlo gorele, se je podal na pot z zlobnim naklepom v srcu, da izda namere kmečke vojske glavarju in ga v imenu tolminskega oskrbnika prosi, naj še tisti dan odpošlje vse hrvaške čete v Tolmin in druge gorske vasi. Imel je tudi

pismo za tolminskega grofa, ki je bival v Gorici. V tem pismu je valpet natančno opisal, kaj nameravajo puntarji, mu označil vse načelnike punta, izmed katerih je posebe omenil Gradnika in njegov nastop in govor pred zbranim ljudstvom v nedeljo po maši. Vse to je izvedel od Klepca, ki je gojil smrtno sovraštvo proti Gradniku in kmečki vojski in skrivši vse poizvedel.

„Sedaj posvetim na večne čase tebi, Gradnik, ki si mi očeta umoril, in vsem drugim vragom, ki s tabo vlečejo!“ je mrmral Klepec vso pot do Gorice in naganjal konja za žive in mrtve.

Jutranje sonce je lepo obsevalo goriške hiše, ko je došel v mesto, poiskal tolminskega grofa, mu izročil pismo, ki mu je bil dal valpet, in mu tudi povedal sam, kar je vedel o puntarjih.

„No, ti si cvit dečko, kakor vidim. Odkod pa si?“ je vprašal grof, ko je prebral pismo.

„S Polubirja, milostljivi gospod. Sedaj sem vaš ponižni hlapec!“ je odgovoril Klepec in mečkal klobuk v rokah.

„Kako pa, da te je valpet vsprejel v službo? Ali nimaš doma in zemlje?“

„Vse sem imel, sedaj pa nič več. Puntarji so nam razdrli hišo, obesili očeta in bi bili skoraj tudi mene, ker nisva bila na njihovi strani. A posrečilo se mi je uiti in zaklel sem se, da se moram maščevati nad njimi!“

„Aha, razumem!“ je odvrnil grof. „Sedaj pojdem sam k deželnemu glavarju, da ga naprosim, naj pošlje Hrvate še danes krotit te kmečke pse. Ti pa idi kam pit in jest; ko odidejo Hrvati, jim boš pa pot kazal. Ná za bokal vina in kos mesa!“

Stisnil mu je v roko par cekinov.

„Hvala milostljivi gospod! Bog vam povrni!“ se je zahvaljeval Klepec.

„Že prav! Popoldne se pa zopet oglasi, da boš vedel, kdaj odrineš s Hrvati!“ je dejal grof in mu obrnil hrbet.

Klepec pa je stiskal klobuk in Judeževe groše trdno v roki in stopal s trdimi, nerodnimi koraki po stopnicah navzdol.

„Juhej! Vsa Gorica bo danes moja!“ je zavriškal, ko je zajahal konja in se obrnil proti Trti.

Tam je pil do poldne. Nato je šel k grofu, kjer mu je povedal služabnik v njegovem imenu, da odide prvi oddelek Hrvatov, ki so bili v Solkanu nastanjeni že teden dni, pozno popoldne na Tolminsko.

Nato je jahal Klepec v Solkan, kjer je z vojaki pil in vabljal pri Krivi vrbi do solnčnega zahoda.

Ko je bil žep prazen in glava in želodec polna, je zatrobila trobenta in oddelek hrvaških konjikov, ki je štel krog petdeset mož, se je zbral in v svitu zahajajočega solnca oddirjal po kanalski cesti proti Tolminu.

Drugim četam pa je bilo dano povelje pripraviti se tekom noči na odhod.

* * *

Tisti večer je sedel Gradnik s svojo zaročenko v mali sobi, v kateri je prebil že toliko srečnih ur z njo, in se pogovarjal o tem in onem.

Bil je židane volje, ker se mu je vse izteklo po sreči in je o Hrvatih vse natančno izvedel v Solkanu, kakor je želel.

Motno je svetila leščerba, da je bila njena svetloba le malo močnejša kakor lunina, ki je v dveh svetlih pramenih silila skoz okenci in risala na podu par podolgastih čveterokotnikov.

Ivan je zdajpazdaj prijel za bokal, ki je bil pred njim na mizi, pokušal vino in vesel zrl Anici v obraz, ki mu je sedela nasproti.

„Vidiš, Anica, ves tvoj strah je bil zaman! Sanje nič ne pomenijo in srečen je tisti, ki jim ne veruje in hodi svoje poti, kakor mu srce ukazuje! Sedaj tudi ti ne boš več verovala sanjam, kajneda?“

„Ne vem . . . Včasih se izpolnijo vendarle . . . Ko je mati umrla, sem imela šest let, in par dni prej sem sanjala, da so jo odnesli črni možje iz hiše . . . In res so se sanje izpolnile. No, hvala Bogu, da si srečno prišel nazaj!“ je dejala ona in ga ljubeče pogledala.

Nato so prišli oče Grozd v sobo, ki so bili pogledali, ali so hlapci prav opravili živino, šli pregledat po shrambah in čumnatah, da bi kje kaj ne tlelo, in vse pozaklenili. Le glavni vhod so pustili priprt, ker je bil hlapec Luka gnal Gradnikovega vranca na vodo, da ga potem osedla in pripravi za odhod.

„No, Ivan, sedaj se lahko kaj pomeniva. Kako si opravil v Solkanu?“ so dejali oče Grozd in sedli k mizi, kjer sta sedela Ivan in Anica.

„Dobro . . .“ je odgovoril Gradnik. „Ni mi bilo niti treba hoditi v vas in se podajati v nevarnost. Vse, kar sem hotel, sem izvedel od par Solkancev, ki so kosili na travniku ob cesti pod Sveto Goro. Pravili so mi, da je v vasi že teden dni krog dvesto Hrvatov, ki pijejo, plešejo in vadjajo od zore do mraka. Vprašal sem kosce, kdaj nameravajo Hrvati odriniti, in dejali so mi, da mislijo najmanj še teden dni ostati v Solkanu. Glejte, oče, to je voda na naš mlin! Že jutri skličemo zopet kmečko vojsko, ki bo, če Bog dá, še številnejša in bolje oborožena nego v marcu, ko smo šli prvič v Gorico. Nenadoma pridemo nad Hrvate v Solkanu, jih pobijemo, pojdemo v mesto in rešimo iz ječ vse vipavske in kraške kmete. Zmaga mora biti naša . . .“

„Bog daj!“ so vzdihnili oče Grozd, ki niso tako zaupali v bodočnost kakor Ivan.

Anica pa je molčala, v nemi grozi ji je tolklo srce, ko je slišala, da pojde Ivan zopet v boj. Še-le

po dolgem času je dejala: „Kaj pa bo, če se tedaj moje sanje uresničijo?“

„Ne boj se, Anica! To bo zadnjikrat, da se zgrabimo. Upam, da se vse srečno izteče . . . Če bi se mi pa kaj pripetilo — ne žalujte za menoj, spominjajte se me in izmolite včasih kak očenaš zame . . . Pa mater kaj tolažite; vedno pravi, da bi tebe, Anica, kmalu rada videla. Tolikokrat sem te že hotel povabiti z očetom k nam — pa kaj, ko so ti nemirni časi in ni bilo še prilike! Če se sedaj vse srečno izteče, potem bo vse bolje!“

Zunaj se je zaslišalo peketanje, hlapec je pripeljal Ivanovega vranca spet nazaj in ga gnal v hlev, da ga osedla.

V sobi pa so vsi molčali. Po dolgem času so zopet izpregovorili oče Grozd: „Veš kaj, Ivan, jaz se še vedno bojim, da pojde vse po vodi. Če bi bil na tvojem mestu, bi pustil vse skupaj in na tihem jo pobrisal kam čez mejo za par mesecev, dokler se vse ne poleže. Poslušam včasih popotnike in voznike, ki se ustavljajo pri meni, in nič kaj dobrega ne obetajo njih novice. Bojim se zate in za kmečko vojsko!“

„Jaz se pa ne bojim! Do zadnjega bom vztrajal! Kar nam je Bog namenil, to se zgodi!“ je dejal Ivan ponosno in izpil vino iz bokala do dna.

V uri na steni so zdrknila kolesca, počasi in razločno je odbilo deset.

„Čudno, da ni še Jeramita! Dogovorila sva se davi v Kanalu, da se snideva nocoj tu, pa ni o njem ne duha ne sluha!“ je dejal Gradnik in vstal.

Zunaj na cesti so se zaslišali koraki.

„Nemara sedaj gre!“ je dejala Anica, vstala, šla k oknu in pogledala ven.

A kakor bi jo kdo sunil z močno roko, je odskočila od okna in zakričala: „Jezus, Marija!“

Gradnik in Grozd sta planila k njej.

„Kaj je?“

„Ivan, beži!“ je jeknila in kazala z drhtečo roko skozi okno, kjer je bil ravnokar izginil tuj, od srda in jeze spačen obraz, ki ga je bila Anica uzrla, ko je pogledala na cesto. Bil je mladi Klepec, ki se mu je zdelo, da je Ivan pri Grozdu, in je pripeljal pred drugimi se seboj gručo Hrvatov, da ga ujamejo.

„Kaj pa je, za božjo voljo?“ je vpraševal Grozd, ki ni ničesar videl.

„Ivan, beži, da te ne ujamejo!“ je drhteč od strahu govorila Anica.

Gradnik je pograbil mušketo, ki je bila v kotu, in skočil proti vratom.

A bilo je prepozno. Preden je prišel k njim, so se odprla in v polutemi se je pokazal visok Hrvat z golim mečem v roki na pragu.

Rešitve ni bilo več. Okna na cesto so bila zamrežena z debelimi železnimi palicami, na vratih in v veži so bili Hrvati.

„Zbogom, Anica!“ je zaklical Ivan in sprožil mušketo proti vratom. Počilo je, Hrvat se je zgrudil na tla, Gradnik pa je planil čezenj skoz dim v vežo.

Vojaki so se vrgli od vseh strani nanj. Gradnik si je z mušketinim kopitom delal pot med njimi na prosto. Dva sta se že zgrudila z zdrobljeno črepinjo na tla, še par korakov je bilo do izhoda na cesto, tedaj pa ga je zadel na glavo močen udarec s sabljo in padel je ves s krvjo oblit na tla.

Vojaki so skočili nad njega in mu zvezali roke in noge.

Prižgali so par bakelj in star Hrvat, ki je bil ranocelnik, je pregledal Gradnikovo rano.

„Ne bo hudega!“ je dejal, ga dal položiti na klop in mu je obvezal glavo.

Nato je pregledal druge tri Hrvate, ki so ležali na tleh. Prvi, v katerega je bil Gradnik ustrelil, je bil mrtev; krogla ga je zadela v srce. Druga dva pa sta bila nevarno ranjena.

„Hm . . . močen je fant, kakor hajduk!“ je dejal ranocelnik, ko je izvršil svoje delo.

Tačas so vojaki vdrli v klet, katero jim je pokazal Klepec, in začeli točiti in piti Grozdovo vino. Hlapci in dekle so bili prestrašeni zbežali in Hrvati so stikali, ne da bi se jim kdo v bran postavil, po shrambah in sobah in vse preiskali. Zaman jih je izkušal ukrotiti mlad častnik, ki jim je zapovedoval. S prešernimi očmi so gledali vanj in tisti, ki so bili

nekoliko pijani, so se celo na glas smejali, kakor bi mu hoteli reči: „Kaj hočeš, mladi baronček iz Slavonije, ki ti komaj prvi mah poganja, nam, ki smo že stari vojaki!“

Na očeta Grozda in Anico niso Hrvati pazili. Zato se je Grozdu posrečilo uiti iz hiše, ne da bi ga bil kdo zapazil. S tresočimi rokami je vzel Anico, ki je bila v nezavesti, v naročje in napol v omotici hitel k sosedu, kjer so ga radovoljno sprejeli. Anico so spravili v posteljo in ženske so ji pomagale, kakor so vedele in znale.

Grozd pa ni vedel, kam bi se dejal od strahu in groze.

Hitel je od Anice, ko je zopet prišla do zavesti in začela jokati, in šel na cesto. Vsa vas je bila na nogah, plaho so stali kmetje ob hišah in zrlili od daleč proti Grozdovi hiši, kjer so bila okna v pritličju žarko razsvetljena, da se je jasno videlo v veži in po sobah Hrvate, ki so pili in kričali, da se je razlegalo daleč v tiho noč.

„Ljudje božji, izkušajte rešiti Gradnika! Vse svoje premoženje dam, če mi ga iztrgate iz rok Hrvatov!“ je prosil Grozd, a zaman.

„Da potem planejo od nas in nam hiše zažgejo!“ so dejali nekateri.

Par fantov, ki so bili pogumnejši, je šlo pogledat bližje k razsvetljenim oknom. A kmalu so se vrnili.

„Nič več ne pomaga!“ so dejali. „Gradnik leži zvezan na klopi v sobi, krog glave ima ovit platnen robec, ki je ves okrvavljen. Le malo več diha in po njem bo najbrž, taho hudo so ga Hrvati. A tudi on jim je posvetil! Dva ležita z zavezano glavo po klopeh, eden pa na mizi, ki je menda že mrtev. Zraven pa sta dva vojaka z golo sabljo v rokah, ki gledata kakor dva Turka in stražita Gradnika. Nobene pomoči ni več ne zanj, ne za nas . . .“

„Oh, moj Bog, moj Bog, kaj bo! Vse, kar imam, mi uničijo in še hišo mi nazadnje zažgejo . . . Ob zeta sem in še drugo pojde . . .“ je tarnal Grozd in taval kakor brez uma okrog . . .

Polnoči je odbilo, ko se je zaslišal po cesti od Kanala sem velik šum.

„Cela vojska Hrvatov gre . . . Bog pomagaj in nas varuj nesreče! Kaj bo, kaj bo!“ so tarnali Ročinjci in se zapirali v hiše.

Kmalu je pridirjala v vas četa konjиков, ki so pripeljali s seboj tudi prazne konje Hrvatov, ki so bili prišli prvi peš v Ročinj in ujeli Gradnika. Ustavili so se pred Grozdovo hišo, da počakajo pešce, ki so bili proti večeru odkorakali iz Solkana takoj za prvim oddelkom konjиков.

Star, trebušat ritmojster z velikimi brkami pod nosom, ki so bile zavite kot dve turški sablji, je skočil prvi s konja in hitel ropotajoč s sabljo in

žvenketajoč z ostrogami v Grozdovo vežo, kjer so peli in trkali z bokali napol pijani vojaki.

„Tristo turških bomb!“ je zarentačil, ko je stopil pred nje, in strahovito udaril ob kamenita tla s svojo težko sabljo. Po bliskovo so skočili vojaki pokonci, vzravnali se kot sveče in salutirali.

Vsa prešernost in pijanost jim je prešla, ko so videli pred seboj strogega gospoda ritmojstra, ki jih je edini znal krotiti in ki so se ga bali bolj nego vraga.

„Pokorno javim, gospod ritmojster . . .“ je jecljal golobradi oficirček, a gospod ritmojster ni poslušal. Grizel si je sive brke in njegove male, svetle oči so begale kakor blisk od obraza do obraza.

Vse je bilo tiho in vsakdo je s strahom pričakoval, kdaj odpre ritmojster usta in zagrmí nad svojimi podložniki.

Ni bilo treba dolgo čakati.

Zarentačil je in zaklel, da so vsi povesili oči, želel, da bi jih vse pobila strela in turške bombe, se rotil in pridušal, da jih dá od prvega do zadnjega poobesiti ali postreliti, če jih še enkrat dobi na maršu pijane. Slednjič jim je zagotovil, da jim odtrga od mezde toliko, kolikor škode so naredili. Zapovedal jim je vse vrniti, kar so morda ukradli in skrili.

„Potem vas dam preiskati in gorje tistemu, pri katerem dobim le trohico tuje lastnine. Kakor tukaj stojim, ga dam na mestu ustreliti!“ je nehal svoj

dolgi govor in si ves zasopljen in zagrljen brisal potno čelo.

Molče so se vojaki razšli in vse, kar so bili vzeli, so deli zopet na prejšnje mesto.

Ritmojster pa je tačas poslal iskat gospodarja. Tresoč in bled je prišel Grozd od sosedovih. Ko je stopil pred ritmojstra, je vzel klobuk z glave in začel s tresočim glasom prositi: „Usmilite se me, gospod, in nikar me ne zaprite! Na beraško palico me je spravila nocojšnja noč!“

Stari vojak ga je pa potapljal po rami in dejal: „Koliko škode so naredili?“

Oče Grozd so debelo pogledali, ker niso pričakovali, da jih je ritmojster zato dal poklicati. Nekam v zadregi so odgovorili: „Kakih petdeset goldinarjev škode bi bilo . . .“

„Dobro!“ je odgovoril ritmojster in poklical profosa, ki je imel denar za četo s seboj, in ukazal izplačati Grozdu petdeset goldinarjev.

Oče Grozd so se popraskali za ušesom in tiho dejali: „Če bi bili tako dobri, gospod, naj raje izpuste fanta, ki so ga vojaki ujeli in zvezali, in denar naj le obdržijo!“

Pokazal je v sobo, kjer je ležal Gradnik.

A ritmojster je pogledal jezo in dejal: „O tem nimava posla!“

Grozd je molče spravil denar, ritmojster pa je zapovedal zatrobiti za odhod.

Na travniku ob Grozdovi gostilni so bili izkopali tačas vojakovi grobovi, v katerega so položili ustreljenega Hrvata.

Gradnika in oba ranjena vojaka so položili na voz, ki je v spremstvu desetih vojakov na konjih odrinil v Gorico, še preden so drugi odšli dalje proti Tolminu.

Zvezde so že bledele, ko je trobentač zatrobil in so hrvaški pešci in konjiki zapustili vas.

Šli so brez vodnika, kajti Klepca niso mogli dobiti več nikjer.

Zaman so ga iskali, in tudi če bi ga bili našli, bi jim ne bil mogel več koristiti, ker je bil že — mrtev.

To se je bilo zgodilo pa takole!

Ko je prišel drugi oddelek Hrvatov v Ročinj in se je začel ritmojster jeziti in kričati nad pijanimi vojaki, si je mislil Klepec, da bo zanj najbolje, če na tihem izgine.

Poiskal je konja, ga zajahal in oddirjal iz vasi proti domu.

Mesec je jasno svetil na cesto, vsak grm se je natančno videl, kakor srebro se je svetila Soča pod cesto.

Zlobno veselje, da se je vse tako lepo posrečilo, je navdajalo izdajavčevo srce.

— Zdaj si v past, ljubi Gradnik, in nikdo več ne reši ne tebe, ne tvojih pomagačev iz nje! — si je mislil in veselo zažvižgal.

A kmalu je umolknil in neki čuden strah se ga je polotil.

Konj je veselo dirjal po gladki cesti. Na lahko so se dotikala njegova kopita tal, urno so bežala drevesa mimo, Klepcu se je zdelo, kakor bi letel po zraku. Vse je bilo tiho in mrtvo, le doli pod cesto je šumela Soča in peketanje njegovega konja se je slišalo, ki je letel kakor veter.

A Klepcu je dirjal prepočasi, začel ga je tepsti in naganjati, da bi tekel še hitreje.

Nenadoma se je bila vzbudila v njegovem srcu grozna misel: — Kaj, če so puntarji izvedeli, da sem Gradnika izdal, in me sedaj kje čakajo, da me ustrele kakor vrabca? —

Pot ga je oblil, lasje so mu vstajali pokonci, vsaka senca, vsak grm, ki je bežal mimo, ga je plašil.

Tepel je konja, da je dirjal kakor besen.

In tedaj se je zgodilo nekaj čudnega.

Na naglem ovinku ceste, kjer je stal velik javor je stopila nenadoma iz sence visoka postava na razsvetljeno cesto in zaslišal se je nenaraven, divji klic: „Judež! Izdajavec!“

Kakor bi treščilo pred njim, se je Klepčev konj obrnil na desno, vzpel se in divje skočil proti cestnemu robu.

Še hip, izmanjkalo je tal in konj in jezdec sta izginila v globini.

Še obupen krik — močen pljusk — in Sočini valovi so se zgrnili nad splašenim konjem in Klepcem . . .

Gori na cesti pa je stal berač Jeramit, se prekriževal in s tresočim glasom šepetal: „Očitna kazen božja!“

Stopil je na rob ceste in pogledal doli v globino. A ni mogel nič zapaziti, le v senci velike skale se je videla še temnejša senca — nemara je bil ubiti Klepčev konj. O izdajavcu samem pa ni bilo ne duha ne sluha. Ležal je nemara že mrzel in trd na dnu in srebrni valovi so hiteli nevzdržno nad njim dalje . . . Ali so ga pa nesli dalje in ga vržejo bogvekje z razbito glavo na peščeni prod . . .

„Lump je bil . . . pa Bog mu daj vendar večni mir in pokoj!“ je mrmral berač in odkrevsal dalje proti Tolminu.

Počasi je hodil, ker je bil truden, in zbegane, žalostne so bile njegove misli.

„Tako hodim po svetu ponoči in podnevi kakor deseti brat . . . Vedno sem upal, da kmečka vojska kaj doseže, a zdaj nas je zadela nesreča, zoper katero ni več pomoči . . . O, Ivan, moj Ivan! . . . Da so te ujeli tisti hrvaški vragi! . . . Da te ne bodo več videle moje oči! . . .“ je tarnal.

Sedel je na kamen ob cesti in debele solze so mu kapale iz oči.

Ves prejšnji dan mu je zopet prišel na misel. Spomnil se je, kako sta se srečala zjutraj v Kanalu z Gradnikom, ki je jahal proti Gorici poizvedovat, kaj nameravajo Hrvati.

Domenila sta se, da se dobita zvečer v Ročinju pri Grozdu.

Pozno zvečer se je vračal berač v Ročinj in bil že blizu vasi, ko je zaslišal za seboj vojaške korake. V strahu se je skril za mejo ob cesti in videl v jasni mesečini trumo Hrvatov, katero je vodil Klepec, ki ga je Jeramit dobro poznal.

Takoj je zaslutil, kaj vojaki nameravajo, in v strahu hitel prek travnikov proti Grozdu, da bi opozoril Gradnika na pretečo nevarnost.

A Hrvati so bili hitrejši nego Jeramit z leseno nogo.

Ko je došel do Grozdove hiše, so bili že v hiši, slišal je strel, s katerim je Ivan ubil prvega Hrvata, in šum, ko si je delal pot na prosto iz veže.

Upal je, da Ivan ubeži, a kmalu je spoznal, da je vse izgubljeno.

Obupan in prestrašen se je odpravil iz Ročinja proti Tolminu. Ko je zaslišal za seboj peketanje Klepčevega konja, se je obrnil in fanta spoznal. Sveta jeza ga je prevzela, stopil mu je nevede in nehote naproti in zaklical usodepolne besede izdajavcu v obraz. In Klepčev konj se je splašil in skočil v Sočo, kjer je našel smrt z jezdecem vred . . .

Iz teh misli je vzbudil Jeramita šum in peketanje, ki se je bližalo bolj in bolj. Pogledal je po cesti in videl v svitu zahajajočega mesca veliko četo, ki je jezdila nemara v Tolmin.

„Bog pomagaj . . . Vse je izgubljeno . . . Kmečka vojska je izdana in stara pravda pokopana na večne čase . . .“ je mrmral, ostal in se skril za grmovje ob cesti.

Ko so oddirjali hrvaški konjiki mimo in se je izgubilo peketanje v daljavi, je berač zopet stisnil svojo grčavo palico, naredil še par korakov po cesti in nato krenil na stransko stezo. — — —

Jutranje solnce je vzhajalo, ko je bil Jeramit na visokem grebenu, si zasenčil z roko oči in se ozrl nazaj. Solze so mu prišle v oči, ko je gledal v dolino in šepetal na tihem: „Zbogom, ti kraji! Najbrž jih ne bom nikdar več videl . . .“

Nato se je prekrižal in začel počasi korakati po kozji stezi na drugo stran v dolino, ki je bila že beneška . . .

* * *

Tako so se izpolnile Anične sanje, črni orli so prišli nad Gradnika in nad kmečko vojsko, za katero ni bilo več rešitve . . .

Ker je bil Gradnik ujet, ni bilo nikogar, ki bi bil puntarje zbral in se z njimi postavil Hrvatom porobu. Plamen, ki se je bil vžgal v kmečkih srcih v

nedeljo po Gradnikovem nagovoru, je ugasnil kakor lučka v viharju.

Hrvati so prišli skoraj v vse večje vasi po Tolminskem in tekom enega tedna polovili vse načelnike kmečke vojske in mnogo puntarjev.

Potrti, s sklonjeno glavo so hodili kmetje okrog, in ko so prišli grajski hlapci v vasi jih zbirat za tlako, so se brez besede vdali in šli.

Solnce je pripekalo, nad zemljo je ležala soparica, iz širnih senožeti tolminskega grofa se je dvigal opojen vonj po pokošenem senu.

Kosili so tlačani. V dolgih vrstah so stali in sklonjeni globoko k tlom mahali s kosami. Molčali so, nobene misli ni bilo v njih srcih, le zdajpazdaj se je kdo spomnil kakor v polusnu, da so bile kose nabrušene zato, da bi z njimi pokosili grajščake, dacarje in vse take pijavke, a ne grofovo travo . . .

Grajski valpet je jezdil ponosno po travnikih in zrl porogljivo okrog, hlapci so ležali po sencah in se smejali, iz vasi se je slišalo vriskanje in zategnjeno petje Hrvatov, ki so pili in se veselili, da so tako gladko opravili s kmečko vojsko . . .

Napočil je in dan osvete

IX.

Hrvati so bili že odšli s Tolminskega, po travnikih je že poganjala otava, po razorih požetih njiv so tekale brezglasno prepelice med mlado ajdo.

Prva nedelja v avgusta je bila.

V Ročinju je končala maša in ljudstvo je bilo še zbrano pred cerkvijo, ko se je zaslišalo ropotanje biričevega bobna.

Govorjenje in šum sta ponehala, birič je stopil na vzvišen prostor pred cerkvijo, se odkašljal in razgrnil mogočno veliko polo papirja pred seboj.

„V imenu njegovega Veličastva, presvetlega kralja in cesarja našega, Karla VI.“, je začel z donečim globokim glasom, „naznanjam jaz, Leopold Adam grof Strassoldo, njegov najponižnejši sluga in glavar goriške poknežene grofije, da je 29. julija dospela v Gorico sodnijska komisija, da razsodi po pravici in resnici spor med goriškimi podložniki in gospodom Jakobom Bandel, grofom Jakobom Antonom Coronini in drugimi žlahtnimi gospodi grofi in baroni. Komisija obstoji iz predsednika, prevzvišenega gospoda

Hanibala kneza Portia, dveh sodnikov, gospoda Janeza Krištofa grofa Wildenstein in Jožefa Lindl, dvornega kamornega svetnika, in iz zapisnikarja, plemenitega gospoda Ehrberg iz Ljubljane. Pred to slavno komisijo naj pridejo vsi podložniki goriške dežele, ki mislijo, da se jim je zgodila kaka krivica od gosposke, in tej naj predložijo vse pritožbe. Ta komisija bo tudi sodila vse tiste, ki so dvignili orožje proti svoji postavni gosposki, šuntali in zbirali ljudstvo za punt . . .“

Ko je birič nehal, so se ljudje začeli razhajati. Nikogar ni razveselila vest, katero so ravnokar slišali, kajti vedeli so, da bi bila vsaka pritožba pred sodno komisijo zaman.

Proti Grozdovi gostilni sta stopala počasi oče Grozd, ki je bil videti siv in sključen, kakor da se je postaral za deset let, in študent Štefan Golja, ki je bil po dolgem času prišel tisto nedeljo pogledat v Ročinj.

„Glej, Štefan, vedno se mi je zdelo, da se vse tako nesrečno konča, kakor se je. Proti grofu kmet nikdar nič ne opravi . . .“ je govoril Grozd po poti.

„Kaj se vam zdi, oče, da ne bo komisija pravična, ki jo je cesar imenoval, da vse presodi?“ je vprašal študent.

„Hm . . . Težko, da dá nam prav . . . Sami grofi in knezi nas bodo sodili, ki rabijo kmeta le za desetino in roboto . . . A vendar bi bilo prav, da bi na-

znanili vse krivice, ki so se nam godile in se nam še godé. Dasi nas ne bodo pravično sodili, bodo vsaj videli, da mi njih krivice čutimo in da jih bo nekdo drugi kaznoval, če jih sami ne bodo . . .“

„Bogve, kaj čaka puntarje in njih voditelje, ki so jih ujeli?“ je vprašal Golja.

„Nič dobrega več . . . Ob glavo bodo, ali jih pa zaprejo za celo življenje v temnice . . . Aj, kolikokrat sem svaril Gradnika, naj pazi, da ga ne ujamejo; mu svetoval, naj raje vse skupaj pusti in ubeži, a me ni hotel poslušat . . . Zdaj pa je v ječi in ne čaka ga več drugega kakor žalostna smrt . . . Aj, Ivan, Ivan . . . Tako mlad fant, tako lepo premoženje, taka sreča ga je čakala — in vse je šlo po vodi . . . Zdaj je on nesrečen in mi . . . Anka joče cele dneve in noči po njem . . . Zaman jo tolažim, saj še sam nimam več upanja . . .“

Grozd si je obrisal z rokavom oči, Golja pa se je zopet spomnil na nekdanje dni, ko je še mislil, da bo Anica njegova . . . In pred njegovimi očmi je vstal tisti večer, ko je spoznal, da so vse te misli zaman, ker si je bila ona izbrala že drugega. V duhu je videl Gradnika, ki je stal pred njim kakor tisti jesenski večer, ko so se odprla vrata v polumraku in je stopil v sobo in pozdravil Anico. Nič več ni bil hud nanj, ker je bil že čas ozdravil njegovo srce in se mu je zdelo vse kakor davne polupozabljene sanje . . .

Ko sta stopila v vežo, je Grozd šepnil študentu na uho: „Tolaži Anico in ji dajaj poguma, če te bo kaj vprašala!“

„Bom že! je odgovoril Štefan. — — — — —

Popoldne sta sedela Anica in Štefan sama v sobi. Droben solnčni žarek je sijal skozi okno in osvetljeval vso sobo z rumenkasto lučjo. Praznično se je svetila v kotu mogočna peč, iz črvivih starih okvirjev na steni so zrl častitljivi obrazi svetnikov in svetnic božjih, ki so bili vsi zamišljeni v čudovite, nadzemeljske stvari . . .

V prostorni sobi se je slišalo le tiktakanje ure in včasih brenčanje osamljene muhe, ki se je bila izgubila skozi priprta vrata v ta praznični pokoj. Tudi zunaj je bilo vse tiho, ni bilo več slišati trkanja z bokali, govorjenja in petja pivcev kakor druge nedelje popoldne, kajti po odhodu Hrvatov so bili vzeli oče Grozd smrečico znad vrat, ker niso mogli več dobiti nikjer vina . . .

Štefan Golja je gledal v svetega Jurja, ki mu je visel nasproti, in poslušal pastirja, ki je sedel na dvorišču in piskal otožno na žveglo.

V študentovem srcu so se vrstile misli burno druga za drugo. Žalosten in jezen je bil, ko je pre-mišljeval ves punt in njegov žalostni konec. Zopet je enkrat zmagala krivica nad pravico, močnejši nad šibkejšim.

Včasih je pogledal Anico, ki je listala po starem molitveniku in zdajpazdaj pogledala s svojimi žalostnimi, objokanimi očmi skozi okno.

Naenkrat je knjigo zaprla, uprla oči v Štefana in dejala: „Štefan, saj mi ne zameriš, če te bom nekaj vprašala, kar ti morda ne bo po misli?“

„Ne, Anica . . . Le vprašaj, kar hočeš!“ je odvrnil študent z mirnim glasom.

„Ti si študiran, si mnogo čital in mnogo videl — povej mi po pravici, ali imaš še kaj upanja, da bo Ivan oproščen in da ga bom še kdaj videla . . .“

Anici je pri zadnjih besedah prišla kri v obledelo lica in povsila je oči.

Štefan Golja je pa dolgo molčal. Kaj naj ji reče, da ji vzbudi v srcu upe, ki so prazni, neizpolnjeni? Ali naj ji pove resnico in z eno besedo uniči vse sanje in nade? Gledal je vanjo in smilila se mu je . . . Nekaj se je zopet budilo v njegovem srcu, o čemur je mislil, da je že davno ugasnilo, umrlo . . .

Dekle je dvignilo glavo in s tihim glasom izpregovorilo: „Govori, Štefan, na vse sem pripravljena!“

„Anica, sam ne vem, kaj naj ti rečem . . . Morda bo oproščen, morda ne . . . Bojim se pa, da se zgodi zadnje . . .“ je odgovoril študent in glas se mu je tresel od nemira . . .

„Vsi pravijo tako . . . Bogue, morda je še kaka pomoč . . . Glej, Štefan, jaz sem mislila, da bi sama šla pred sodnike v Gorico in prosila zanj . . .“

Štefan je začudeno pogledal sestrično in čudovito ga je ganila ta ljubezen Anice do Gradnika, ki jo je izpoznal iz zadnjih besed.

„Morda se usmilijo tebe in njega, če boš prosila zanj!“ je odgovoril.

„Prosim te, Štefan, pomagaj mi! Jaz ne vem, ne kdaj naj grem, ne h komu, ne kako naj govorim ...“

„Le mirna bodi, Anica! Razprava se bo vlekla dolgo in morda niti ne konča letos ... A pred obsodbo ti naznanim čas, kdaj prideš v Gorico, in tudi vse drugo poskrbim ... Stanovala boš lahko pri teti Rozaliji. Saj se je še spominjaš?“

„Še ... Pred devetimi leti se mi zdi, sem bila nekoč s tvojo ranjko materjo pri njej v Gorici. Bele lase ima in črno obleko, modre in ljubeznive oči ... Kaj ne?“

„Da ... Dobro se je še spominjaš!“ je odvrnil Štefan.

Novo upanje se je vzbudilo v Aničinem srcu in bila je prepričana, da njena prošnja ne bo brez uspeha.

Štefan Golja pa ni mnogo upal, kajti predobro je že poznal grofe in barone ...

A vendar mu je dobro delo ob slovesu proti večeru, ko mu je Anica stisnila roko in dejala: „Piši mi, kdaj naj pridem v Gorico, in mi pošlji po kom pismo, ali pa sam pridi. Nikoli ne zabim nate, če mi storiš to dobroto!“

„Le brez skrbi bodi, Anica!“ je dejal študent in zajahal konja.

„Zbogom, oče! je dejal Grozdu in odjezdil v večerni mrak.

Dolgo še sta zrla oče in hči zamišljena za njim.

* * *

Razprava proti puntarjem se je vlekla skozi vso jesen in zimo. Najprej je komisija zasliševala pritožbe goriških kmetov proti Bandelu in grofom.

Prihajali so od vseh strani, prisegali pri svetem križu in evangeliju, da jih je Bandel sleparil vsa leta, odkar je pobiral davke, prosili, naj se jim olajšajo bremena, ki so jih na njihova pleča vrh drugih naložiti kruti, brezsrčni grajščaki.

A konec je bil navadno ta, da je dala komisija tožitelje vkleniti v težke verige in jih zapreti na goriški grad, dokler se ne izpremislijo in izjavijo, da je Bandel po pravici ravnal in da ni niti vinarja preveč utirjal in da jih ni boljših in blagodušnejših gospodov kakor so grajščaki, proti katerim so se brez povoda puntali . . .

Brezkončni kakor večnost so bili dnevi in noči v ječi . . . Najhuje je občutil to Ivan Gradnik.

Ko je bil počasi okreval in se mu je globoka rana na glavi začela celiti, so ga peljali iz svetle prijazne sobe na gradu, kjer je bil ves čas svoje bo-

lezni, v globoko temnico, kjer je sijal moten žarek svetlobe skozi visoko, zamreženo okence v mračni, hladen prostor. Ob mokrotni, črni steni so bile v kamen vdelane verige, katere so mu deli krog rok in nog.

In tako je začelo zanj življenje, v katerem si je želel smrti, ki se mu je zdela kot mila, blaga rešiteljica.

Dan za dnevom je potekal počasi in enakomerno kakor kalna voda, leno pretakajoča se po široki, peščenjasti strugi. Vse je bilo tiho kakor v grobu, le opoldne in zvečer so zarožljala vrata in molčeč, neprijazen ječar je prinesel borno kosilo ali večerjo in vrč vode.

Edini tovariši, ki so delali Gradniku družbo, so bili njegovi spomini. Dan na dan je mislil o svojem preteklem življenju, vsak trenutek, vsak doživljaj je na novo doživel v svojih osamljenih, žalostnih mislih.

Včasih se je vzbudil nenadoma iz težkega, bolečnega sna in se vprašal: „Kje sem? Kaj je z mano?“

In strmel je v črno temo, poslušal z napeto pozornostjo — a vse je bilo tiho. In hotel se je dvigniti, a tedaj so zarožljale verige in krog rok in nog je začutil mrzlo, ostro bolečino . . . Bil je ujet, vkovan v verige in rešitve ni bilo več . . .

Kakor splasene ptice so letele njegove misli domov v gore, kjer spi tiho in pokojno domače selo, kjer stoji rodna hiša Gradnikov . . . Bogve, kaj misli sedaj siva, stara mamica, ali je v solzah zaspala in

sanja, da je sin pri njej, ves srečen in zadovoljen, ali pa morda bdi, misli nanj, ki ga je imela nad vse rada na svetu, grenka žalost ji polje v srcu in ni je solze več v pekoče oči, ker je že vse izjokala v teh težkih, žalostnih dneh . . . Morda še upa in čaka, da ubeži iz ječe in se vrne vsaj za hip domov, preden odide v daljne, tuje kraje, kjer ga ne bodo več lovili vojaki in biriči . . .

Kako daleč je domače selo, kako daleč mamka in domača hiša! . . .

Gradnik jo je natanko videl. Nad zemljo plava lunin krajec in njegova motna svetloba leži nad vasjo kakor poluprozorna jesenska megla.

Tiha in mrtva je domača hiša, vsa črna je, kakor da jo je žalost pokrila. Le okenca v pritličju se motno bleščijo in na slamnati strehi se zažari zdaj-pazdaj vrsta kapljic od dežja, ki je bil padel zvečer iz oblaka, ki je hitel prek doline in je zdaj že bog-vekje . . .

Vse je tiho in zapuščeno krog hiše, le tam v hlevu se sliši enakomerno sopenje volov in smrčanje starega hlapca Petra.

Če potegne veter prek dolin in se zganejo oknice, pa dvigne Peter glavo in vpraša v polusnu: „Ali si ti, gospodar?“

In posluša, posluša, a vse je tiho . . . — — —

Gradnikove misli so zapustile dom in se oklenile Anice.

— Bogve, kaj dela ubogo dekle? — se je vprašal.

Morda bdi, sloni ob oknu in pretaka solze. Včasih se ozre ven v mračno noč in gleda po cesti, ki se izgublja kot siva črta v daljavi. Gleda in gleda, drhteča v pričakovanju, da priroma po njej truden popotnik, da potrka v pritličju na okno in poreče: „Pridi, Anica! Beživa od tukaj daleč, daleč proč v druge kraje, kjer bova srečna in zadovoljna . . .“

Tako premišljuje nemara Anica, a on, o katerem sanja, vzhihuje brez spanja v temnici in stiska v onemogli bridkosti in jezi v težke, mrzle verige vkovane roke . . .

„O, moj Bog, moj Bog, daj, da bi prišel kmalu konec vsega tega!“ je ječal Gradnik v takih nočeh brez spanja in zrl na trepetajočo zvezdico, ki jo je edino videl skozi visoko okence svoje ječe . . .

* * *

Prešla je jesen, potekel je advent in tudi božič je minil, ki ni mogel od vse svoje velike sreče poslati ujetim puntarjem drugega pozdrava kakor zvonjenje v sveti noči, ki je klicalo ljudstvo k polnočnici in prišlo tudi kot odmev davnih srečnih dni v temnice k jetnikom, ki so brez sna strmeli v temo in s težkim, mračnim srcem mislili na svoje drage . . .

Tudi sveti Silvester je odšel in prišlo je novo leto 1714. — a puntarski voditelji niso še prišli pred sodno komisijo, česar so si želeli in se bali.

A naposled je vendar prišel dan — nekako v sredi januarja je bilo — ko so se odprla železna vrata njih temnic, so jim odklenili težke verige in jim nadeli lahkejšje. Nato so jih peljali na prosto, da jih odvedejo pred sodnike, ki so bili v hiši kneza Portia v mestu.

Ko so se jetniki po dolgem času zopet zagledali, so bili vsi čudovito ganjeni. Vsi so bili izpremenjeni, da se skoraj niso mogli več spoznati. Obrazi so bili upadli in rumenkasti, roke slabe in tresoče, noge so jim klecale v kolenih in vsi so bili upognjeni kakor devetdesetletni starci.

Molče so si podali roke in v očeh so se jim zableščale solze.

Prvi je izpregovoril Kragulj. Dolgi beli lasje so se mu gibali v mrzli sapi, ki je zdajpazdaj potegnila z gor čez Gorico, oči so zrle tako, kakor da so zamišljene v nedosežno, brezkončno daljo, kjer ni ne upanja, ne življenja več, kjer se razpenja kot skrivnosten mrak večnost, ki je človek ne pozna, ampak le sluti, kjer je izginilo in umrlo vse, kar spominja na zemljo in na veselje in žalost . . . Tih, skrivnosten je bil njegov glas, kakor bi mrlič izpregovoril, ko je dejal: „Molite, prijatelji moji, kajti konec naših dni je prišel. Molite in delajte pokoro za svoje grehe! . . .“

Vsi so povesili glave, le Munih je pogledal okrog in dejal: „Za kake grehe? . . . Za pravico in resnico

smo šli, in zato nas je gosposka dala poloviti ... Tudi če nas danes obsodijo na smrt — pred Bogom smo čisti!“

Kragulj je zaprl oči in dejal: „Ni tako, prijatelj moj ... Še pravičnik greši sedemkrat na dan ... Kaj pa mi, ki smo grešni, revni ljudje! ...“

Munih je nekaj zamrmral, drugi so pa molčali.

Gradnik je gledal sivo nebo, prek katerega so bežali oblaki proti severu, polni mraza in snega, da ga iztresejo nad gore in doline. Kaj bi dal, da bi tudi on mogel z njimi le za trenutek v lepo, blaženo prostost! ... A vsi upi so bili zaman. Ob izhodiščih iz grada so stali strogi mušketirji in gledali temno in mrko v gručo jetnikov. Nikjer izhoda, nikjer rešitve!

K Gradniku je pristopil Munih in dejal: „Kaj se ti zdi, Ivan, ali bomo še kdaj videli domače gore?“

„Nikdar več ...“ je odgovoril z mirnim glasom Gradnik.

„Bogve, kam nas popeljejo sedaj?“

„Nemara pred sodnike, ki nas bodo sodili ...“

„Kaj porečemo, kako se bomo branili?“

„Do zadnjega trdimo, da smo nedolžni, kar je tudi res pred Bogom in pred ljudmi!“ je odgovoril Gradnik s samozavestnim, odločnim glasom.

Kmalu je dospela četa mušketirjev, vzela puntarje v sredo in odšli so po ozki ulici z grada v mesto.

Okna so se odpirala po hišah, ko so zaslišali meščani trde korake vojakov in rožljanje verig, in marsikatero oko je gledalo z usmiljenjem v neme, mračne obraze puntarjev, ki so šli pred sodnike.

Ko so dospeli pred hišo kneza Portia, je sunil Gradnik s komolcem Muniha, s katerim je šel v paru, in dejal: „Sedaj vidiš, da za nas več ni rešitve!“

Pred hišo je stala vrsta vojakov, ki so stražili noč in dan slavno komisijo, ob vratih je bil na vsaki strani svetel, mogočen top, čigar žrelo je kakor zlobno, sovražno oko strmelo v vsakogar, ki se je bližal.

Puntarje so peljali v veliko, mračno dvorano, kjer so sedeli na visokem, z zelenim suknom prevlečenem odru štirje neprijazno in strogo gledajoči sodniki, vsi oblečeni v dolge črne halje.

Visok gospod s sivo špičasto brado je vstal, pogledal z bistrimi, presunljivimi očmi vrsto obtožencev, ki so stali v dvorani, in začel z jasnim, močnim glasom čitati obdolžnico.

Vsi so bili obtoženi, da so brez vzroka, iz same nezadovoljnosti in predrznosti šuntali ljudstvo po goriški deželi, naj se vzdigne proti svoji postavi, od Boga in ljudi priznani gosposki. Ko se jim je posrečilo, da so ljudi zapeljali, so napadli dejansko deželnega glavarja, deželnega dacarja Bandela, svoje grofe in druge predstojnike in se spuntali proti samemu prevzvišenemu kralju in cesarju Karlu VI. Izrecno so bili imenovani Gradnik, ki je bil glavni šuntar in

vodja upornikov, ki je napadel rihenberški grad in izsilil iz grofa urbar in kupna pisma njegove grajščine, Munih, ki je zbiral ljudi po Krasu in napadel in izropal grad Završnik in s samim grofom nasilno ravnal, da je moral bežati v Trst, da ga niso kmetje obesili kakor njegovega oskrbnika, in Lahajnar, ki je hotel napasti s puntarji devinski grad, kar se mu pa ni posrečilo.

Ko je predsednik komisije, knez Portia, prečital to dolgo obtožnico, je vprašal: „Priznate li, da ste krivi vseh teh zločinov in da ste zaslužili največjo kazen?“

Za hip je bilo vse tiho, nato pa so dvignili obtoženci glave, verige so zarožljale in kakor iz enega grla se je zaslišalo odločno: „Ne!“

Predsednik si je ježno gladil brado in čez nekaj časa zopet vprašal: „Ali ne priznate, da ste se puntali proti njegovemu Veličastvu kralju in cesarju Karlu VI.?“

„Ne!“ je zadonelo v dvorani.

Nato so začeli sodniki posamezne izpraševati in jih hoteli pripraviti do tega, da bi priznali svojo krivdo.

A puntarji so bili trdni kakor skala. Priznali so, da so si hoteli poiskati svoje stare pravice, a da so s tem izvršili zločin proti državi in cesarju, tega niso hoteli priznati.

Ko je komijija spoznala, da je vse zaman, se je nekaj časa posvetovala in nato je zopet vstal predsednik in dejal: „Čez par dni vas zopet vse zaslišimo, in če tedaj ne priznate svoje krivde, vas rabelji prisilijo z natezalnico in drugim orodjem, da to storite!“

Nato so odpeljali obdolžence zopet v temnice na grad . . .

* * *

Oblačen zimski dan je bil, ko so se odprla vrata v Gradnikovo ječo. Ječar mu je odklenil verige in dva vojaka z mušketami v rokah sta ga peljala iz ječe po temnih vlažnih hodnikih v mračen prostor, ki je bil podoben obokani kleti.

Groza je pretresla Ivana, ko je ugledal v polutemi razna mučilna orodja, o katerih je že mnogo slišal, a jih ni še videl.

Kmalu so prišli drugi mušketirji, ki so pripe-
ljali Muniha in Lahajnarja, oba brez verig.

Pozdravili so se.

Munih se je ozrl okrog in dejal s porogljivim glasom: „Kakor ajdje mučenike, bodo zdaj rabelji obdelavali nas!“

Gradnik in Lahajnar sta molče zganila z rameni, Munih se je pa zagledal nemo v visoko okno, ki je bilo napol zagrnjeno s snegom, ki je zunaj naletaval.

Čez par trenutkov so stopili v klet štirje rabelji, visoki, žilavi ljudje, z neusmiljenimi, divjimi obrazi. Za njimi pa sta prišla dva sodnika, katera so obtoženci že poznali izza zadnjega zasliševanja; bila sta knez Portia in zapisnikar Ehrberg.

Ta je prebral del obtožnice, ki se je tikal Gradnika, Muniha in Lahajnarja. Nato je vprašal vse tri, ali priznajo svojo krivdo.

Vsi so odgovorili: „Ne!“

Grof Portia je namignil rabeljem, ki so zgrabili Muniha, mu zvezali roke, vtaknili oba palca med dve ploščici, ki so ju začeli stiskati z vijaki.

Munih je bil nekaj časa miren, a ko so postale bolečine neznosne in je začela kapati na tla kri, ki sta jo iztisnili ploščici izza nohtov, je planil kvišku in se izkušal rešiti.

A dva rabelja sta planila nanj in ga potisnila zopet na klop, na kateri je sedel, druga dva sta pa počasi potiskala vijake.

„Prekleti vragi!“ je siknil Munih med zobmi, bled od bolečin.

„Martin Munih, ali priznaš, da si se zločinsko puntal proti svoji deželni gosposki in proti cesarju?“ je vprašal tisti hip zapisnikar.

Munihu se je zdelo neumno trpeti brez potrebe, saj je videl, da ga končno vendar pripravijo do tega, da prizna vse, kar mu bodo narekovali.

„Vse priznam, kar je pisano v tistem vražjem pismu. Če hočete, priznam, da sem vseh sedemsto vozov zlata, kar ga je skritega pod Bogatinom, ukradel škratu, ki je tam varje . . .“

„Dobro!“ je dejal zapisnikar in namignil rabeljem, naj odvijajo vijake, ki so Munihi stiskali palca.

Ko sta mu vijaka le narahlo stiskala prste, je potegnil urno palca izpod njiju in brsknil ploščice od sebe, da je vse skupaj odletelo daleč v kot.

„Bog bi mi ne mogel zameriti, če bi vse te vrage preklel . . .“ je mrmral in ogledoval krvava in pretisnjena palca na obeh rokah.

„Kar takoj vse priznajta, kar vama porečejo!“ je dejal Gradniku in Lahajnarju. „Kajti takih bolečin si še vrag v peklu ni izmislil!“

Odpeljali so ga, zapisnikar je pa vprašal Lahajnarja, če prizna.

Lahajnar je pogumno odgovoril: „Kar sem storil, priznam, a da sem se proti cesarju puntal, ne!“

„Milostljivi gospod deželni glavar je mesto cesarja. Če si se vzdignil proti njemu ali proti grofom, je isto, kakor bi se proti cesarju!“ je odvrnil zapisnikar.

„Jaz pa mislim, da ni!“

Rabelji so prijeli Lahajnarja, ga posadili na stol in trdno privezali nanj.

Najprej so mu kakor Munihu stiskali palca. A dasi je kri kar curljala izmed ploščic, je Lahajnar stiskal zobe in trdovratno molčal.

Ko je zapisnikar videl, da s tem nič ne opravijo, je namignil rabeljem, ki so odvili ploščice in prinesli močen železen obroč, ki se je dal z vijakom zožiti in razširiti.

Deli so ga kakor krono Lahajnarju krog glave in začeli stiskati vijak. Tesneje in tesneje se je oprijemal obroč glave in stiskal lobanjo, da se je Lahajnarju od bolečin temnilo pred očmi.

Pot ga je oblil in zastokal je od trpljenja.

„Andrej Lahajnar, ali priznaš?“ je vprašal zapisnikar.

In Lahajnar je priznal, da je šuntal ljudstvo k upor, šel s kmečko vojsko v Gorico, dal obesiti kanalskega dacarja za pete, da bi bil skoraj umrl, pripravil Kraševce do napada na devinski grad in se z vsem tem zločinsko puntal proti cesarju in državi...

Odvili so mu obroč z glave in ga odvezali.

Omahujočega so ga odpeljali vojaki in Gradnik je z bolestjo in gnevom videl za trenutek njegove od bolečin motne oči in temnordeč v čelo vtisnjen pas, ki ga je bil pustil obroč . . .

Zdaj je prišel Gradnik sam na vrsto.

Dasi je videl muke obeh tovarišev, ki sta bila pred njim izprašana, ni hotel vsega priznati, kar je narekoval zapisnikar.

Tudi njemu so stiskali palca, ne da bi bil črhnil niti besedice.

Nato so ga položili na natezalnico.

Bila je to dolga klop, na enem koncu so trdno zvezali obsojencu roke za glavo k močnemu klinu, na drugem koncu pa je bilo vreteno, krog katerega se je ovijala vrv, s katero so bile zvezane noge.

Rabelji so začeli obračati vreteno, vrv se je napela in Gradnik je začutil neznosne bolečine v vseh členih.

„Ivan Gradnik, ali priznaš, da si se puntal proti njegovemu Veličastvu, kralju in cesarju Karlu VI.?“ je vprašal zapisnikar, ko je zapazil, da se je Ivanu izpremenil obraz od bolečin.

A Ivan Gradnik je molčal.

Vreteno se je počasi obračalo, vrv je bila napeta kakor struna, vsi udje Gradnikovega telesa so bili z mesta.

„To bo moja smrt!“ je zaječal Gradnik napol v nezavesti.

Takrat je stopil zapisnikar bližje, se sklonil k bledemu potnemu obrazu obsojenca in dejal: „Ivan Gradnik, ali priznaš?“

Motne oči so se odprle, brezkrvne ustnice so se zganile, zapisnikarju se je zdelo, da sliši vzdihljaj: „Priznavam!“

Rabelji so počasi izpustili vreteno, iztegnjeno Ivanovo telo je zopet dobilo naravno podobo.

Odvezali so mu roke in noge, a ni se zganil. „V nezavesti je!“ je izpregovoril knez Portia. Zmočili so mu čelo in polagoma je prišel k sebi. Ko je šel zopet v ječo, sta ga morala mušketirja skoraj nesti, tako onemogel je bil.

Na ta način so drugi in tretji dan priznali vsi puntarji svoj zločin . . .

X.

Lep pomladni dan v začetku aprila je trepetal nad Gorico.

Veseli solnčni žarki so silili skoz napol zagrnjena okna v predsobo stanovanja kneza Portia, kjer sta sedeli v mehkih naslonjačih dve ženski, postarna gospa z belimi lasmi, vsa črno oblečena, in blede kmečko dekle z žalostnimi očmi. Bili sta Štefanova teta Rozalija in Grozdova Anica.

Stari gospé, ki je bila znana z visokimi krogi, se je namreč posrečilo, da je predsednik komisije, ki je sodila puntarje, dovolil, da pride Gradnikova nevesta Anica predenj.

In tako sta čakali tisto predpoldne v predsobi, kdaj pride služabnik povedat, da smeta pred gospoda kneza.

Anici je srce burno bilo in neka tesnoba ji je obdajala dušo. Goljeva teta pa je bila mirna, brez strahu in brez upanja, ker je vedela, da bodo vse prošnje zaman . . .

„Kako si razburjen, ubogi otrok!“ je govorila z rahlo očitajočim glasom in prijela za Anično roko. „Vsa se treseš, revica!“

„Oh, tako se bojim!“ je šepetala Anica.

„Pomiri se in vdaj se v božjo voljo! Ko naju sluga pokliče pred visokorodnega gospoda kneza, se mu moraš pokloniti, ko prideve predenj, in mu roko poljubiti. Potem mu lepo povej, da si Gradnikova nevesta in da prosiš, naj ga sodi milo in naj ga priporoči cesarjevi milosti! Saj boš znala povedati?“

„Oh nič ne vem . . . Vse mi šumi v glavi!“ je odgovorila Anica.

Tedaj so se odprla vrata v knezovo sobo in sluga jima je namignil, naj vstopita.

„Pogum!“ je zašepetala gospa Rozalija Anici na uho, preden ste bili pred knezom.

Knez Portia je stal sred sobe in se prijazno smehljaj, ko sta stopili predenj.

„No, kaj pa želite? je vprašal, ko mu je bila Anica poljubila roko.

S trepetajočim glasom je začelo dekle svojo prošnjo, naj Ivana ne obsodijo na smrt, in gospa Rozalija ji je pomagala.

Ko je nehala, je imela solzne oči, knez Portia pa je šel k mizi in začel važno pregledovati papirje, ki so ležali tam.

„Oh, milostljivi, žlahtni gospod, usmilite se!“ je šepetala Anica.

„To je težavna stvar . . .“ je odgovoril knez z resnim glasom. „Puntarjev ne sodim jaz sam, ampak cela komisija v imenu njegovega Veličastva kralja in cesarja Karla VI. Kar ta odloči, to se zgodi z Ivanom Gradnikom iz z drugimi!“

„Presvetli gospod knez, uslišite mojo prošnjo, pomilostite Ivana, brez katerega mi ne bo mogoče več živeti!“ je prosila Anica in pokleknila pred kneza.

„Nikar ne poklekaj predme, saj nisem Bog!“ je vzkliknil knez, dal Anici roko in jo vzdignil.

„Kar bo v moji moči storim . . . A vendar — težko, težko, da uide smrtni kazni . . . Kakor sem že rekel, jaz nisem sam sodnik, ampak cela komisija. Žal mi je, da ne morem nič obljubiti in ustaviti solz, ki močijo tvoje lepe oči, dekle!“

Anica je tiho jokala, gospa Rozalija pa je zaprosila: „Morda bi pa presvetli gospod knez dovolili, da se zaročenca še enkrat vidita?“

„To pa takoj!“ je dejal knez, zapisal dovoljenje na košček papirja, ki ga je izročil Anici.

Nato sta se gospa Rozalija in Anica globoko poklonili, poljubili knezu roko in odšli.

Anica je jokala obupno kakor še nikdar ne . . .

— — — — —
Tisto popoldne je obiskala Anica z očetom Ivana v ječi.

Krčevito ihteč je sedela na klopi, ki je bila v ječi mesto postelje, Ivan je sedel ob njej in pritiskal

roko na oči, iz katerih so kapale vroče solze, oče Grozd pa so hodili nemo semintje po ozkem prostoru in si tudi vsak hip brisali oči.

Anica je bila ravnokar povedala, da so že pred Božičem pokopali Ivanu mater, in ta novica ga je tako pretresla, da je začel glasno ihteti.

In tedaj se niso tudi oče Grozd mogli več vzdržati solz.

Nekaj trenutkov so vsi molčali, prevzeti od žalosti.

„Nikar ne žalujta, otroka, božja volja je, da se je vse tako zgodilo!“ je prvi izpregovoril Grozd.

Ivan si je obrisal oči, premagal žalost in solze in dejal: „Da ... Božja volja je ... Čemu žalovati, Anica, ko traja vse le malo časa? ... Saj mi ostaneš zvesta, če me tudi ne bo več na svetu?“

„Kako naj se ti izneverim, moj Ivan, ko si moje vse? Kako naj te pozabim, ko vedno le nate mislim in bi življenje dala, če bi tebe mogla rešiti!“ je šepetala Anica in se ihtech naslonila na Ivanovo ramo.

„Bog ti povrni vso to ljubezen, Anica! ..., Zdaj umrjem z lahkim srcem, ko vem, da prideš za mano kot moja nevesta ...“

„Oh, kaj počnem brez tebe! ... Drugega si ne bom več želela, kakor da bi kmalu prišla smrt in me peljala k tebi!“ je govorila Anica.

Ivan je gledal v njene oči, kakor bi bil zamaknjen v nerazrešljive skrivnosti, ki so v življenju

onkraj groba, in preroški je bil njegov glas, ko je dejal: „Moli zame, Anica, ko me ne bo več! Umrjem sicer lahko, ker sem prepričan, da storim smrt za sveto pravico, a vendar se srce boji in trepeta pred Bogom . . .“

„Nikar se ne boj, Ivan! Kakor mučenik umrješ in sveti Peter ti na stežaj odpre vrata v sveti raj, ko prideš predenj. Za veliko, sveto stvar umrješ — za staro pravdo!“ je dejal Grozd s svečanim glasom.

„Za veliko, sveto stvar — za staro pravdo!“ je ponovil Ivan tiho in zamišljeno. „Kakor moj oče umrjem zanjo tudi jaz . . . Da je nismo dosegli, to boli srce . . . Da smo padli prezgodaj, to je moja žalost . . . A vendar — ne prelijemo krvi zaman, nismo zaman šli za naše pravice v boj . . . Vidim čase, ko bo kmet prost, kakor je bil za časa kralja Matjaža, vidim bodočnost, ko ne bodo več grajščaki in dacarji žulili tlačanov, ko bo kmet z veseljem obdeloval svojo zemljo, ker bo vedel, da je njegova, da je sad njegovega potu in dela njegovega . . . O blaženi, srečni časi — za vas umrjem rad!“

„Tako je, Ivan . . . Bog bo blagoslovil kri, ki jo preliješ ti in tvoji tovariši za naš ubogi, kmečki stan!“ je dejal Grozd. — —

Še dolgo, dolgo so govorili, preden so se ločili za vedno . . . In ko je Anica zadnjič objela Ivana, je dejala: „Ne vem, kaj mi je — a srce mi pravi, da se vidiva kmalu . . . kmalu srečna in blažena . . .“

Tako sta vzela Anica in Ivan slovo drug od drugega in od svoje mlade ljubezni, ki je kakor zlata zora obetala svetel, srečen dan, ki mu pa ni bilo namenjeno, da bi jima bil zasijal na tem svetu...

* * *

Preiskava in zasliševanja so v par dneh potem končala. 18. aprila so pripeljali vse ujete puntarje z Goriškega v veliko dvorano v hiši kneza Portia, da jim tam razglasijo končno obsodbo.

Vse je bilo tiho v dvorani, da bi muho slišal brenčati; par solnčnih žarkov se je prikradlo v mračno tihoto skozi visoka zamrežena okna in osvetljevalo hladne, resne obraze sodnikov in žalostne, potrte upornikov.

Vsem je bilo srce od strahu in pričakovanja, vsakdo se je tresel pred kaznijo, ki je še ni poznal.

Služabniki so prižgali sveče na mizah sodnikov. Nato so vsi štirje sodniki vstali in grof Portia je začel s svečanim glasom brati obsodbo.

Najprej je bral dolgo obtožnico, v kateri so bili omenjeni vsi zločini, katere so obdolženci priznali. Nato je sledila kazen. Stoinpetdeset puntarjev je bilo obsojenih za več ali manj časa v zapor na goriški grad. Načelniki puntarjev, Gradnik, Munih, Lahajnar, Kragulj, Kobal, Lapanja, Podgornik, Sever, Mavrič in dva Kraševca so bili vsi obsojeni na smrt. Vsi bodo obglavljeni, razčetrtnjeni in njihovo premoženje se zapleni v korist cesarski kasi. Poostrena kazen je bila

za Ivana Gradnika, za katerega je bilo določeno, da se mu pred smrtjo z razbeljenimi kleščami razmesarijo prsa, in za Muniha in Lahajnarja, ki naj se jima desna roka odseka prej nego glava . . .

Ko je nehal predsednik komisije čitati, je glasen jok napolnil dvorano. Kreпки fantje, resni možje, sivi starci so zajokali kakor otroci, ko so slišali to ostro obsodbo, katere ni nihče pričakoval.

„Tako . . . Zdaj smo pri kraju!“ je dejal bled kakor zid Munih Gradniku, ki je strmel nemo v tla.

Kakor bi se vzbudil iz sna, je Ivan dvignil sklonjeno glavo, pogledal Muniha jasno v oči in dejal: „Pa naj bo, ker že ni drugače! Ne bojim se ne muk, ne smrti več!“

„Jaz tudi ne . . . Pokažimo, da nismo šleve in da znamo tudi umirati za staro pravdo!“ je odvrnil Munih.

Nezlomljen ponos, neugnani pogum je prišel tisti hip v Gradnikovo in Munihovo srce.

Tudi drugi so si kmalu obrisali oči, po prvem navalu grenke žalosti je prišel v puntarska prsa ponosen mir in zavest, da so obsojeni po krivem in bodo trpeli kazen za sveto, veliko stvar, za dediščino kralja Matjaža — za staro pravdo . . .

In niti eno oko ni bilo več kalno od žalosti, niti en obraz obupan, ko so obsojenci z močno posadko mušketirjev zopet odšli v svoje ječe na grad . . .

Odločeno je bilo, da pojdejo 20. aprila na morišče prvi: Ivan Gradnik, Martin Munih, Andrej Lahajnar in Lovrenc Kragulj.

Bilo je na večer pred tem dnevom.

Munih se je bil ravnokar poslovil od jokajoče žene, ko sta stopila v sobo, kjer je bil še Gradnik in Lahajnar.

Odvzeli so jim bili verige in jim dovolili večer pred smrtjo prebiti skupaj.

Molče so sedli krog pogrnjene mize, kjer so bile razne jedi in par vrčev vina, s katerim naj bi si bili osladili zadnje ure življenja.

„Ali očeta Kragulja ne bo?“ je vprašal Munih.

„Najbrž ne . . .“ je odgovoril Lahajnar. „Pogledal sem v njegovo napol odprto celico, ko so me vojaki peljali mimo, in sem ga videl, kako je sredi nje klečal in s povzdignjenimi rokami molil!“

„Da . . . tako je, prijatelji . . . Na smrt moramo misliti in na konec. Še ta noč nas loči od večnosti, v katero pojdemo in iz katere se nikdar več ne vrnemo!“ je dejal Gradnik z mirnim glasom.

„Zadnjič smo skupaj nocoj kot prijatelji in sodrugi, ki pojdemo skupaj v smrt . . . Žalostno in bridko je, da so vsi naši načrti šli po vodi, da je zmagala močnejša krivica nad šibkejšo pravico . . . Naj kdo reče, karkoli hoče — jaz vedno pravim: — Po krivem so nas obsodili! —“ je dejal Lahajnar.

„Nikar ne govori tako glasno!“ ga je posvaril Muni. „Glej, tam-le pri vratih stražijo mušketirji in gledajo vsak hip s pozornostjo na nas! Če te slišijo, Andrej, te naznanijo, da zabavljaš še ob zadnji uri čez slavno komisijo, ki nas je obsodila . . . In potem ti jutri odrežejo vrhu desne še levo roko prej nego glavo! . . .“

„Ničesar se več ne bojim!“ je odgovoril Lahajnar z mračnim pogledom. „Mučili in trpinčili in zapirali so nas dovolj, več kakor umoriti nas pa ne bodo mogli!“

„Saj jaz tudi tako pravim in sem se prej le šalil, ko sem te opomnil na mušketirje . . . Saj se jih tudi jaz ne bojim in brez strahu rečem, da bo vso slavno komisijo enkrat sveti Mišel tako zvagal, da bodo njih dušice padle v oblast hudirju, ki jih bo bolj trpinčil kakor njihovi rabelji nas jutri!“ je dejal Muni z nasmehom.

„Pustimo to! Zadnjič smo skupaj, prijatelji moji, mnogo bi si lahko še povedali, a naj ostane vse raje v srcu! . . . Napijmo si raje poslednjič na zdravje naše in stare pravde! Bog te živi, Martin, Bog te živi, Andrej!“ je dejal Gradnik, prijel za bokal vina in trčil s prijateljema.

„Bog ti daj zdravje in srečno smrt, Ivan!“ je odvrnil Muni, ki ni mogel pustiti šale.

„Dobro sta se ponašala, prijatelja moja, v čast si štejem, da umrjem z vama . . . Mirni bodimo, kajti

če se nam na tem svetu krivica godi — na onem se nam ne bo!“ je dejal Gradnik s povzdignjenim glasom in položil bokal krepko na mizo.

Vstali so in si podali roke.

„Zbogom, prijatelja! Obračunal sem že z Bogom in s svetom, a vendar je morda še kak madež v srcu, čez katerega se moram skesati! Pater Ignacij je dejal, da pride nocoj še k meni, da me pripravi popolnoma na smrt. Morda me že čaka, zato: zbogom, Martin, zbogom, Andrej!“ je dejal Gradnik.

„Zbogom!“

Ločili so se in vojaki so odpeljali zopet vsakega v posebno celico.

Gradnika je že čakal izpovednik, ki je ostal pri njem do zgodnjega jutra.

Ko se je ločil od njega, da bi mu šel po sveto popotnico, ga je vprašal: „Ivan Gradnik, ali odpuščaš vsem sovražnikom, kar so ti zlega storili?“

„Vsem . . .“

„Odpuščaš tudi sodnikom, ki so te obsodili?“

„Vsem odpuščam iz srca!“ je odgovoril Gradnik . . .

* * *

Čarobno pomladno jutro je bilo drugi dan — poslednje, ki so je videli Gradnik in njegovi trije tovariši, ki so morali z njim v smrt . . .

Na Travniku, kjer je bil postavljen z rdečim suknom prevlečen morilni oder ob stebru svetega

Ignacija, se je kar trlo ljudi, ko so pripeljali z grada obsojence, ki jih je spremljala močna četa mušketirjev in dragonov . . .

Nebo je bilo svetlo kakor voda gorskega jezera, drobni, zlatoobrobljeni oblaki so plavali kakor kita belih cvetov proti gorski strani.

Ivan jih je gledal s tiho, mirno žalostjo in za trenutek si je zaželel, da bi mogel z njimi v domače gore, v rojstno vas, v blaženo zlato pomlad in prostost . . .

Počasi se je pomikal voz, na katerem so sedeli obsojenci, med gosto množico proti morišču; na gradu je klenkal zvon žalostno in jokajoče svoj zadnji pozdrav v smrt idočim puntarjem . . .

Ko je polagoma došel voz do odra, se je ustavil, obsojenci so stopili na tla in po par stopnicah šli na vzvišen prostor, ki je bil pripravljen za izvršitev smrtne kazni.

Prvi je šel Lovrenc Kragulj, ves slaboten in tresoč se starec. Dva rabelja sta mu pomagala iti po stopnicah. Njegove oči so bile brezizrazne, v rokah je držal rožnivenec z debelimi jagodami in njegove vele ustnice so šepetale češčenasimarijo za češčenasimarijo . . .

Gradnik, Munih in Lahajnar pa so stopali moško in mirno za njim.

Ko so prišli na vrh, se je Gradnik ozrl po ljudeh. Krog odra so stali v krogu župani iz vseh tolmin-

skih in drugih vasi, ki so morali biti navzoči pri izvršitvi obsodbe nad puntarji. Nemo in mrko so strmeli v tla, niti besedice jeze ali nevolje ni bilo slišati iz njihovih ust, kajti za njimi so stali mušketirji in dragoni z golimi sabljami v rokah in pazili nanje.

Za vojniki pa je bila gosta, črna množica ljudstva, nad katero je plaval globok, groben molk . . .

Ivanu se je približal rabelj, da mu zaveže oči, a on si jih ni pustil.

„Z lahkim srcem gledam smrti v oči!“ je dejal ponosno in pogledal po odru.

Njemu nasproti je stal rabelj, naslonjen na mogočen, svetel meč in gledal temno predse. Zraven njega pa je grel njegov hlapec v kotleni posodi žerjavice velike ostre klešče, ki so bile že napol razbeljene.

Ivana je stresla za hip groza, ko je pomislil, da je vse to pripravljeno zanj. A otresel se je je pogumno, in ko sta stopila k njemu dva rabelja, da ga slečeta, ju je odrinil in sam začel slačiti suknjič.

In še zadnjič je pogledal proti jasnemu pomladnemu nebu, po katerem je šlo svetlo solnce, in zdelo se mu je, da čuti v srcu pozdrav iz dežele, kjer vlada večna pravica in prostost, iz življenja onostran groba, kamor stopi hip na hip . . .

Še en pogled proti domači strani, kjer se je bleščala Sveta Gora, še zadnji pozdrav in zbogom prijateljem, ki so čakali kakor on na smrt . . .

Ko je stopil izpovednik k njemu in mu dal poslednjič poljubiti Zveličarja, razpetega na križ, se je zaslišal med ljudstvom prestrašen, obupen vzklik iz dekliškega grla.

Bila je Anica, ki je tisti hip padla v nezavest . . .

Štefan Golja in njegova teta Rozalija sta jo prestregla in s pomočjo drugih prenesla v bližnjo hišo.

Ivan Gradnik pa je tačas storil smrt — grenko in bridko smrt . . .

* * *

Bilo je pet mescev pozneje.

Pred cerkvijo Matere Božje na Sveti Gori je slonel ob nizkem zidu vitek fant v sivem plašču, študentovsko čepico na glavi in je strmel zamišljen v daljavo.

Bil je Štefan Golja, ki je tisto leto končal latinske šole in premišljeval, kam naj gre prihodnje leto. —

Njegove oči so begale brez miru po krajih, ki se jih tako lepo vidi s Svete Gore. Tam doli pred furlansko nižino, nad katero je ležala tanka plast meglâ, se je svetila v svitu zahajajočega solnca Goričica kakor kup lepo razvrščenih in obrezanih kamenčkov. Kakor siv, osoren starec je čepel na griču nad hišami goriškimi grad, kjer so ječali po temnicah nešteti jetniki.

Štefanu je vzbudil ta pogled vrsto temnih, žalostnih misli, zato je obrnil oči od njega in sledil Soči, ki se je kakor zlat trak ovijala krog svetega Valentina, kjer so jo pred umirajočimi solnčnimi žarki skrile mračne sence in jo spremljale gori po dolini proti Plavem . . .

S tiho, osamljeno žalostjo je zrl Štefan proti domačim goram, za katerimi so vstajali daleč, daleč rumenkasti oblaki . . .

Počasi, počasi se je spuščalo solnce v zaton. Nad trnovskim gozdom in nad tolminskimi gorami so se združevale večerne sence in padale nižje in nižje . . . Vasi in sela so molčale pod njimi, kakor bi bile pogreznjene v globoko, brezmejno žalost. Mrtva, brez življenja je bila dežela, kakor bi ležala pod temno, grozno težo, ki jo tišči in bo tiščala vekomaj . . .

Štefan Golja je čutil, kaj je zakrilo z mrakom in žalostjo vse kraje, kar se jih je videlo s Svete Gore.

Ugasnil je prelepi dan upanja in poguma, prišla je noč brezupa in strahu. Izginil je iz kmečkih src čaroben sen o stari pravdi, o zlatih časih kralja Matjaža, v katere so upali in katere so videli že blizu . . . tako blizu, ko so zgrabili za kose in cepce in šli nad svoje tlačitelje . . . Kako je znal užigati njih srca Gradnik, kako samozavestno so po njegovih nasvetih njegovi tovariši vodili kmečko vojsko!

A zdaj? . . . Zdaj ni več Gradnika in njegovih sodrugov, njih udje so strohnili na visokih drogih ob glavnih cestah krog Gorice, kamor so jih obesili v strah in opomin kmetom, naj si ne upajo več dvigniti roke proti gosposki . . . Zdaj ni več kmečke vojske, ni več upanja v boljšo bodočnost, ko bo vladala povsod stara pravda . . . Vse je izginilo, vse se odmaknilo daleč, daleč v mrak prihodnjih dni, katerih ne dočaka nihče več . . . Kruto je kaznovala puntarje roka pravice in dežela ječi pod grofi in baroni in dacarji, ki jo žulijo bolj nego prej . . . Ves veliki punt je bil svetel žarek, ki je kmetom kakor blisk razsvetlil noč trpljenja, a potem naglo ugasnil, da je postala tema še gostejša in neznosnejša . . .

Vse to je premišljeval Štefan Golja in nobene tolažljive misli ni bilo v njegovem srcu.

Začel je misliti na svoje lastno življenje, a tudi v tem ni bilo mnogo veselja.

Bil je sirota, kajti oče je romal v tujini, brez doma, bogvekod . . . Obiskat ga ni več prišel od začetka velikega punta. Nemara je izvedel, kako se je vse izteklo, in iz žalosti in strahu ni maral več priti v domače kraje . . . Teta je bila stara in bolehná in nemara ni daleč čas, ko pride ponjo koščena žena s koso . . . In tedaj bo popolnoma osamljen kakor hrast, ki žaluje v lepih in viharnih dneh mrk in nem sredi široke poljane . . .

Sama žalost in mrak je bilo njegovo življenje in bo . . . A morda vendar ne? . . . Zamislil se je in napol pozabljen sen je oživel v njegovi duši. Spomnil se je Anice, katero je hotel nekoč zaprositi za roko in ljubezen, a ki mu je ni mogla dati, ker jo je že obljubila Gradniku . . . A zdaj je njen ženin mrtev; bogve, morda bi se zdaj zgodilo to, kar se ni moglo prej . . .

A ne — ni bilo mogoče več . . . Pred očmi mu je vstala podoba Anice, kakor jo je videl pred par tedni v Ročinju . . . Bleda in slabotna je sedela v vrtu in njene vdane oči so zrle skrivnostno, zaupno v človeka . . .

Bolno se je nasmehljala, ko ji je Štefan dal roko in vprašal: „Kako je, Anica?“

„Nič hudega mi ni, le slabotno se čutim, odkar sem prišla iz Gorice domov . . .“ je odgovorila.

Štefan je spoznal, da zanjo ni več življenje. Ko je bila padla na Travniku v nezavest, so jo prenesli v hišo k teti Rozaliji, kjer je ležala dolgo v težki bolezni. Zdravniki so dejali, da je pljučnica.

Polagoma je okrevala, a začela hirati.

Prepeljali so jo domov in oče Grozd so začeli hoditi krog padarjev, ki so mu nasvetovali vse mogoče soke iz planinskih rožic in zelišč za bolno hčer. Upal je še vedno, da ozdravi, a Štefan je vedel, da

za njeno srčno žalost ni več leka in da jo smrt združi z njenim dragim nemara še prej, nego zavejejo ostre zimske sape z gor . . .

Tako je Štefan Golja premišljeval svoje žalostne, težke dni življenja in spoznal, da ga ne veže več nič na svet.

Zaželel si je le, da bi mogel pomagati kmečkim trpinom in posvetiti svoje moči in znanje boju za njih svete pravice, za dedščino kralja Matjaža, za staro pravdo . . . Zaželel si je prostost, in neodvisnosti, da bi mogel brez skrbi zagovarjati in ščititi revne tlačane. Zaželel si je stanu, v katerem bi mogel lajšati in blažiti njih skrbi in težave, njih žalost in obup in jih tolažiti z upom v boljšo bodočnost . . .

Dolgo . . . dolgo je premišljeval Štefan Golja vse to.

Ko je vse zagrnil večerni mrak in je zatrepetala prva zvezda na daljnem nebu in je zazvonil Marijin zvon — tedaj je bil na čistem.

Odločil se je, da postane duhovnik . . .

Zagovor.

Daleč za nami je veliki punt, skoraj dve stoletji, dve dolgi, dolgi stoletji nas ločite od njega . . . Vmes je vrsta jasnih, mirnih let, a tudi vrsta viharjih, burnih dni . . .

Prešla je doba tlačanstva in suženjstva, desetine in robote se spominjajo le še sivi dedi in babice in pripovedujejo o njej svojim vnukom . . .

Zlata svoboda, po kateri so koprnili naši predniki kakor po svetli zarji v dolgi, težki noči, je razlila svojo čarobno luč nad našo zemljo . . . Kakor solnce spomladi sije na vasi in sela, na gore in doline, na širna polja in njive . . .

V njeni luči se zdijo gradovi, ki čepijo na višinah, kakor sive lobanje in njih okna strmijo mrtvo in nemo v daljavo kakor votle oči . . .

Pod njimi orje kmet, ki je gospodar na svoji zemlji, ozre se včasih v višavo, kjer žvrgoli škrjanec svojo pesem pomladi in prostosti, in svetla, mirna radost mu zapolje v srcu . . .

Oj, zlata prostost! . . .

Jaz sem slišal njeno pesem in se zaveroval vanjo in v njeno srečo kakor popotnik, ko zasliši na težki poti zvonjenje na delopust iz domače vasi, po kateri je hrepenel dolge . . . dolge dni . . .

In sam ne vem, kako je prišlo, da sem se spomnil časov, ko še ni bilo prostosti, ko je bil kmet še grofov tlačan . . .

Mislil sem in mislil in napisal to zgodbo iz davnih dni, kakor je zapisana v preperelih, starih listinah, ki jih že jedo molji . . .

Zakaj sem jo napisal? . . .

Morda zato, ker sem hotel pokazati tistim, ki trdijo, da nimamo zgodovine, da jo imamo in da so na njenih straneh veliki dogodki, pisani z zlatimi in s krvavimi črkami . . .

Morda sem jo napisal zato, ker nima sedanji čas velikih dni, ki bi vzbudili našo moč, naš ponos, naš pogum, ker je naš čas tako prazen in vsakdanji, da se srce razveseli, če pogleda nazaj v viharne, burne dni *CS*

Morda pa sem napisal to zgodbo zato, da pokažem, zakaj so prelivali naši pradedje svojo srčno kri, po čem so hrepeneli in koprnili vse svoje dni . . . Morda boste slišali iz te zgodbe klic, kaj je vredna zlata prostost, kaj velja lastna domačija, lastna gruda, kjer je kmet sam svoj gospodar . . .

Bog daj, da bi ga slišali!

COBISS 4042000

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

00000428720

